

EUROPEAN COURT OF HUMAN RIGHTS
COUR EUROPÉENNE DES DROITS DE L'HOMME

Посібник із судової практики
Європейської конвенції
з прав людини

Права дитини

Оновлено 31 серпня 2024 року

Підготовлено Секретаріатом Суду. Не покладає зобов'язань на Суд.

Видавців або організації, які бажають перекласти та/або відтворити цей Посібник повністю або частково у формі друкованої чи електронної публікації, просимо заповнити форму зворотного зв'язку: [запит на відтворення або повторну публікацію перекладу](#) для отримання інформації щодо процедури авторизації.

Якщо ви бажаєте дізнатися, які Посібники із судової практики знаходяться наразі на етапі перекладу, див. перелік [очікуваних перекладів](#).

Цей Посібник спочатку було укладено англійською мовою. Він регулярно оновлюється, дата останнього оновлення: 31 серпня 2024 року. До нього можуть бути внесені редакційні виправлення.

Посібники з судової практики доступні для завантаження на сайті: www.echr.coe.int (Судова практика – Аналіз судової практики – Посібники з судової практики). Оновлення публікації відстежуйте на сторінці Суду у Твіттері за посиланням: https://twitter.com/ECHR_CEDH.

Цей переклад опубліковано за домовленістю з Радою Європи, Європейським судом з прав людини та Верховним Судом (Україна) і виконано бюро перекладів «Профпереклад».

© Рада Європи / Європейський суд з прав людини, 2025

Зміст

Передмова	5
Вступ	6
I. Приватне життя.....	6
A. Ім'я	7
B. Громадянство	7
C. Реєстрація народження	7
D. Право знати своє походження.....	7
E. Сурогатне материнство.....	9
II. Сімейне життя.....	11
A. Опіка, доступ та права на спілкування.....	11
B. Встановлення опіки над дітьми	15
C. Усиновлення	18
D. Міжнародне викрадення дітей	20
III. Освіта, релігія та неприпустимість дискримінації	23
A. Право дітей на освіту	23
1. Відповідні статті.....	23
2. Захист права на освіту: загальні принципи та цілі.....	24
B. Доступ до освіти.....	25
1. Загальні принципи	25
2. Дискримінація та доступ до освіти	25
a. Діти з інвалідністю	25
b. Адміністративний статус і громадянство:	27
c. Етнічне походження	27
C. Зміст і якість освіти.....	27
1. Формальна освіта	27
a. Навчальна програма та освітня підтримка	28
b. Релігійні символи	28
c. Спільне навчання	29
d. Церемонії та обряди.....	29
e. Сексуальна освіта.....	30
f. Дисципліна	30
g. Безпечне навчальне середовище: насильство, знуцання, домагання	31
2. Неформальна освіта.....	32
D. Дискримінація за ознакою народження	33
IV. Охорона здоров'я, житло та захист даних	34
A. Охорона здоров'я	34
B. Житло	37
C. Захист даних про дітей	38
1. У сфері кримінального правосуддя.....	38
2. У медичній сфері	38

3. У засобах масової інформації.....	39
4. У судових процесах.....	39
5. Захист образу дитини	40
V. Діти та імміграція	40
A. Возз'єднання сім'ї.....	41
B. Депортація та вислання.....	43
C. Затримання дітей-мігрантів	46
a. Умови утримання дітей-мігрантів.....	47
b. Законність утримання неповнолітніх мігрантів під вартою	49
c. Утримання дітей-мігрантів під вартою та їхнє приватне життя.....	51
d. Визначення віку.....	51
D. Обмеження свободи пересування.....	52
E. Дискримінація дітей на основі імміграційного статусу.....	53
VI. Насильство щодо дітей.....	54
A. Сексуальне насильство та сексуальна експлуатація	54
B. Домашнє насильство та нехтування потребами	57
C. Насильство в школах та в інших закладах.....	59
D. Торгівля людьми, рабство та примусова праця	63
VII. Правосуддя, сприятливе для дитини	64
A. Процедури у сімейних справах.....	64
1. Право дитини на консультацію та висловлювання.....	64
2. Тривалість провадження, вимоги щодо оперативності та ретельності	65
B. Кримінальні провадження	67
1. Вступ.....	67
2. Діти, звинувачені у скоєнні злочину, яких притягнули до відповідальності або засудили	67
a. Мінімальний вік настання кримінальної відповідальності	67
b. Допити, тримання під вартою, досудове ув'язнення	68
i. Юридична допомога під час тримання під вартою	68
ii. Догляд за дитиною під час арешту та/або тримання під вартою батьків.....	68
iii. Тримання під вартою під час досудового розслідування	69
c. Право на ефективну участь у судовому процесі	70
d. Винесення вироку.....	71
i. Тілесне покарання, призначене судом	71
ii. Довічне ув'язнення.....	72
e. Затримання дітей	72
3. Діти, які беруть участь у кримінальних провадженнях як жертви або свідки	73
a. Згвалтування або інші форми сексуального насильства над дітьми.....	73
b. Жертви торгівлі людьми	75
C. Провадження щодо поміщення дітей у заклади	76
Перелік цитованих справ.....	77

Передмова

Цей Посібник входить до низки Посібників із судової практики, опублікованих Європейським судом з прав людини (надалі — «Суд», «Європейський суд» або «Страсбурзький суд»), для інформування практикуючих юристів про основоположні рішення та ухвали, винесені Страсбурзьким судом. У цьому конкретному Посібнику аналізується та узагальнюється судова практика щодо низки положень Європейської конвенції з прав людини (надалі — «Конвенція» або «Європейська конвенція»), що стосуються прав дитини. Його слід читати разом з посібниками із судової практики за статтею, на яку він містить систематичні посилання.

Судову практику, що цитується, було відібрано з провідних, найбільш важливих і/або недавніх рішень та ухвал.*

Рішення та ухвали Суду слугують не лише для того, щоб вирішувати справи, передані на розгляд Суду, але й загалом для роз'яснення, захисту та розвитку норм, встановлених Конвенцією, сприяючи тим самим дотриманню Державами зобов'язань, взятих ними як Договірними Сторонами (*«Ірландія проти Сполученого Королівства» (Ireland v. the United Kingdom)*, 18 січня 1978 року, § 154, серія А № 25, і нещодавно — *«Єронович проти Латвії» (Jeronovičs v. Latvia)* [ВП], № 44898/10, § 109, 05 липня 2016 року).

Відповідно, місія створеної Конвенцією системи полягає в тому, щоб визначити, в інтересах суспільства, питання державної політики, тим самим підвищуючи стандарти захисту прав людини та поширюючи судову практику у сфері прав людини серед усього співтовариства Держав-учасниць Конвенції (*«Константін Маркін проти Росії» (Konstantin Markin v. Russia)* [ВП], № 30078/06, § 89, ЄСПЛ 2012). Дійсно, Суд підкреслив роль Конвенції як «конституційного інструмента європейського громадського порядку» в галузі прав людини (*«Босфорус Гава Йоллари Туризм ве Тікарет Анонім Шіркети проти Ірландії» (Bosphorus Hava Yollari Turizm ve Ticaret Anonim Şirketi v. Ireland)* [ВП], № 45036/98, § 156, ЄСПЛ 2005-VI, а нещодавно — у справі *«Н. Д. і Н. Т. проти Іспанії» (N.D. and N.T. v. Spain)* [ВП], №№ 8675/15 та 8697/15, § 110, 13 лютого 2020 року).

Протокол № 15 до Конвенції нещодавно включив принцип субсидіарності до Преамбули Конвенції. Цей принцип «покладає спільну відповідальність на Держави-учасниці та Суд» щодо захисту прав людини, і національні органи влади та суди повинні тлумачити й застосовувати національне законодавство таким чином, щоб забезпечити повну реалізацію прав і свобод, визначених у Конвенції та Протоколах до неї (*«Гженда проти Польщі» (Grzęda v. Poland)* [ВП], § 324).

---

* Цитована судова практика може бути викладена однією або обома офіційними мовами (англійською або французькою) Суду та Європейської комісії з прав людини. Якщо не вказано інше, усі посилання стосуються рішення по суті справи, що було винесене Палатою Суду. Скорочення «(ухв.)» вказує на те, що наводиться цитата з ухвали Суду, а абревіатура «[ВП]» — на те, що справа розглядалася Великою Палатою. Рішення Палати, які не були остаточними на момент публікації цього оновлення, позначено зірочкою (*).

Вступ

1. Хоча лише кілька положень Конвенції та її Протоколів прямо згадують про «дітей» або «неповнолітніх», на практиці майже всі статті Конвенції стосуються прав дитини. Конвенція не містить визначення, кого можна вважати дитиною, але у своїй судовій практиці Суд визнає визначення, наведене в статті 1 [Конвенції ООН про права дитини](#), де зазначено, що «дитиною є кожна людська істота, яка не досягла віку вісімнадцяти років» (*«Чошелав проти Туреччини» (Çoşelav v. Turkey)*, 2012, § 36). Під час розгляду справ, що стосуються прав дітей, Суд часто звертається до Конвенції ООН про права дитини та інших спеціалізованих міжнародних угод, таких як [Конвенція про цивільно-правові аспекти міжнародного викрадення дітей](#) («Гаазька конвенція», див. главу II).

2. Діти можуть представляти себе перед Судом у випадках, коли у них є конфлікт інтересів з одним або обома батьками, або з третьою особою, яка готова чи уповноважена представляти їх. Однак, зазвичай, вони звертаються до Суду через одного з батьків, який не згоден з рішеннями або діями органів влади стосовно дітей, вважаючи їх такими, що не відповідають Конвенції (*«I.M. та інші проти Норвегії» (E.M. and Others v. Norway)*, 2022, § 64). Для того щоб мати право на представництво в Суді, мають бути виконані три критерії: (а) достатньо тісний зв'язок між дитиною та особою, яка представляє її в Суді; (б) за відсутності скарги дитина ризикує залишитися без ефективного захисту своїх прав; (в) відсутність конфлікту інтересів між дитиною та особою, яка її представляє (*«Н.Тс. та інші проти Грузії» (N.Ts. and Others v. Georgia)*, 2016, §§ 48-61; *«Т.А. та інші проти Республіки Молдова» (T.A. and Others v. the Republic of Moldova)*, 2021, § 33).¹

3. Цей Посібник має слугувати довідником із судової практики у справах, що стосуються прав дитини, і охоплює ті положення Конвенції, що можуть мати значення або вже були застосовані в таких справах. Він в основному посилається на відповідні рішення та ухвали Суду, а не відтворює чи розширює їх, включаючи, де це можливо, нещодавні рішення та ухвали, у яких закріплено відповідні принципи. Таким чином, цей Посібник задуманий як початковий етап ознайомлення з практикою Суду щодо прав дитини, а не як вичерпний огляд.

I. Приватне життя

Стаття 8

«1. Кожен має право на повагу до свого приватного та сімейного життя, до свого житла та кореспонденції.

2. Органи державної влади не можуть втручатись у здійснення цього права, за винятком випадків, коли втручання здійснюється згідно із законом і є необхідним у демократичному суспільстві в інтересах національної та громадської безпеки чи економічного добробуту країни, для запобігання заворушенням чи злочинам, для захисту здоров'я чи моралі або для захисту прав і свобод інших осіб».

4. Питання, пов'язані з приватним життям дітей, захищеним статтею 8 Конвенції, в основному стосуються їхньої особистої ідентичності. Суд розглядав справи, що стосуються реєстрації імен або прізвищ дітей, їхньої національності та реєстрації народження, права знати своє походження, а також визнання юридичних батьківських правовідносин для дітей, народжених за допомогою сурогатного материнства.

¹ Більш детально див. ключову тему [«Представництво дитини перед Європейським судом з прав людини»](#).

А. Ім'я

5. У справі *«Йоханссон проти Фінляндії» (Johansson v. Finland)*, 2007, Суд встановив порушення статті 8 Конвенції, коли органи відмовили в реєстрації імені дитини на тій підставі, що воно не відповідало фінській практиці іменування. У справі *«Кузан і Фаззо проти Італії» (Cusan and Fazzo v. Italy)*, 2014, § 67 Суд визнав, що правило автоматичного надання дітям, народженим у шлюбі, прізвища батька саме по собі не порушує Конвенцію. Однак, відсутність можливості відступу від цього загального правила вважалася надто жорсткою і дискримінаційною щодо жінок, що порушувало статтю 14 в поєднанні зі статтею 8 (§§ 67-68). Більш нещодавно, у справі *«Леон Мадрид проти Іспанії» (Leon Madrid v. Spain)*, 2021, §§ 67-70, де заявниці було відмовлено у зміні порядку прізвищ, під яким її донька була зареєстрована (спочатку прізвище батька, а потім матері), Суд визнав таке жорстке застосування існуючого правила дискримінаційним щодо жінок.

В. Громадянство

6. Хоча право на отримання конкретного громадянства або національності не гарантується Конвенцією як таке (див., наприклад, справу *«С.-Г. проти Польщі» (S.-H. v. Poland)* (ухв.), 2021, § 65, що стосується дітей, народжених через сурогатне материнство), Суд визнав, що свавільна відмова у громадянстві за певних обставин може порушувати статтю 8 через вплив на приватне життя особи (*«Карасев проти Фінляндії» (Karassev v. Finland)* (ухв.), 1999, § 1.6; *«Слівенко та інші проти Латвії» (Slivenko and Others v. Latvia)* (ухв.) [ВП], 2002, § 77; *«Дженевезе проти Мальти» (Genovese v. Malta)*, 2011, § 30; *«Гашемі та інші проти Азербайджану» (Hashemi and Others v. Azerbaijan)*, 2022, § 45).

7. У справі *«Дженевезе проти Мальти» (Genovese v. Malta)*, 2011, §§ 45-50 розглядалася відмова в наданні мальтійського громадянства дитині від батька-мальтійця та матері-британки на підставі законодавчих положень, відповідно до яких він не міг отримати громадянство, оскільки був народжений поза шлюбом. Суд визнав порушення статті 14 у поєднанні зі статтею 8, враховуючи, що відмінність у ставленні до дитини, яка народилася поза шлюбом, була дискримінаційною. У справі *«Гашемі та інші проти Азербайджану» (Hashemi and Others v. Azerbaijan)*, 2022, §§ 53-56 органи влади відмовили у видачі ідентифікаційних карток дітям афганських і пакистанських біженців, які народилися в Азербайджані і мали свідоцтва про народження, що підтверджували їхнє азербайджанське громадянство. Суд визнав, що рішення органів влади було рівнозначним відмові у визнанні їх громадянства, що було незаконним, оскільки на той час усі діти, народжені в Азербайджані, автоматично отримували азербайджанське громадянство (§§ 55-58).

С. Реєстрація народження

8. Суд підтвердив, що право на повагу до приватного життя, відповідно до статті 8 Конвенції, включає, в принципі, право особи на реєстрацію свого народження та, у разі необхідності, на доступ до документів, що посвідчують особу (*«Г.Т.Б. проти Іспанії» (G.T.B. v. Spain)*, § 118, 2023). У справі *«Г.Т.Б. проти Іспанії» (G.T.B. v. Spain)*, 2023, невиконання обов'язку діяти з належною обачністю для допомоги вразливій неповнолітній особі, громадянину Іспанії, народженому за кордоном, у забезпеченні реєстрації народження, яку його мати не оформила, і, як наслідок, у забезпеченні документів, що посвідчують особу, було визнано порушенням позитивних зобов'язань Держави відповідно до статті 8 Конвенції.

Д. Право знати своє походження

9. Суд визнав право на знання свого походження та особистості своїх батьків як складову частину особистої ідентичності, що захищається статтею 8 Конвенції (*«Гаскін проти Великобританії» (Gaskin*

v. the United Kingdom), 1989, § 37; «*Одієвр проти Франції*» (*Odièvre v. France*) [ВП], 2003, § 29; «*Чапін проти Туреччини*» (*Çapın v. Turkey*), 2019, §§ 33-34; «*Болєвич проти Сербії*» (*Boljević v. Serbia*), 2020, § 28, «*Мітревська проти Північної Македонії*» (*Mitrevska v. North Macedonia*), 2024, §§ 38-41)².

10. У справі «*Одієвр проти Франції*» (*Odièvre v. France*) [ВП], 2003, заявниця, яка була усиновлена, вимагала доступу до інформації для встановлення особи своєї біологічної матері та рідної родини, проте її запит було відхилено на підставі спеціальної процедури, яка дозволяє матерям залишатися анонімними. Суд вирішив, що порушення статті 8 не було, оскільки Держава забезпечила справедливий баланс між конкуруючими інтересами (§§ 44-49). Нещодавно, у справі «*Говен-Фурніс і Сійо проти Франції*» (*Gauvin-Fournis and Silliau v. France*), 2023, відмова дозволити особам, народженим за допомогою медичного втручання з використанням донорських клітин, доступ до інформації про донора, відповідно до правила, яке гарантує анонімність у випадку донорства гамет, не була визнана порушенням позитивного зобов'язання Держави щодо забезпечення ефективної поваги до приватного життя заявників. Однак, коли національне законодавство не намагалося збалансувати конкуруючі права та інтереси, неможливість дитини, покинутої при народженні, отримати доступ до інформації про своє походження або до особистості матері було визнано порушенням статті 8 («*Годеллі проти Італії*» (*Godelli v. Italy*), 2012, §§ 57-58). Аналогічно, у справі «*Мітревська проти Північної Македонії*» (*Mitrevska v. North Macedonia*), 2024, у якій заявниця шукала інформацію, що не ідентифікує особу, а саме інформацію про історію хвороби своїх батьків, щоб визначити, чи є у неї спадкове захворювання, Суд зазначив, що національна нормативно-правова база не передбачала винятку з медичних міркувань з положення про таємницю усиновлення (§ 54), і дійшов висновку, що статтю 8 було порушено через недотримання справедливого балансу між відповідними конкуруючими інтересами (§ 58).

11. Стосовно встановлення батьківства, Суд постановив, що Держави не зобов'язані проводити тест ДНК ймовірних батьків, проте правова система має надавати альтернативні засоби, які дозволяють незалежному органу швидко визначити питання батьківства. Наприклад, у справі «*Мікуліч проти Хорватії*» (*Mikulić v. Croatia*), 2002, §§ 52-55 та 64, заявниця, народжена в позашлюбних стосунках, скаржилася на неефективність хорватської судової системи у вирішенні питання батьківства, що залишило її в стані невизначеності щодо її особистої ідентичності. Суд постановив, що неефективність національних судів залишила заявницю в тривалій невизначеності щодо її особистої ідентичності, і тому хорватські органи влади не змогли забезпечити «повагу» до її приватного життя, на яку вона мала право відповідно до Конвенції (*там само*, § 66). В іншій справі, Суд визнав, що національні суди не вийшли за межі своєї широкої свободи розсуду, коли врахували відмову заявника провести призначений судом генетичний тест і визнали його батьком дитини, надаючи перевагу праву дитини на повагу до приватного життя перед правом заявника («*Канон проти Франції*» (*Canonne v. France*) (ухв.), 2015, § 34 і § 30 щодо тестів ДНК).

12. Суд також постановив, що повинні існувати процедури, які дозволяють особливо вразливим дітям, таким як діти з інвалідністю, отримати доступ до інформації про своє батьківство («*А.М.М. проти Румунії*» (*A.M.M. v. Romania*), 2012, §§ 58-65). У справі «*А.М.М. проти Румунії*» (*A.M.M. v. Romania*), 2012, у якій і дитина, і її мати мали інвалідність і не мали законного представництва чи опіки у провадженні щодо встановлення батьківства, Суд встановив, що національні суди не досягли справедливого балансу між правом заявника, дитини, на захист її інтересів у провадженні щодо встановлення батьківства та правом ймовірного батька не брати участі у провадженні або відмовитися від проведення тесту на батьківство.

13. Запровадження строку для початку провадження щодо встановлення батьківства може бути виправдане бажанням забезпечити юридичну визначеність і тому не є несумісним із Конвенцією *per se* («*Фінікаріду проти Кіпру*» (*Phinikaridou v. Cyprus*), 2007, § 52; «*Чапін проти Туреччини*» (*Çapın v. Turkey*), 2019, § 57). Однак необхідно досягти справедливого балансу між правом дитини знати свою ідентичність та інтересом ймовірного батька бути захищеним від звинувачень щодо обставин,

² Для додаткових прикладів із судової практики див. [Посібник за статтею 8](#) у розділі II.D.2.

які стосуються подій, що відбулися багато років тому (*«Чапін проти Туреччини» (Çapın v. Turkey)*, 2019, §§ 70-77).

14. Суд не встановив порушення статті 8 у справі щодо відмови визнати батьківство біологічного батька на підставі того, що це було в найкращих інтересах відповідних дітей (*«Р.Л. та інші проти Данії» (R.L. and Others v. Denmark)*, 2017, §§ 46-51): національні суди взяли до уваги різні інтереси, яких стосувалася справа, і надали пріоритет тим, що, на їхню думку, є найкращими інтересами дітей, зокрема їхньому інтересу зберегти сімейну єдність (§§ 47-48). Аналогічно, у справі, де біологічний батько успішно оскаржив батьківство визнаного батька навіть без згоди дитини, Суд встановив, що порушення статті 8 не було, оскільки національні суди надали вирішальне значення інтересу дитини знати правду про своє походження (*«Мандет проти Франції» (Mandet v. France)*, 2016, §§ 56-60). У подібному випадку у справі *«А і Б проти Франції» (A and B v. France)*, 2023, Суд не встановив порушення статті 8, коли національні органи влади задовольнили запит про анулювання визнаного батьківства юридичного батька щодо дитини, народженої через сурогатне материнство, який не був біологічним батьком заявника. При цьому було взято до уваги те, що національний суд визнав, що в інтересах дитини не було підтримувати зв'язок із майбутнім батьком, який не мав наміру ним бути (§ 53).

Е. Сурогатне материнство

15. Повага до приватного життя вимагає, щоб кожен мав можливість встановити деталі своєї особистої ідентичності як індивідуальної людської істоти, що включає також юридичні відносини між батьками та дітьми у контексті сурогатного материнства (*«Меннессон проти Франції» (Mennesson v. France)*, 2014, § 96). Таким чином, стаття 8 захищає дітей, народжених від сурогатної матері за межами Держави-відповідача, чиї майбутні батьки (визнані законними батьками іноземною Державою) не могли бути зареєстровані як такі відповідно до національного законодавства (див., наприклад, збірник принципів у справі *«Д проти Франції» (D v. France)*, 2020, §§ 45-54).

16. Свобода розсуду є широкою у справах, що стосуються визнання в законі спорідненості між дітьми та юридичними батьками, з якими вони не мають біологічного зв'язку. Такі справи порушують етичні питання, з приводу яких в Європі немає консенсусу. Наприклад, у справі *«Парадізо і Кампанеллі проти Італії» (Paradiso and Campanelli v. Italy)* [ВП], 2017, що стосувалася розлучення і передачі на усиновлення дитини, зачатої за кордоном за допомогою сурогатного материнства, без біологічного зв'язку із заявниками, яку привезли до Італії з порушенням італійських законів про усиновлення (§ 215), Суд не встановив порушення статті 8 Конвенції.

17. Однак свободу розсуду може бути обмежено, якщо існує важливий зв'язок між дитиною і батьками. Це, зокрема, стосується зв'язку споріднення, особливо якщо особа є неповнолітньою. Крім того, навіть коли Держава діє в межах своєї свободи розсуду, її рішення не є поза контролем Суду, який ретельно перевірить аргументи, щоб переконатися, що було досягнуто належного балансу щодо інтересів дитини (*«С.Е. та інші проти Франції» (C.E. and Others v. France)*, 2022, §§ 85-90).

18. Суд не вимагає, щоб Держави легалізували сурогатне материнство, і, крім того, Держави можуть вимагати доказів батьківства для дітей, народжених від сурогатних матерів, перед тим як видавати документи, що посвідчують особу дитини. Однак право дитини на повагу до свого приватного життя вимагає, щоб національне законодавство надавало можливість юридичного визнання відносин між дитиною, народженою за допомогою сурогатного материнства за кордоном, і юридичним батьком, якщо він є біологічним батьком (*«Меннессон проти Франції» (Mennesson v. France)*, 2014, §§ 96-102; *«Лабасс проти Франції» (Labassee v. France)*, 2014, §§ 75-80; *«Фулон і Буве проти Франції» (Foulon and Bouvet v. France)*, 2016, §§ 55-58; *«С проти Італії» (C v. Italy)*, 2023, §§ 56-68).

19. У своєму першому консультативному висновку Суд пояснив, що коли дитина народжена за кордоном через гестаційне сурогатне материнство і зачата за допомогою яйцеклітини донора, а майбутня мати зазначена в офіційно оформленому свідоцтві про народження як «законна мати», право дитини на повагу до її приватного життя також вимагає, щоб національне законодавство передбачало можливість юридичного визнання відносин між дитиною і майбутньою матір'ю. Вибір засобів для досягнення цього залишається на розсуд Держави. Однак, коли відносини між дитиною і майбутньою матір'ю стали «практичною реальністю», процедура, встановлена для визнання цих відносин у національному законодавстві, повинна підлягати «швидкому та ефективному впровадженню» (*Консультативний висновок щодо визнання у національному законодавстві юридичних відносин між дитиною, народженою за гестаційним сурогатним материнством за кордоном, і майбутньою матір'ю*) [ВП], 2019, §§ 51-55). Застосовуючи принципи «*Менессон проти Франції*» (*Mennesson v. France*), 2014, і зазначеного *консультативного висновку*, Суд встановив, що вимога для дітей, народжених за допомогою сурогатного материнства, бути усиновленими з метою забезпечення юридичного визнання відносин між генетичною матір'ю і її дитиною не порушувала право матері на приватне життя («*Д проти Франції*» (*D v. France*), 2020, §§ 70-72; «*С проти Італії*» (*C v. Italy*), 2023, §§ 70-79).

20. У справі «*Вальдіс Фьольнісдоттір та інші проти Ісландії*» (*Valdís Fjölnisdóttir and Others v. Iceland*), 2021, Суд встановив, що відмова визнати офіційний батьківський зв'язок між одностатевою парою та дитиною, з якою вони не мають біологічного зв'язку, народженою за кордоном за допомогою сурогатної матері, забезпечила справедливий баланс між правом заявників на повагу до «сімейного життя» та загальними інтересами, які Держава намагалася захистити заборонаю сурогатного материнства. Суд наголосив, що Держава вжила заходів для того, щоб троє заявників могли продовжувати вести сімейне життя, зокрема через утворення постійної прийомної сім'ї (§§ 71-75)³.

21. У справі «*Г. проти Великої Британії*» (*H. v. the United Kingdom*) (ухв.), 2022, заявниця була дитиною, народженою за допомогою сурогатного материнства. До її народження стався розрив у відносинах між, з одного боку, майбутніми батьками, один із яких також був її біологічним батьком, і, з іншого боку, сурогатною матір'ю та її чоловіком. Хоча національні суди визнали батьківську відповідальність усіх чотирьох осіб, а опікунство — за майбутніми батьками, за законом чоловік сурогатної матері був записаний як «батько» у свідоцтві про народження заявниці. Хоча існував механізм внесення змін до свідоцтва про народження, він вимагав згоди сурогатної матері та її чоловіка. Заявниця не оскаржувала вимогу про «згоду» в національних судах. До Суду вона скаржилася лише на те, що її біологічний батько не був точно записаний у її свідоцтві про народження на момент її народження. Зокрема, вона стверджувала, що повинна існувати «нормативна презумпція», що при реєстрації народження дитини буде точно записана особа біологічного батька, якщо була надана згода на зачаття та ідентифікацію в ролі батька. Суд визнав заяву неприйнятною як явно необґрунтовану. У своїй практиці Суд не підтримав існування такої презумпції. До цього часу він не вважав, що потенційні батьки повинні бути негайно й автоматично визнані такими за законом, і, на його думку, Держава повинна мати широку свободу розсуду в цьому питанні (§§ 44-58).

22. У справі «*С.Е. та інші проти Франції*» (*C.E. and Others v. France*), 2022, Суд розглянув стверджуване недотримання Державою-відповідачем зобов'язання забезпечити юридичне визнання існуючих відносин між дитиною та колишньою партнеркою біологічної матері дитини. Суд встановив, що національні органи, не надавши юридичного визнання *de facto* сімейним відносинам, не порушили свого зобов'язання забезпечити ефективну повагу до приватного життя заявників. Важливим для цього рішення було те, що жоден із заявників не повідомив про труднощі у реалізації свого *de facto* сімейного життя, і у Франції існували альтернативні юридичні механізми, за

³ Див. також *Посібник з прав ЛГБТІ-осіб*.

допомогою яких можна було досягти певного рівня юридичного визнання, здатного задовольнити законні очікування заявників (§§ 99-116).

II. Сімейне життя

Стаття 8

«1. Кожен має право на повагу до свого приватного та сімейного життя, до свого житла та кореспонденції.

2. Органи державної влади не можуть втручатись у здійснення цього права, за винятком випадків, коли втручання здійснюється згідно із законом і є необхідним у демократичному суспільстві в інтересах національної та громадської безпеки чи економічного добробуту країни, для запобігання заворушенням чи злочинам, для захисту здоров'я чи моралі або для захисту прав і свобод інших осіб».

23. У рамках права на повагу до сімейного життя, захищеного статтею 8 Конвенції, було напрацьовано значний обсяг прецедентного права щодо прав дитини.⁴

24. Загалом, у питаннях сімейного права, стаття 8 вимагає, щоб національні органи забезпечували справедливий баланс між інтересами дитини та батьків, надаючи особливого значення найкращим інтересам дитини, які, залежно від їх природи та серйозності, можуть переважати над інтересами батьків (див. огляд загальних принципів у справі *«Абді Ібрагім проти Норвегії» (Abdi Ibrahim v. Norway)* [ВП], 2021, § 145).

A. Опіка, доступ та права на спілкування

25. Відповідно до усталеної практики Суду, право взаємного спілкування одного з батьків з дитиною становить основоположний елемент сімейного життя у розумінні статті 8 Конвенції, навіть якщо відносини між батьками розірвано. Заходи національних органів, що перешкоджають цьому спілкуванню, розглядаються як втручання у відповідне право (*«Ельшольц проти Німеччини» (Elsholz v. Germany)* [ВП], 2000, § 43; *«К. і Т. проти Фінляндії» (K. and T. v. Finland)* [ВП], 2001, § 151; *«Куцнер проти Німеччини» (Kutzner v. Germany)*, 2002, § 58; *«Монорі проти Румунії та Угорщини» (Monory v. Romania and Hungary)*, 2005, § 70; *«Зоріца Йованович проти Сербії» (Zorica Jovanović v. Serbia)*, 2013, § 68).

26. При визначенні того, чи є відмова в опіці або доступі «необхідною в демократичному суспільстві», Суд має враховувати, чи були причини, наведені для обґрунтування цього заходу, доречними та достатніми з точки зору пункту 2 статті 8 Конвенції. Врахування найкращих інтересів дитини є вкрай важливим у кожній справі такого типу. Крім того, національні органи влади мають перевагу безпосереднього контакту з усіма залученими особами. Звідси випливає, що завдання Суду не полягає в тому, щоб підміняти національні органи у виконанні їхніх обов'язків щодо питань опіки та доступу, а скоріше в перегляді рішень, ухвалених цими органами при здійсненні ними своїх дискреційних повноважень, з огляду на Конвенцію (*«Зоммерфельд проти Німеччини» (Sommerfeld v. Germany)* [ВП], 2003, § 62).

27. Наприклад, у справі *«Петров та Х проти Росії» (Petrov and X v. Russia)*, 2018, Суд встановив порушення статті 8 через недостатнє дослідження заяви батька щодо встановлення місця

⁴ Цей розділ зосереджується на правах дитини, а не батьків, хоча ці два поняття, безумовно, пов'язані між собою. В цьому сенсі він також частково охоплює питання, що розглядаються в Розділі III.A *Посібника зі статті 8* Конвенції.

проживання дитини, і що для ухвалення рішення на користь матері не було наведено доречних і достатніх підстав (див. §§ 105–114 і огляд судової практики у справі).

28. Хоча стаття 8 Конвенції не містить явних процесуальних вимог, Суд неодноразово зазначав, що процес ухвалення рішень має бути справедливим та забезпечувати належну повагу до інтересів, що охороняються статтею 8. Батьки повинні мати можливість бути достатньо залученими в цей процес у цілому, отримувати необхідний захист своїх інтересів і мати можливість повноцінно представити свою позицію. Національні суди повинні проводити всебічне дослідження всієї сімейної ситуації та цілого ряду факторів, зокрема фактичних, емоційних, психологічних, матеріальних та медичних аспектів, і надавати зважену та розумну оцінку відповідних інтересів кожної сторони (*«Петров та Х проти Росії» (Petrov and X v. Russia)*, 2018, § 98; *«С проти Хорватії» (C v. Croatia)*, 2020, § 72). Наприклад, відмова у проведенні незалежного психологічного обстеження та відсутність слухання у регіональному суді означали, що заявник був недостатньо залучений до процесу прийняття рішень щодо його батьківського доступу, що порушувало його права за статтею 8 Конвенції (*«Ельшольц проти Німеччини» (Elsholz v. Germany)* [ВП], 2000, § 53).

29. Межі свободи розсуду, що надаються національним органам, змінюються залежно від природи питань та важливості інтересів, яких стосується справа (*«Петров та Х проти Росії» (Petrov and X v. Russia)*, 2018, §§ 98-102): свобода розсуду є відносно широкою у справах про опіку, але вузькою, коли йдеться про подальші обмеження (наприклад, обмеження прав батьків на спілкування).

30. У контексті прийняття рішень щодо опіки та прав на спілкування Суд також забороняє дискримінацію, несумісну зі статтею 14 Конвенції. У справі *«Цінта проти Румунії» (Cința v. Romania)*, 2020, права заявника на спілкування з його чотирирічною дочкою були обмежені під час провадження у справах про розлучення та опіку, а національні суди обґрунтували своє рішення його психічним захворюванням. Проте не було доказів, що заявник міг би становити загрозу добробуту дочки, і суди не встановили та не оцінили інтересів дитини (§§ 47–58). У відповідь на заявлену дискримінацію за ознакою психічного здоров'я Суд визнав порушення статті 14 у поєднанні зі статтею 8 Конвенції (§ 81). Коли позбавлення батьківських прав ґрунтувалося на відмінностях, що походили від релігійних переконань, Суд встановив порушення статті 8 у поєднанні зі статтею 14 (*«Гофманн проти Австрії» (Hoffmann v. Austria)*, 1993, § 36, щодо позбавлення заявниці батьківських прав після розлучення з батьком двох дітей через те, що вона була Свідком Єгови). У справі *«А.М. та інші проти Росії» (A.M. and Others v. Russia)*, 2021, де обмеження батьківських прав заявниці та позбавлення можливості спілкування з дітьми було зумовлено її гендерною ідентичністю без необхідної перевірки національними судами, Суд визнав порушення статті 14 у поєднанні зі статтею 8 Конвенції (§§ 74–85).

31. Батько або мати не мають права за статтею 8 вимагати заходів, що могли б зашкодити здоров'ю та розвитку дитини (*«Ельшольц проти Німеччини» (Elsholz v. Germany)* [ВП], 2000, § 50; *«Т.П. та К.М. проти Великої Британії» (T.P. and K.M. v. the United Kingdom)* [ВП], 2001, § 71; *«Ігнакколо-Зеніде проти Румунії» (Ignaccolo-Zenide v. Romania)*, 2000, § 94; *«Нуутінен проти Фінляндії» (Nuutinen v. Finland)*, 2000, § 128). Так, коли тринадцятирічна дівчинка чітко висловила своє бажання не бачитися з батьком і робила це протягом кількох років, а примус її до зустрічей з ним міг би серйозно порушити її емоційний і психологічний баланс, рішення відмовити батьку в спілкуванні може вважатися прийнятним в інтересах дитини (*«Зоммерфельд проти Німеччини» (Sommerfeld v. Germany)* [GC], 2003, §§ 64-65; *«Бушемі проти Італії» (Buscemi v. Italy)*, 1999, § 55).

32. У випадках, коли стверджувані батьки просили надати інформацію про їхніх ймовірних біологічних дітей та/або дозволити спілкування з ними, Суд визнавав порушення статті 8 Конвенції, якщо національні суди ухвалювали рішення без перевірки того, чи буде надання таких прав на

доступ відповідати найкращим інтересам дитини в конкретних обставинах справи (*«Анайо проти Німеччини» (Anayo v. Germany)*, 2010, §§ 71-73; *«Шнайдер проти Німеччини» (Schneider v. Germany)*, 2011, §§ 103-105). З іншого боку, в іншій справі, що стосувалася відмови національних судів надати право на спілкування, коли було встановлено, що таке спілкування, ймовірно, призведе до розпаду шлюбу юридичних батьків дитини, що ставило під загрозу благополуччя дитини, яка втратить свою сім'ю та стосунки, Суд дійшов висновку, що це не відповідало б найкращим інтересам шестирічної дитини зіштовхуватися з питанням батьківства, і тому не було порушення статті 8 (*«Фрільх проти Німеччини» (Fröhlich v. Germany)*, 2018, §§ 42 і 62-64).

33. Аналогічно, у справі *«Суур проти Естонії» (Suur v. Estonia)*, 2020, Суд не встановив порушення статті 8, оскільки національні суди повністю врахували найкращі інтереси дитини та навели доречні і достатні причини, чому – на той момент – дитина не повинна була бути змушена спілкуватися з біологічним батьком (§ 98). Однак Суд вважав за потрібне зазначити, що в майбутньому батько міг знову подати заяву до національних судів для перегляду умов спілкування. З іншого боку, Суд виявив порушення статті 8, коли дітей примушували до спілкування з їхнім батьком, який був залежним та мав історію агресивної поведінки, незважаючи на те, що ці зустрічі не проводились у безпечному середовищі та за присутності психолога, як це було передбачено рішенням Суду у справах молоді (*«І.М. та інші проти Італії» (I.M. and Others v. Italy)*, 2022, §§ 109-126). У тій же справі було також встановлено порушення прав матері, оскільки її батьківську відповідальність було припинено на три роки через її нібито негативне ставлення до побачень дітей з батьком (§§ 127–141).

34. У справах, що стосуються відносин між батьками та дітьми, існує обов'язок проявляти виняткову ретельність з огляду на ризик, що плин часу може *de facto* визначити результат справи (*«Т.К. проти Італії» (T.C. v. Italy)*, 2022, § 58). Цей обов'язок, який є вирішальним при оцінці того, чи було справу розглянуто протягом розумного строку, як цього вимагає пункт 1 статті 6 Конвенції, також є частиною процесуальних вимог, передбачених статтею 8 (*«Рібіч проти Хорватії» (Ribić v. Croatia)*, 2015, § 92; *«Папarrігопулос проти Греції» (Paparrigopoulos v. Greece)*, 2022, § 49). Наприклад, у справі *«Попадіч проти Сербії» (Popadić v. Serbia)*, 2022, §§ 86–101 Суд визнав, що чотирирічна затримка у визначенні прав заявника на спілкування з дитиною в нічний час і впродовж свят порушила статтю 8, навіть якщо він продовжував регулярно, хоч і в обмеженому порядку, спілкуватися з дитиною, поки провадження тривало.

35. Суд також визнав порушення права на приватне та сімейне життя дочки розлученої пари через тривалість провадження у справі про опіку і, з урахуванням її віку та зрілості, через те, що національні суди не надали їй можливості висловити свою думку щодо того, з ким із батьків вона хоче жити (*«М. та М. проти Хорватії» (M. and M. v. Croatia)*, 2015, §§ 171-172; порівняйте з рішенням у справі *«К та Р проти Словенії» (Q and R v. Slovenia)*, 2022, де дитячий психіатр встановив, що діти не були здатні сформулювати свою думку). У справі *«С проти Хорватії» (C v. Croatia)*, 2020, було визнано, що влада порушила право дитини на сімейне життя в ході провадження про опіку, оскільки вона не мала можливості бути почутою компетентними судовими органами, а також їй не було призначено опікуна *ad litem* для представлення її інтересів (§§ 77–82).

36. При оцінці того, що вважається в найкращих інтересах дитини, необхідно достатньою мірою зважувати потенційні негативні довгострокові наслідки втрати контакту з батьками та позитивний обов'язок вживати заходів для сприяння возз'єднанню сім'ї якомога швидше, наскільки це можливо. Край важливо враховувати довгострокові наслідки, які може мати постійне розлучення дитини з її біологічною матір'ю (*«Янсен проти Норвегії» (Jansen v. Norway)*, 2018, § 104). Як зазначив Суд у цій справі, ризик викрадення дитини заявниці її батьком (а отже, питання захисту дитини) не повинен переважувати належний розгляд права матері на спілкування з дитиною (§ 103).

37. У справі *«Бірські проти Польщі» (Bierski v. Poland)*, 2022, Суд визнав, що Держава-відповідач порушила своє позитивне зобов'язання за статтею 8 вжити заходів, спрямованих на відновлення спілкування між заявником та його сином, якого було визнано недієздатним. Після досягнення сином повноліття його мати була призначена опікуном і заборонила заявнику продовжувати

спілкування із сином, а сам заявник не мав можливості звернутися до національних судів для збереження зв'язку із сином у рамках сімейного життя (§§ 46–54).

38. Держави також повинні забезпечувати заходи для виконання рішень про опіку та захист батьківських прав (*«Рой та інші проти Франції» (Raw and Others v. France)*, 2013; *«Ворожба проти Росії» (Vorozhba v. Russia)*, 2014, § 97; *«Малець проти Польщі» (Malec v. Poland)*, 2016, § 78). Це може, за необхідності, включати розслідування місцезнаходження дитини, якщо один із батьків це приховує (*«Громадка та Громадкова проти Росії» (Hromadka and Hromadkova v. Russia)*, 2014, § 168). Суд також встановив, що, покладаючись на низку автоматичних і шаблонних заходів для забезпечення реалізації прав батька на спілкування з дитиною, національні суди не вжили належних дій для встановлення змістовного зв'язку між заявником та його дитиною і для повноцінної реалізації його прав на спілкування (*«Джорджіоні проти Італії» (Giorgioni v. Italy)*, 2016, §§ 75-77; *«Макреді проти Чеської Республіки» (Macready v. the Czech Republic)*, 2010, § 66; *«Бондаваллі проти Італії» (Bondavalli v. Italy)*, 2015, §§ 81-84). Також було визнано порушення, коли протягом близько 10 років щодо заявника не проводилось нової незалежної психіатричної експертизи (*«Чинчіміно проти Італії» (Cincimino v. Italy)*, 2016, §§ 73–75), а також коли заявник протягом семи років не міг реалізувати свої права на спілкування через протидію матері дитини та відсутність відповідних заходів з боку національних судів (*«Струмія проти Італії» (Strumia v. Italy)*, 2016, §§ 122–125). Таким чином, завдання національних судів полягає в тому, щоб визначити заходи, необхідні для подолання наявних перешкод, і сприяти спілкуванню між дитиною та батьком, який не є опікуном: наприклад, той факт, що національні суди не розглянули жодних засобів, які допомогли б заявнику впоратися з перешкодами, що виникли через його інвалідність (людина з порушенням слуху, що спілкувалася жестовою мовою, тоді як його син також був людиною з порушенням слуху, але міг спілкуватися усно), призвів до встановлення Судом порушення (*«Кацпер Новаковський проти Польщі» (Kacper Nowakowski v. Poland)*, 2017, § 95).

39. Щодо спілкування між ув'язненими батьками та їхніми дітьми, у справі *«Дельтува проти Литви» (Deltuva v. Lithuania)*, 2023, батько-заявник стверджував, що влада обмежила його право на побачення з дружиною і десятирічною дочкою під час його тримання під вартою, внаслідок чого йому було дозволено лише одне таке побачення протягом дев'яти місяців. Враховуючи міжнародні матеріали про важливість підтримки зв'язку між дітьми та їх ув'язненими батьками та зважаючи на переживання дочки заявника через неможливість бачити батька, а також інтереси всіх членів сім'ї, Суд встановив порушення статті 8 Конвенції (§§ 42–49). Крім того, Суд відхилив суб'єктивну оцінку органів влади, що сумніви щодо міцності сімейних зв'язків ув'язненого можуть бути вирішальним аргументом для відмови у відвідуванні сім'єю (§ 47).

40. У випадках, коли біологічний батько не підтримував зв'язок з дуже малолітньою дитиною протягом тривалого часу, не намагаючись його відновити, Суд встановив, що позбавлення батьківських прав не є порушенням статті 8 (*«Ілья Ляпін проти Росії» (Ilya Lyapin v. Russia)*, 2020). Суд звернув особливу увагу на той факт, що саме бездіяльність батька призвела до розриву зв'язку з сином, і що, з огляду на відсутність будь-яких особистих відносин протягом семи років, позбавлення його батьківських прав лише юридично закріпило розрив стосунків між батьком і його сином (§ 54).

41. У справі *«Павло Шишков проти Росії» (Pavel Shishkov v. Russia)*, 2021, Суд постановив, що відмова органів влади негайно передати маленьку дитину під опіку батька відповідала її найкращим інтересам, була прийнята в межах їхньої свободи розсуду та ґрунтувалася на «доречних і достатніх» підставах (§ 97). На думку Суду, саме бездіяльність заявника призвела до розриву зв'язків між ним та його дочкою, внаслідок чого дитина, яка не пам'ятала батька, встановила глибокий емоційний зв'язок із прийомною сім'єю (§ 91). З іншого боку, у справі *«Т.А. та інші проти Республіки Молдова» (T.A. and Others v. the Republic of Moldova)*, 2021, Суд визнав, що рішення про неминуче передання маленької дитини з особливими потребами з-під опіки бабусі й дідуся під опіку біологічного батька порушувало статтю 8, оскільки національні суди не провели достатньо ретельного аналізу глибини стосунків між батьком та дитиною, можливого ризику для цих стосунків при збереженні статус-кво

та ризику для здоров'я і благополуччя дитини у разі її раптового передання під опіку батька (§§ 55–64).

В. Встановлення опіки над дітьми

42. В інтересах дитини є збереження її зв'язків із сім'єю, окрім випадків, коли сім'я виявилася особливо непридатною для виховання. Це означає, що сімейні зв'язки можуть бути розірвані лише за виняткових обставин, і все можливе має бути зроблено для збереження особистих стосунків та, якщо це доречно, для «відновлення» сім'ї (*«Гнахоре проти Франції» (Gnahoré v. France)*, 2000, § 59, а також огляд судової практики у справі *«Янсен проти Норвегії» (Jansen v. Norway)*, 2018, §§ 88-93).

43. Сімейне життя не припиняється, коли дитина потрапляє під опіку Держави (*«Йогансен проти Норвегії» (Johansen v. Norway)*, 1996, § 52; *«Ерікссон проти Швеції» (Eriksson v. Sweden)*, 1989, § 58). Чітко встановлено, що вилучення дітей з-під опіки батьків та їх передання під опіку держави є втручанням у право на повагу до сімейного життя, яке потребує обґрунтування відповідно до параграфу 2 статті 8 (*«Странд Лоббен та інші проти Норвегії» (Strand Lobben and Others v. Norway)* [ВП], 2019, § 202; *«Куцнер проти Німеччини» (Kutzner v. Germany)*, 2002, §§ 58-60).

44. Суд встановив, що національні органи влади мають широку свободу розсуду при оцінці необхідності вилучення дитини з-під опіки (*«Б.Б. та Ф.Б. проти Німеччини» (B.B. and F.B. v. Germany)*, 2013, § 47; *«Йогансен проти Норвегії» (Johansen v. Norway)*, 1996, § 64, *«Вундерліх проти Німеччини» (Wunderlich v. Germany)*, 2019, § 47). Крім того, слід враховувати, що національні органи влади мають перевагу безпосереднього контакту з усіма зацікавленими особами (*«Олссон проти Швеції (№ 2)» (Olsson v. Sweden (no. 2))*, 1992, § 90), часто на етапі, коли вперше виникає необхідність у заходах соціального захисту або одразу після їхнього впровадження. Однак суворіший контроль потрібен щодо будь-яких подальших обмежень, таких як обмеження прав батьків на доступ до дитини (*«Ельшольц проти Німеччини» (Elsholz v. Germany)* [ВП], 2000, § 64; *«А.Д. та О.Д. проти Сполученого Королівства» (A.D. and O.D. v. the United Kingdom)*, 2010, § 83).

45. Крім того, позбавлення батьківських прав, яке має застосовуватися лише як крайній захід, повинно обмежуватися тими аспектами, які є суворо необхідними для запобігання реальній та неминучій загрози приниження людської гідності, і застосовуватися лише щодо дітей, які піддаються такому ризику (*«Вет'єн та інші проти Німеччини» (Wetjen and Others v. Germany)*, 2018, § 84; *«Тлапак та інші проти Німеччини» (Tlapak and Others v. Germany)*, 2018, § 97). Національні суди повинні надавати детальні обґрунтування, чому не було жодної іншої можливості для захисту дітей, яка б менше порушувала права сім'ї (*«Вет'єн та інші проти Німеччини» (Wetjen and Others v. Germany)*, 2018, § 85; *«Тлапак та інші проти Німеччини» (Tlapak and Others v. Germany)*, 2018, § 98). Процесуальні зобов'язання, які випливають з статті 8, також включають забезпечення того, щоб батьки мали можливість висловити всі свої аргументи (*«Вет'єн та інші проти Німеччини» (Wetjen and Others v. Germany)*, 2018, § 80; *«Тлапак та інші проти Німеччини» (Tlapak and Others v. Germany)*, 2018, § 93). Також ці зобов'язання вимагають, щоб висновки національних судів базувалися на достатній фактичній основі та не виглядали довільними чи необґрунтованими (*«Вет'єн та інші проти Німеччини» (Wetjen and Others v. Germany)*, 2018, § 81).

46. Помилкові судження чи оцінки фахівців *per se* не роблять заходи по догляду за дітьми несумісними з вимогами статті 8 (*«Б.Б. та Ф.Б. проти Німеччини» (B.B. and F.B. v. Germany)*, 2013, § 48). Медичні та соціальні органи зобов'язані захищати дітей і не можуть нести відповідальність щоразу, коли щирі й обґрунтовані побоювання щодо безпеки дітей стосовно членів їхньої родини згодом виявляються помилковими (*«Р.К. та А.К. проти Сполученого Королівства» (R.K. and A.K. v. the United Kingdom)*, 2008, § 36; *«А.Д. та О.Д. проти Сполученого*

Королівства» (A.D. and O.D. v. the United Kingdom), 2010, § 84). Звідси випливає, що національні рішення можна оцінювати лише з огляду на обставини, які мали місце на момент ухвалення цих рішень національними органами (*«Б.Б. та Ф.Б. проти Німеччини» (B.B. and F.B. v. Germany)*, 2013, § 48).

47. Таким чином, коли національні органи зіткнулися з принаймні достовірними *prima facie* звинуваченнями у серйозному фізичному насильстві, тимчасове позбавлення батьківських прав було достатньо обґрунтованим (*«Б.Б. та Ф.Б. проти Німеччини» (B.B. and F.B. v. Germany)*, 2013, § 49). Однак рішення про постійне позбавлення батьківських прав не містило достатніх обґрунтувань в основному провадженні, що призвело до порушення статті 8 (*там само*, §§ 51–52). У справі *«Вет'єн та інші проти Німеччини» (Wetjen and Others v. Germany)*, 2018, Суд дійшов висновку, що ризик систематичного та регулярного покарання дітей різками був вагомою причиною для часткового позбавлення батьківських прав та взяття дітей під опіку (§ 78) (див. також *«Тлапак та інші проти Німеччини» (Tlapak and Others v. Germany)*, 2018, § 91). Суд оцінив, чи національні суди забезпечили справедливий баланс між інтересами батьків та найкращими інтересами дітей (*«Вет'єн та інші проти Німеччини» (Wetjen and Others v. Germany)*, 2018, §§ 79–85).

48. Крім того, Суд визнав непропорційним рішення взяти здорове немовля під опіку через те, що мати вирішила покинути лікарню раніше, ніж рекомендували лікарі (*«Ганзелкова проти Чеської Республіки» (Hanzelkovi v. the Czech Republic)*, 2014, § 79). Суд також постановив, що часткове позбавлення батьківських прав та примусове вилучення дітей із сім'ї на три тижні через постійну відмову батьків відправляти дітей до школи забезпечили пропорційний баланс між найкращими інтересами дітей та інтересами заявників, що не виходило за межі свободи розсуду, наданої національним органам влади (*«Вундерліх проти Німеччини» (Wunderlich v. Germany)*, 2019, § 57).

49. Той факт, що дитина може перебувати в середовищі, яке краще сприятиме її вихованню, сам по собі не виправдовує примусове вилучення з-під опіки біологічних батьків: повинні існувати інші обставини, які вказують на «необхідність» такого втручання у право батьків за статтею 8 на сімейне життя з дитиною (*«Странд Лоббен та інші проти Норвегії» (Strand Lobben and Others v. Norway)* [ВП], 2019, § 208; *«К. та Т. проти Фінляндії» (K. and T. v. Finland)* [ВП], 2001, § 173). Крім того, застосування відповідних положень національного законодавства має бути позбавлене будь-якої свавільності (*«Зеліха Магомадова проти Росії» (Zelikha Magomadova v. Russia)*, 2019, § 112).

50. Рішенням у справі *«Странд Лоббен та інші проти Норвегії» (Strand Lobben and Others v. Norway)* [ВП], 2019, було підсумовано принципи судової практики (§§ 202–213), що застосовуються у випадках, коли органи влади вирішили замінити опіку в прийомній сім'ї більш жорстким заходом, а саме позбавленням батьківських прав та наданням дозволу на усиновлення. Суд зважав на принцип, що «такі заходи повинні застосовуватися лише за виняткових обставин і можуть бути виправдані лише за наявності переважної вимоги, пов'язаної з інтересами дитини» (*«С.С. проти Словенії» (S.S. v. Slovenia)*, 2018, §§ 85–87, 96 і 103; *«Ауне проти Норвегії» (Aune v. Norway)*, 2010, § 66). У випадках обмеження сімейного життя через державну опіку на органи влади покладається позитивний обов'язок вжити заходів для сприяння возз'єднанню сім'ї якомога швидше (*«Странд Лоббен та інші проти Норвегії» (Strand Lobben and Others v. Norway)* [ВП], 2019, § 204; *«Кіліч проти Австрії» (Kilic v. Austria)*, 2023, §§ 119–123).

51. У справі *«Странд Лоббен та інші проти Норвегії» (Strand Lobben and Others v. Norway)* [ВП], 2019, Суд визнав порушення, оскільки процес ухвалення рішення про позбавлення батьківських прав і надання згоди на усиновлення не врахував усі погляди та інтереси заявників. Зокрема, органи влади не сприяли підтримці контакту після того, як дитину було спочатку взято під опіку, і також не ініціювали нової експертної оцінки здатності матері належним чином доглядати за

дитиною (§§ 220–225; порівняйте з *«Кіліч проти Австрії» (Kilic v. Austria)*, 2023, §§ 124-137 та *«В.Ю.Р. та А.В.Р. проти Болгарії» (V.Y.R. and A.V.R. v. Bulgaria)*, 2022, §§ 74-101). Аналогічно, у справі *«Оморефе проти Іспанії» (Omorefe v. Spain)*, 2020, Суд встановив, що рішення про передачу дитини під опіку на прохання матері та дозвіл на усиновлення через шість років, попри заперечення матері, не забезпечили належного врахування її поглядів та інтересів і не були оточені гарантіями, пропорційними тяжкості втручання та інтересам, що були під загрозою (§ 60). Зокрема, органи влади не розглядали можливість возз'єднання дитини з матір'ю, не передбачили менш радикальних заходів, таких як тимчасовий догляд чи влаштування дитини до патронатної сім'ї без розгляду усиновлення, і позбавили заявницю права на спілкування без жодної психологічної експертизи. Більше того, дитину було влаштовано до прийомної сім'ї, до завершення процедури усиновлення, через 20 днів після того, як заявницю повідомили, що їй дається шість місяців для виконання певних вимог для возз'єднання з сином. Проте не було визнано порушення у випадку, коли батьківські права були відібрані у матері, яка мала психічне захворювання (з подальшим усиновленням), оскільки не існувало реальної можливості для заявниці відновити догляд за дитиною, попри позитивні кроки, вжиті для допомоги матері (*«С.С. проти Словенії» (S.S. v. Slovenia)*, 2018, §§ 97 та 103-104).

52. Фінансове становище матері саме по собі, без урахування змін обставин, не може виправдати вилучення дитини з-під її опіки (*«Р.М.С. проти Іспанії» (R.M.S. v. Spain)*, 2013, § 92). Аналогічно, було визнано порушення, коли національні органи обґрунтували своє рішення лише фінансовими та соціальними труднощами заявника, не надавши йому належної соціальної допомоги (*«Акіннібосун проти Італії» (Akinibosun v. Italy)*, 2015, §§ 83-84). У справі *«Суареш де Мело проти Португалії» (Soares De Melo v. Portugal)*, 2016, Суд визнав порушення статті 8, коли дітей жінки, яка жила в скрутних умовах, було взято під опіку з метою усиновлення, що призвело до розриву сімейних зв'язків (§§ 118–123). Крім того, відсутність навичок та досвіду у вихованні дітей не може сама по собі вважатися законною підставою для обмеження батьківських прав або для утримання дитини під опікою Держави (*«Кочеров і Сергеева проти Росії» (Kocherov and Sergeyeva v. Russia)*, 2016, § 106, щодо батька з порушенням інтелектуального розвитку легкого ступеня).

53. Рішення про передачу дитини під опіку має розглядатися як тимчасовий захід, який слід припинити, щойно це дозволяють обставини, і всі заходи, що реалізуються в рамках тимчасової опіки, мають відповідати кінцевій меті возз'єднання біологічних батьків та дитини (*«Странд Лоббен та інші проти Норвегії» (Strand Lobben and Others v. Norway)* [ВП], 2019, § 208; *«Олссон проти Швеції (№ 1)» (Olsson v. Sweden (no. 1))*, 1988, § 81). Позитивний обов'язок вживати заходів для сприяння возз'єднанню сім'ї якомога швидше стає все більш вагомим для компетентних органів влади з моменту початку періоду перебування під опікою, завжди з урахуванням обов'язку враховувати найкращі інтереси дитини (*«К. та Т. проти Фінляндії» (K. and T. v. Finland)* [ВП], 2001, § 178 та *«Хаддад проти Іспанії» (Haddad v. Spain)*, 2019, § 54).

54. Суд визнав порушення статті 8, коли національні органи, визнавши дітей заявника придатними до усиновлення, не доклали всіх необхідних зусиль для збереження стосунків між батьками та дітьми (*«С.Х. проти Італії» (S.H. v. Italy)*, 2015, § 58). Було встановлено порушення, коли матері було відмовлено в праві на спілкування з дитиною, яка перебувала під опікою, через ризик викрадення з боку батька. Як зазначив Суд, ризик того, що батько може викрасти дитину заявниці (а отже, питання її захисту), не повинен переважувати право матері на контакт з дитиною (*«Янсен проти Норвегії» (Jansen v. Norway)*, 2018, §§ 103–104). Суд також виявив порушення статті 8, коли органи влади не відновили контакт між дитиною та її батьком після його виправдання у справі про домашнє насильство і повернення двох старших дітей під його опіку. Суд не визнав переконливими аргументи органів влади та судів на користь передачі дитини під опіку, що передувала усиновленню (*«Хаддад проти Іспанії» (Haddad v. Spain)*, 2019, §§ 57–74). В іншій справі, *«А та інші проти Ісландії» (A and Others v. Iceland)*, 2022, Верховний Суд не обґрунтував своє рішення про позбавлення заявників права опіки висновками про

винуватість першого заявника. Навпаки, Верховний Суд визнав виправдувальний вирок остаточним, але зазначив, що сам по собі він не визначає результат справи про опіку. Він розглянув факти та наявні експертні висновки, не посиляючись на кримінальні звинувачення проти першого заявника або будь-яку стверджувану протиправну поведінку з його боку. Тому Суд зробив висновок, що органи влади діяли в межах наданих їм повноважень (§§ 84–97).

55. Згідно зі статтею 8, рішення судів, які спрямовані на організацію побачень між батьками та дітьми з метою возз'єднання сім'ї, повинні реалізовуватися ефективно. Рішення про дозвіл на побачення втрачає сенс, якщо його виконання фактично призводить до розриву між дитиною та її біологічними батьками. Тому органи влади не забезпечили справедливий баланс між інтересами заявниці та її дітей відповідно до статті 8, оскільки рішення про опіку не мало чітко визначеного строку, а негативна поведінка працівників закладу опіки сприяла відчуженню дітей від їхньої матері (*«Скоцчарі та Джунта проти Італії» (Scozzari and Giunta v. Italy)* [ВП], 2000, §§ 181 і 215).

56. Термінове рішення про взяття дитини заявника під державну опіку та невжиття органами достатніх заходів для можливого возз'єднання сім'ї, навіть коли були наявні докази поліпшення ситуації заявників, порушували право на сімейне життя. Водночас подальші рішення про звичайну опіку та обмеження доступу визнані не порушенням (*«К. та Т. проти Фінляндії» (K. and T. v. Finland)* [ВП], 2001, §§ 170, 174, 179 і 194).

57. У справі *«Блюдік проти Росії» (Blyudik v. Russia)*, 2019, Суд визнав незаконним розміщення дочки заявника у закритому навчальному закладі за 2 500 км від дому через відсутність законних підстав для цього (§§ 60–63).

58. Суд також визнав, що між прийомними батьками та дитиною, яка тривалий час перебувала у них під опікою, може виникнути de facto сімейне життя, зважаючи на проведений разом час, якість стосунків та роль дорослих у житті дитини (див. *«Моретті та Бенедетті проти Італії» (Moretti and Benedetti v. Italy)*, 2010, §§ 48–52). У справі *«Ірова та інші проти Чеської Республіки» (Jírová and Others v. the Czech Republic)*, 2023, де дитина проживала з прийомними батьками сім з половиною років, Суд дійшов висновку, що заборона прийомним батькам бачитися з дитиною протягом двох з половиною років була втручанням у їхнє сімейне життя. Однак рішення судів відповідало найкращим інтересам дитини, було обґрунтованим і прийнятим у межах повноважень національних органів (§§ 123–133).

С. Усиновлення

59. Суд встановив, що, хоча право на усиновлення саме по собі не входить до числа прав, гарантованих Конвенцією, відносини між усиновлювачем та усиновленою дитиною, як правило, мають таку ж природу, як і сімейні відносини, що захищаються статтею 8 (*«Курочкін проти України» (Kurochkin v. Ukraine)*, 2010; *«Агееви проти Росії» (Ageyevy v. Russia)*, 2013). Законне та справжнє усиновлення може вважатися сімейним життям, навіть за відсутності спільного проживання або реальних зв'язків між усиновленою дитиною та усиновлювачами (*«Піні та інші проти Румунії» (Pini and Others v. Romania)*, 2004, §§ 143–148; *«Топчіч-Розенберг проти Хорватії» (Topčić-Rosenberg v. Croatia)*, 2013, § 38).

60. Однак положення статті 8 самі по собі не гарантують ані права на створення сім'ї, ані права на усиновлення (*«Парадізо та Кампанеллі проти Італії» (Paradiso and Campanelli v. Italy)* [ВП], 2017, § 141; *«Е.Б. проти Франції» (E.B. v. France)* [ВП], 2008). Крім того, Держава-учасниця не зобов'язана визнавати всі форми опіки як усиновлення, наприклад, «кафала» (*«Харрудж проти Франції» (Harroudj v. France)*, 2012, § 51; *«Чбіхі Луудуді та інші проти Бельгії» (Chbihi Loudoudi and Others v. Belgium)*, 2014). Свобода розсуду, що надається національним органам влади, буде змінюватись залежно від природи питань і серйозності відповідних інтересів (див. *«Странд Лоббен та інші проти Норвегії» (Strand Lobben and Others v. Norway)* [ВП], 2019, § 211, що

стосується позбавлення матері батьківських прав та усиновлення її сина; *«A.I. проти Італії» (A.I. v. Italy)*, 2021, §§ 86–89). Інтереси дітей мають першочергове значення у цій сфері також (*там само*, §§ 94, 98; коли брати та сестри були розділені й розміщені у двох різних сім'ях, §§ 94 та 101; див. також роль експертного висновку, §§ 99–101). Вразливе становище батьків також є важливим елементом, який слід враховувати (*там само*, §§ 102–104, де мати була жертвою торгівлі людьми).

61. Суд зазначив, що зобов'язання, накладені статтею 8 у сфері усиновлення та вплив усиновлення на стосунки між усиновлювачами та усиновленими, мають тлумачитися з урахуванням Гаазької конвенції від 29 травня 1993 року про захист дітей та співробітництво в галузі міждержавного усиновлення, Конвенції ООН про права дитини та Європейської конвенції про усиновлення дітей (*«Піні та інші проти Румунії» (Pini and Others v. Romania)*, 2004, §§ 139–140).

62. Скасування усиновлення дітей заявниками, яке повністю позбавило їх можливості сімейного життя з дітьми та було незворотним і несумісним із метою їхнього возз'єднання, є заходом, який може застосовуватися лише у виняткових обставинах і має бути обґрунтований переважною вимогою, пов'язаною з інтересами дітей (*«Агеєви проти Росії» (Ageyevy v. Russia)*, 2013, § 144; *«Йогансен проти Норвегії» (Johansen v. Norway)*, 1996; *«Скоцчарі та Джунта проти Італії» (Scozzari and Giunta v. Italy)* [ВП], 2000, § 148; *«Заєц проти Румунії» (Zaiet v. Romania)*, 2015, § 50).

63. Біологічний батько, який свідомо дає згоду на усиновлення, може згодом бути юридично обмеженим у праві на спілкування з дитиною та отримання інформації про неї (*«І.С. проти Німеччини» (I.S. v. Germany)*, 2014). У випадку, коли законодавства недостатньо для захисту батьківських прав, рішення про усиновлення порушує право матері на сімейне життя (*«Чжоу проти Італії» (Zhou v. Italy)*, 2014). Так само було визнано порушення, коли дитину було необґрунтовано взято під опіку і розлучено з матір'ю, а місцевий орган не передав справу до суду для вирішення, позбавивши біологічну матір належного залучення у процес прийняття рішень щодо догляду за її дочкою, що призвело до недостатнього захисту їхніх інтересів і порушення права на сімейне життя (*«Т.П. та К.М. проти Сполученого Королівства» (T.P. and K.M. v. the United Kingdom)* [ВП], 2001, § 83). Суд визнав, що нерозголошення батькам відповідних документів під час процедур, які органи влади застосували для розміщення та утримання дитини під опікою, означало, що процес прийняття рішень щодо опіки та умов доступу не забезпечив належного захисту інтересів батьків, гарантованого статтею 8 (*«Т.П. та К.М. проти Сполученого Королівства» (T.P. and K.M. v. the United Kingdom)* [ВП], 2001, § 73).

64. Крім того, у процесі прийняття рішення щодо позбавлення батьківських прав та згоди на усиновлення національні органи мають провести справжнє зважування інтересів дитини та її біологічної сім'ї і серйозно розглянути можливість возз'єднання дитини з біологічною сім'єю. Суд знову наголосив, що органи влади мають вжити заходів для сприяння возз'єднанню сім'ї якомога швидше (*«Странд Лоббен та інші проти Норвегії» (Strand Lobben and Others v. Norway)* [ВП], 2019, § 205).

65. У цьому контексті важливо, щоб національні органи влади вживали заходів для підтримання спілкування між дитиною та її біологічними батьками навіть після початкового вилучення дитини з-під їхньої опіки, а також покладалися на нові експертні висновки (*«Странд Лоббен та інші проти Норвегії» (Strand Lobben and Others v. Norway)* [ВП], 2019, §§ 220–225). У справі *«Й.І. проти Росії» (Y.I. v. Russia)*, 2020, заявниця, яка вживала наркотики та була безробітною, була позбавлена батьківських прав на трьох дітей, причому двоє наймолодших були взяті під державну опіку. Суд визнав порушення статті 8 (§ 96): на його думку, національні органи влади недостатньо обґрунтували вжиті заходи, оскільки діти не були занедбаними чи під загрозою, попри ситуацію матері (§§ 88–91). Крім того, органи соціального захисту не надали заявниці належної допомоги для можливого возз'єднання сім'ї. Суд підкреслив, що роль органів влади в соціальній сфері полягає у допомозі особам у скрутному становищі, наданні їм підтримки у

взаємодії із соціальними службами та порадах, *inter alia*, щодо подолання труднощів (§ 87). Суд також звернув увагу на те, що діти були не лише розлучені з матір'ю, але й розлучені один з одним (§ 94). Для порівняння, у справі «*E.M. та інші проти Норвегії*» (*E.M. and Others v. Norway*), 2022, Суд не виявив порушення статті 8, оскільки в первісному рішенні про опіку не було недоліків, не було підстав вважати, що припинення спілкування між матір'ю та її дітьми було необґрунтованим і суперечило їхнім інтересам, а національні органи приділили значну увагу підтриманню стосунків між матір'ю та дітьми (§ 62).

66. У справі «*A.I. проти Італії*» (*A.I. v. Italy*), 2021, заявниця, яка була жертвою торгівлі людьми, втратила право на опіку над своїми дітьми, яких визнали придатними для усиновлення. Їй відмовили у праві на спілкування з дітьми, навіть до того, як рішення про усиновлення набрало остаточної сили. На думку Суду, органи влади не здійснили справжнього зважування інтересів дітей та заявниці й не розглянули серйозно можливість збереження зв'язку між ними, навіть попри те, що процес усиновлення ще тривав, а експертний висновок вказував на те, що підтримання спілкування було в інтересах дітей. Суд також зазначив, що національні суди оцінювали батьківські навички заявниці без урахування її нігерійського походження та різних моделей стосунків між батьками й дітьми, які можуть бути характерними для африканської культури, хоча цей факт був підкреслений у висновках експертів (§ 104).

67. Між дитиною та її батьками існує зв'язок, що прирівнюється до сімейного життя, навіть якщо на момент народження батьки більше не проживають разом або якщо їхні стосунки припинилися («*Беррехаб проти Нідерландів*» (*Berrehab v. the Netherlands*), 1988, § 21). У випадку, коли відносини між заявником і матір'ю дитини тривали два роки, протягом одного з яких вони проживали разом і планували одружитися, а народження дитини було результатом обдуманого рішення, то з моменту народження дитини між заявником та його дочкою виник зв'язок, який прирівнюється до сімейного життя, незалежно від статусу стосунків між заявником і матір'ю дитини («*Кіган проти Ірландії*» (*Keegan v. Ireland*), 1994, §§ 42-45). Таким чином, дозвіл на усиновлення дитини незабаром після її народження без відома або згоди батька становив порушення статті 8 (*там само*, § 55).

D. Міжнародне викрадення дітей

68. У питаннях міжнародного викрадення дітей, зобов'язання, які накладає стаття 8 на Держави-учасниці, повинні тлумачитися з урахуванням, зокрема, Гаазької конвенції про цивільно-правові аспекти міжнародного викрадення дітей від 25 жовтня 1980 року («*Ігнакколо-Зенід проти Румунії*» (*Ignaccolo-Zenide v. Romania*), 2000, § 95; «*Іglesіас Хіль та А.У.І. проти Іспанії*» (*Iglesias Gil and A.U.I. v. Spain*), 2003, § 51) та Конвенції ООН про права дитини («*Мер проти Португалії*» (*Maire v. Portugal*), 2003, § 72).

69. У цій сфері вирішальним є питання, чи був досягнутий справедливий баланс між конкуруючими інтересами – інтересами дитини, обох батьків та громадського порядку – у межах свободи розсуду, наданої Державам у таких питаннях («*Мамуссо та Вашингтон проти Франції*» (*Mamousseau and Washington v. France*), 2007, § 62; «*Руйє проти Швейцарії*» (*Rouiller v. Switzerland*), 2014), при цьому слід мати на увазі, що інтереси дитини мають бути головним пріоритетом («*Гнахоре проти Франції*» (*Gnahoré v. France*), 2000, § 59; «*Х проти Латвії*» (*X v. Latvia*) [ВП], 2013, § 95). В останній справі Суд зазначив, що існує широкий консенсус, зокрема у міжнародному праві, на підтримку ідеї, що в усіх рішеннях, що стосуються дітей, їхні найкращі інтереси мають бути пріоритетними (§ 96; див. також «*Х проти Чеської Республіки*» (*X v. the Czech Republic*), 2022, § 60). Інтереси батьків, особливо в частині підтримки регулярного спілкування з дитиною, також залишаються важливим фактором при балансуванні різних інтересів (*там само*, § 95; «*Куцнер проти Німеччини*» (*Kutzner v. Germany*), 2002, § 58). Наприклад, батьки повинні мати належну можливість брати участь у процесі прийняття рішень («*Лопес Гіо проти Словаччини*» (*López Guió v. Slovakia*), 2014).

70. Для забезпечення гармонійного тлумачення Європейської конвенції та Гаазької конвенції, фактори, що можуть скласти виняток з негайного повернення дитини згідно зі статтями 12, 13 і 20 Гаазької конвенції, мають спочатку бути належно враховані запитуваним судом, який повинен винести обґрунтоване рішення з цього питання, а потім оцінені у світлі статті 8 Європейської конвенції. З цього випливає, що стаття 8 Конвенції покладає на національні органи влади процесуальний обов'язок, який вимагає, щоб при розгляді запиту на повернення дитини суди розглядали аргументовані твердження про «серйозний ризик» для дитини у разі її повернення та виносили рішення з конкретними обґрунтуваннями. Щодо точного змісту поняття «серйозного ризику», виняток, передбачений у статті 13(б) Гаазької конвенції, стосується лише ситуацій, які виходять за межі того, що дитина може розумно витримати (*«X проти Латвії» (X v. Latvia)* [ВП], 2013, §§ 106-107 та *«Володимир Ушаков проти Росії» (Vladimir Ushakov v. Russia)*, 2019, § 103). У справі *«Й.С. та О.С. проти Росії» (Y.S. and O.S. v. Russia)*, 2021, суд постановив повернути дитину в зону триваючого військового конфлікту на підставі Гаазької конвенції. Суд встановив порушення статті 8, оскільки, на його думку, суд не врахував належним чином ризик для дитини через ситуацію з безпекою у тому регіоні.

71. Суд також вважає, що перевищення рекомендованого шеститижневого строку у статті 11 Гаазької конвенції на значний період, за відсутності будь-яких обставин, які могли б звільнити національні суди від обов'язку суворо дотримуватися цього строку, не відповідає позитивному зобов'язанню діяти оперативно у справах про повернення дітей (*«Монорі проти Румунії та Угорщини» (Monory v. Romania and Hungary)*, 2005, § 82; *«Карлсон проти Швейцарії» (Carlson v. Switzerland)*, 2008, § 76; *«Каррер проти Румунії» (Karrer v. Romania)*, 2012, § 54; *«Блага проти Румунії» (Blaga v. Romania)*, 2014, § 83; *«Р.С. проти Польщі» (R.S. v. Poland)*, 2015, § 70; *«Г.С. проти Грузії» (G.S. v. Georgia)*, 2015, § 63; *«Г.Н. проти Польщі» (G.N. v. Poland)*, 2016, § 68; *«К.І. проти Польщі» (K.I. v. Poland)*, 2016, § 72). Однак у справі *«Рінау проти Литви» (Rinau v. Lithuania)*, 2020, Суд встановив, що винесення рішення через п'ять місяців після запиту першого заявника про повернення його дочки, що перевищило згаданий шеститижневий строк, не порушувало статтю 8, оскільки національні суди повинні були узгодити свої два зобов'язання за цією статтею. З одного боку, на національні органи влади покладалося позитивне зобов'язання щодо першого заявника-батька діяти оперативно, а з іншого боку, на них було покладено процесуальний обов'язок щодо матері дитини ефективно розглянути аргументовані твердження про те, що повернення дочки до Німеччини може завдати їй психологічної шкоди. Суд зазначив, що ці питання вимагали детального і до певної міри тривалого розгляду національними судами, що було необхідним для досягнення рішення щодо належного балансу між конкуруючими інтересами, з головним пріоритетом найкращих інтересів дитини (§ 194). Проте Суд дійшов висновку, що національні органи не виконали своїх процесуальних зобов'язань за статтею 8: зокрема, політичні втручання та процесуальні зволікання (спрямовані на перешкоджання судовому поверненню дитини) становили порушення статті 8, оскільки вони вплинули на справедливість процесу ухвалення рішень і призвели до значних затримок. З іншого боку, Суд також встановив, що батько, який викрав дитину, не зазнав непропорційного втручання у свої права за статтею 8 через «прикру» затримку в розгляді справи (*«Г.К. проти Кіпру» (G.K. v. Cyprus)*, 2023, §§ 53-54).

72. Виконання судових рішень щодо викрадення дітей також має бути належним та ефективним, з огляду на їх терміновий характер (*«В.П. проти Росії» (V.P. v. Russia)*, 2014, § 154). У справі *«X проти Чеської Республіки» (X v. the Czech Republic)*, 2022, Суд розглядав не самі провадження, що призвели до прийняття рішення про повернення, а наступні виконавчі провадження, у яких національні суди дійшли висновку, що рішення може бути виконано. Хоча національний суд не переглянув рішення про повернення, яке було остаточним, він врахував подальший розвиток подій. Тому Суд визнав, що виконавчі провадження відповідали процесуальним вимогам, передбаченим статтею 8 (§§ 75–85).

73. У справі «*Вереш проти Іспанії*» (*Veres v. Spain*), 2022, заявник подав позов в Іспанії на підставі статті 21 та наступних статей Регламенту Брюссель ІІа з метою забезпечення визнання та виконання рішення угорського суду, яке зобов'язувало його дружину повернути їхню дитину до Угорщини до винесення остаточного рішення у справі про опіку. Хоча Регламент Брюссель ІІа не встановлює конкретних строків (на відміну від Гаазької конвенції), національні суди повинні швидко розглядати заявки, подані відповідно до цього положення. Суд встановив, що надмірна затримка іспанських судів порушила статтю 8, оскільки вона перервала сімейне життя заявника з його дитиною на понад два роки та сприяла рішенню передати опіку матері (§§ 80–89).

III. Освіта, релігія та неприпустимість дискримінації

Стаття 8

- «1. Кожен має право на повагу до свого приватного та сімейного життя, до свого житла та кореспонденції.
2. Органи державної влади не можуть втручатись у здійснення цього права, за винятком випадків, коли втручання здійснюється згідно із законом і є необхідним у демократичному суспільстві в інтересах національної та громадської безпеки чи економічного добробуту країни, для запобігання заворушенням чи злочинам, для захисту здоров'я чи моралі або для захисту прав і свобод інших осіб».

Стаття 9

- «1. Кожен має право на свободу думки, совісті та релігії; це право включає свободу змінювати свою релігію або переконання, а також свободу сповідувати свою релігію або переконання під час богослужіння, навчання, виконання та дотримання релігійної практики і ритуальних обрядів як одноособово, так і спільно з іншими, як прилюдно, так і приватно.
2. Свобода сповідувати свою релігію або переконання підлягає лише таким обмеженням, що встановлені законом і є необхідними в демократичному суспільстві в інтересах громадської безпеки, для охорони публічного порядку, здоров'я чи моралі або для захисту прав і свобод інших осіб».

Стаття 14

«Користування правами та свободами, визнаними в цій Конвенції, має бути забезпечене без дискримінації за будь-якою ознакою — статі, раси, кольору шкіри, мови, релігії, політичних чи інших переконань, національного чи соціального походження, належності до національних меншин, майнового стану, народження, або за іншою ознакою».

Стаття 2 Першого протоколу

«Нікому не може бути відмовлено у праві на освіту. При виконанні будь-яких функцій, узятих державою на себе в галузі освіти і навчання, вона поважає право батьків забезпечувати таку освіту і навчання відповідно до своїх релігійних і світоглядних переконань».

74. Оскільки освіта зачіпає багато аспектів життя дітей, існує природна взаємодія між кількома положеннями Конвенції. Зокрема, у контексті освіти часто порушуються питання, пов'язані зі свободою релігії дитини та неприпустимістю дискримінації.

А. Право дітей на освіту

1. Відповідні статті

75. Право на освіту, включаючи право дітей, гарантовано статтею 2 Першого Протоколу Конвенції. Це положення також гарантує право батьків забезпечити освіту та навчання відповідно до своїх релігійних та філософських переконань⁵.

76. Якщо Держава застосовує різне ставлення при виконанні своїх зобов'язань за статтею 2 Першого протоколу, може виникнути питання за статтею 14 Конвенції (*«Справа “щодо деяких аспектів законів про використання мов у системі освіти в Бельгії”» (Case “relating to certain*

⁵ Див. [Посібник зі статті 2 Першого Протоколу Європейської конвенції з прав людини](#).

aspects of the laws on the use of languages in education in Belgium) («Бельгійська лінгвістична справа» (“the Belgian linguistic case”)), 1968; «Д.Х. та інші проти Чехії» (*D.H. and Others v. the Czech Republic*) [ВП], 2007; «Оршуш та інші проти Хорватії» (*Oršuš and Others v. Croatia*) [ВП], 2010; «Пономарьови проти Болгарії» (*Ponomaryovi v. Bulgaria*), 2011; «Г.Л. проти Італії» (*G.L. v. Italy*), 2020).

77. Письмові матеріали, такі як листівки або книги, опубліковані чи розповсюджені з освітньою метою, також розглядалися Судом у рамках статті 10 Конвенції («*Макате проти Литви*» (*Macatė v. Lithuania*) [ВП], 2023, § 216; «*Гендсайд проти Сполученого Королівства*» (*Handyside v. the United Kingdom*), 1976, §§ 52-58).

78. Право на освіту також було предметом міждержавних спорів. У справі «*Грузія проти Росії (II)*» (*Georgia v. Russia (II)*) [ВП], 2021, Уряд-заявник стверджував, що бомбардування та інші акти насильства з боку військ Держави-відповідача та сепаратистських сил включали знищення та пограбування державних шкіл і бібліотек та залякування етнічних грузинських вчителів та учнів. Безпосереднім наслідком стало те, що діти шкільного віку на цих територіях нібито були позбавлені можливості продовжувати свою освіту. На думку Уряду-заявника, це становило адміністративну практику порушення права на освіту за статтею 2 Першого протоколу. Однак Суд вважав, що у нього немає достатніх доказів, щоб дійти висновку поза розумним сумнівом, що мали місце інциденти, які суперечили статті 2 Першого протоколу (§ 314; див. також «*Грузія проти Росії (I)*» (*Georgia v. Russia (I)*), 2014, §§ 236-237; «*Україна та Нідерланди проти Росії*» (*Ukraine and the Netherlands v. Russia*) (ухв.) [ВП], 2023, § 870).

2. Захист права на освіту: загальні принципи та цілі

79. Стаття 2 Першого Протоколу стосується, *inter alia*, початкової освіти («*Сулак проти Туреччини*» (*Sulak v. Turkey*), рішення Комісії, 1996); середньої освіти («*Пономарьови проти Болгарії*» (*Ponomaryovi v. Bulgaria*), 2011) та університетської освіти («*Лейла Шахін проти Туреччини*» (*Leyla Şahin v. Turkey*), 2005). Суд постійно підкреслював основоположне значення початкової та середньої освіти для особистого розвитку кожної дитини та її майбутнього успіху («*Катан та інші проти Молдови та Росії*» (*Catan and others v. Moldova and Russia*), [ВП], 2012, § 144).

80. Право на освіту включає право доступу до навчальних закладів, які існують на певний момент часу («*Справа “щодо певних аспектів законів про використання мов у системі освіти Бельгії”*» (*Case “relating to certain aspects of the laws on the use of languages in education in Belgium”*), «Бельгійська лінгвістична справа» (“Belgian linguistic case”), 1968, § 4 у частині «Закон»), передачу знань та інтелектуальний розвиток («*Кемпбелл і Косанс проти Сполученого Королівства*» (*Campbell and Cosans v. the United Kingdom*), 1982, § 33), а також можливість отримати користь від здобутої освіти та офіційне визнання пройденого навчання («*Бельгійська лінгвістична справа*», §§ 3-5 у частині «Закон»).

81. Держава несе відповідальність за державні, а також приватні школи («*К’елдсен, Буск Мадсен і Педерсен проти Данії*» (*Kjeldsen, Busk Madsen and Pedersen v. Denmark*), 1976); наприклад, на неї покладається позитивний обов’язок захищати учнів як у державних, так і в приватних школах від жорстокого поводження («*О’Кіффі проти Ірландії*» (*O’Keefe v. Ireland*) [ВП], 2014, §§ 144-152). Однак на Держави не покладається позитивний обов’язок субсидіювати певну форму навчання («*Ферайн Гемайнзам Лернен проти Австрії*» (*Verein Gemeinsam Lernen v. Austria*) (ухв.), 1995), або приймати дитину до конкретної приватної школи («*Санлісой проти Туреччини*» (*Sanlısoy v. Turkey*) (ухв.), 2016).

82. Суд також зазначає, що право на освіту стосується державної послуги дуже специфічного характеру, яка приносить користь не лише користувачам, а й суспільству загалом, демократична складова якого передбачає інтеграцію меншин («*Пономарьови проти Болгарії*» (*Ponomaryovi v. Bulgaria*), 2011). Саме існування деяких рівнів освіти, таких як початкова освіта, було

проаналізоване з огляду на їхню важливість для розвитку дитини («*Тімішев проти Росії*» (*Timishev v. Russia*), 2005, § 64). Освітні програми, включаючи обов'язок відвідувати певні заняття, оцінювалися з огляду на їхні цілі, такі як соціалізація та інтеграція («*Османоглу та Кочабаш проти Швейцарії*» (*Osmanoğlu and Kocabaş v. Switzerland*), 2017, §§ 97, 103 і 105). Необхідність вжиття заходів щодо десегрегації, коли школи відвідують переважно представники певних меншин, також розглядалася Судом з погляду інклюзивної освіти, яка вважається Судом найбільш відповідним засобом забезпечення основоположних принципів універсальності та недискримінації при здійсненні права на освіту («*Елмазова та інші проти Північної Македонії*» (*Elmazova and Others v. North Macedonia*), 2022, § 89).

В. Доступ до освіти

1. Загальні принципи

83. Відповідно до положень багатьох міжнародних договорів про права людини, Суд підтвердив, що право на освіту гарантує доступ до початкової освіти, яка є надзвичайно важливою для розвитку дитини («*Тімішев проти Росії*» (*Timishev v. Russia*), 2005, § 64).

84. Обмеження права на освіту існують, хоча в статті 2 Першого протоколу немає явного посилання на обмеження. Проте такі обмеження не повинні настільки обмежувати право, щоб позбавити його суті та ефективності. Вони мають бути передбачуваними для зацікавлених осіб і переслідувати законну мету, хоча стаття 2 Першого протоколу не містить вичерпного переліку «законних цілей» («*Лейла Шахін проти Туреччини*» (*Leyla Şahin v. Turkey*), 2005, § 154).

85. Суд розглядав справи, пов'язані з кількома видами обмежень доступу до освіти, включаючи обмеження, пов'язані з мовою («*Бельгійська лінгвістична справа*» (*Belgian linguistic case*), 1968, § 3 у частині «Закон»; «*Кіпр проти Туреччини*» (*Cyprus v. Turkey*) [ВП], 2001; «*Катан та інші проти Республіки Молдова та Росії*» (*Catan and Others v. the Republic of Moldova and Russia*) [ВП], 2012); плату за навчання («*Пономарьови проти Болгарії*» (*Ponomaryovi v. Bulgaria*), 2011); громадянство («*Тімішев проти Росії*» (*Timishev v. Russia*), 2005; «*Пономарьови проти Болгарії*» (*Ponomaryovi v. Bulgaria*), 2011); вік («*Чифтчі проти Туреччини*» (*Çiftçi v. Turkey*) (ухв.), 2004); здоров'я («*Ваврічка та інші проти Чеської Республіки*» (*Vavříčka and Others v. the Czech Republic*) [ВП], 2021; «*Мемліка проти Греції*» (*Memlika v. Greece*), 2015) та правові питання (кримінальні розслідування, справа «*Алі проти Сполученого Королівства*» (*Ali v. the United Kingdom*), 2011; видворення з Держави-відповідача, рішення Комісії у справах «*Сорабджі проти Сполученого Королівства*» (*Sorabjee v. the United Kingdom*), 1995; «*Харамільо проти Сполученого Королівства*» (*Jaramillo v. the United Kingdom*), 1995; «*Дабхі проти Сполученого Королівства*» (*Dabhi v. the United Kingdom*), 1997; виселення, «*Лі проти Сполученого Королівства*» (*Lee v. the United Kingdom*) [ВП], 2001).⁶

2. Дискримінація та доступ до освіти

а. Діти з інвалідністю

86. Конкретне питання дітей з інвалідністю рідко розглядалося Судом. Відповідно до статті 2 Першого протоколу (взятої окремо) колишня Комісія вважала, що популярності набуває думка про те, що, де це можливо, діти з інвалідністю повинні виховуватися разом з іншими дітьми свого віку. Однак ця політика не могла застосовуватися до всіх дітей з інвалідністю. Необхідно було надати широку свободу розсуду відповідним органам щодо того, як найкраще використовувати наявні у них ресурси в інтересах дітей з інвалідністю загалом («*Сімпсон проти Сполученого Королівства*» (*Simpson v. United Kingdom*), рішення Комісії, 1989; «*С.П. проти Сполученого Королівства*» (*S.P. v. the United Kingdom*), рішення Комісії, 1997)

⁶ Більш детально див. Посібник зі статті 2 Першого Протоколу Європейської конвенції з прав людини.

87. Стаття 14 не забороняє Державам-членам поводитися з різними групами осіб по-різному для того, щоб виправити «фактичну нерівність між ними»: за певних обставин відсутність спроб виправити нерівність шляхом різного поводження може сама по собі спричинити порушення цієї статті.⁷ Суд також зазначив, що статтю 14 слід тлумачити з урахуванням вимог, викладених у відповідних міжнародних договорах про права людини, зокрема Конвенції ООН про права осіб з інвалідністю (КПІ), яка передбачає, що «розумне пристосування», на яке мають право особи з інвалідністю, означає «внесення, коли це потрібно в конкретному випадку, необхідних і доцільних модифікацій і коригувань, що не становлять непропорційного чи надмірного тягаря, для цілей забезпечення реалізації або здійснення особами з інвалідністю нарівні з іншими всіх прав людини й основоположних свобод» (стаття 2). Крім того, Держави-учасники користуються свободою розсуду при оцінці того, чи виправдовують відмінності у схожих ситуаціях різне поводження, та якою мірою. Водночас будь-які заходи щодо дітей з інвалідністю мають віддавати пріоритет інтересам дитини (*«Г.Л. проти Італії» (G.L. v. Italy)*, 2020).

88. Не є завданням Суду визначати, що становить «розумне пристосування», яке може мати різноманітні матеріальні та нематеріальні форми для реалізації в освітній сфері відповідно до освітніх потреб осіб з інвалідністю; національні органи значно краще пристосовані для цього (див., наприклад, *«Чам проти Туреччини» (Çam v. Turkey)*, 2016, § 66). Однак важливо, щоб Держави приділяли особливу увагу своїм рішенням у цій сфері, зважаючи на їхній вплив на дітей з інвалідністю, чия висока вразливість не може бути ігнорована (*«Г.Л. проти Італії» (G.L. v. Italy)*, 2020, § 63).

89. У справі *«Г.Л. проти Італії» (G.L. v. Italy)*, 2020, розглядалося питання про неможливість для дитини з аутизмом отримати спеціальну навчальну підтримку, на яку вона мала право згідно із законом, у перші два роки початкової школи. Суд встановив, що протягом цього часу, окрім приватної допомоги, оплачену батьками заявника, і кількох втручань з боку шкільного персоналу, заявниця не отримала спеціалізовану допомогу, на яку вона мала право та яка мала б дозволити їй скористатися освітніми та соціальними послугами школи на рівних засадах з іншими учнями. Суд також дійшов висновку, що дискримінація, яку зазнала заявниця, була особливо серйозною, оскільки вона мала місце в рамках початкової освіти, коли закладаються основи загальної освіти та соціальної інтеграції, а також перші досвіди спільного життя, і яка є обов'язковою в більшості країн.

90. У справі *«Т.Х. проти Болгарії» (Т.Н. v. Bulgaria)*, 2023, дитина, яка мала труднощі з поведінкою в школі та пізніше була діагностована з гіперкінетичним розладом та специфічним розладом розвитку шкільних навичок, скаржилася на те, що в перші два роки початкової школи вона зазнала дискримінації з боку вчителів, які нібито ставилися до неї менш сприятливо через її інвалідність і не організували навчання відповідно до її особливих освітніх потреб (§§ 1, 87). Розглядаючи проблемну поведінку заявника у школі та пов'язані з цим інциденти, Суд вирішив, що дисциплінарні заходи, вжиті щодо нього, та рішення директора школи припинити його навчання не можна вважати необґрунтованими або нерозумними (§§ 113–116). Визнаючи, що агресивна та деструктивна поведінка заявника негативно впливала на безпеку та добробут інших учнів і їхнє право на ефективну освіту, Суд розцінив дії вчителів як спробу досягти складного балансу між інтересами заявника та його однокласників (§ 122). Суд підкреслив, що стаття 14 Конвенції вимагає «розумного пристосування», а не всіх можливих коректив, які можна було б здійснити для зменшення диспропорцій, незалежно від їхньої вартості чи практичності (§ 122). Відтак, Суд не виявив порушення статті 14 Конвенції в поєднанні зі статтею 2 Першого протоколу (§ 123).

---

⁷ Більш детально див. [Посібник зі статті 14 Конвенції та статті 1 Протоколу № 12 Конвенції](#).

в. Адміністративний статус і громадянство:

91. У справі *«Пономарьови проти Болгарії» (Ponomaryovi v. Bulgaria)*, 2011, Суд розглядав випадок двох учнів, російських громадян, які проживали в Болгарії разом з матір'ю, але не мали дозволу на постійне проживання. Незважаючи на те, що середня освіта в Болгарії була безкоштовною, з двох заявників стягували плату за навчання через їхній адміністративний статус. Суд зазначив, що заявники не перебували в положенні осіб, які прибули до країни нелегально та згодом претендували на використання її державних послуг, включаючи безкоштовне навчання. Заявники опинилися, певною мірою ненавмисно, в ситуації іноземців без дозволів на постійне проживання, але влада не мала суттєвих заперечень проти їхнього перебування в Болгарії та, очевидно, ніколи серйозно не мала наміру депортувати їх. Болгарська влада не врахувала цю ситуацію, а законодавство не передбачало жодних винятків з плати за навчання. У зв'язку з цим, і з огляду на важливість середньої освіти, Суд дійшов висновку, що вимога до двох учнів сплачувати за середню освіту через їхнє громадянство та імміграційний статус становила порушення статті 14 в поєднанні зі статтею 2 Першого протоколу до Конвенції.

с. Етнічне походження

90. Суд також розглядав труднощі, пов'язані з освітою ромських дітей у низці європейських Держав, і зазначив, що внаслідок їхньої бурхливої історії та постійного переселення роми стали особливим типом вразливої меншини, що вимагає спеціального захисту, який поширюється на сферу освіти (*«Д.Х. та інші проти Чехії» (D.H. and Others v. the Czech Republic)* [ВП], 2007, § 182).

92. У цьому контексті Суд розглядав справи, в яких ромських дітей систематично розміщували в окремих класах або школах, як тимчасово (*«Оршуш та інші проти Хорватії» (Oršuš and Others v. Croatia)* [ВП], 2010), так і на тривалий термін по всій країні (*«Д.Х. та інші проти Чехії» (D.H. and Others v. the Czech Republic)* [ВП], 2007). Суд також розглядав випадки, які становили сегрегацію ромських дітей на місцевому рівні в державних школах, де навчалися майже виключно роми, і виявив порушення статті 14 у поєднанні зі статтею 2 Першого протоколу (*«Лавіда та інші проти Греції» (Lavida and Others v. Greece)*, 2013; *«Елмазова та інші проти Північної Македонії» (Elmazova and Others v. North Macedonia)*, 2022; *«Сольчан проти Угорщини» (Szolcsán v. Hungary)*, 2023), оскільки заявники зазнали різниці у поводженні, яка не мала об'єктивного та розумного виправдання, або статті 1 Протоколу № 12 Конвенції (*«Х та інші проти Албанії» (X and Others v. Albania)*, 2022), оскільки влада не вжила своєчасних та відповідних заходів для десегрегації, щоб виправити фактичну нерівність і запобігти подальшій дискримінації, хоча такі заходи були рекомендовані на національному та європейському рівнях (*«Елмазова та інші проти Північної Македонії» (Elmazova and Others v. North Macedonia)*, 2022).

С. Зміст і якість освіти

1. Формальна освіта

93. Зобов'язання Держав щодо формальної освіти та навчання в основному розглядаються в рамках статті 2 Першого протоколу, що передбачає можливість для Держави запроваджувати задовільний рівень обов'язкової освіти, яку можна здобути як у державних навчальних закладах, так і приватних (*«Сім'я Х. проти Сполученого Королівства» (Family H. v. the United Kingdom)*, рішення Комісії, 1984; *«Леффен проти Німеччини» (Leuffen v. Germany)*, рішення Комісії, 1992; *«Б.Н. і С.Н. проти Швеції» (B.N. and S.N. v. Sweden)*, рішення Комісії, 1993; *«Конрад проти Німеччини» (Konrad v. Germany)* (ухв.), 2006).

94. Суд також розглядав у рамках статті 10 скарги, пов'язані з реалізацією заявниками свого права звертатися до певних державних органів з проханням про навчання курдською мовою – можливістю, яка на той час не була передбачена на жодному рівні освіти в державних або приватних турецьких установах (*«Дьонер та інші проти Туреччини» (Döner and Others v. Turkey)*, 2017, §§ 88–89).

а. Навчальна програма та освітня підтримка

95. Встановлення та планування навчальних програм в принципі входить до компетенції Держав-учасниць. Немає нічого, що б заважало включенню до програм інформації або знань релігійного чи філософського характеру (*«Фольгерьо та інші проти Норвегії» (Folgerø and Others v. Norway)* [ВП], 2007, § 84; *«Кьельдсен, Буск Мадсен та Педерсен проти Данії» (Kjeldsen, Busk Madsen and Pedersen v. Denmark)*, 1976, § 53; *«Вальсаміс проти Греції» (Valsamis v. Greece)*, 1996, § 28).

96. Зокрема, друге речення статті 2 Першого протоколу не забороняє Державам передавати через навчання або освіту інформацію чи знання прямо або опосередковано релігійного чи філософського характеру. Це положення не дозволяє батькам заперечувати проти включення такого навчання до шкільної програми, інакше все інституційне навчання ризикувало б виявитися нездійсненним. Однак друге речення статті 2 Першого протоколу передбачає, що Держава, виконуючи покладені на неї функції щодо освіти та навчання, повинна забезпечити, щоб інформація чи знання, включені до навчальних програм, передавалися об'єктивно, критично та плюралістично. Державі заборонено нав'язувати ідеї, які можна було б розглядати як такі, що не поважають релігійні та філософські переконання батьків. Це межа, яку не слід переходити (*«Фольгерьо та інші проти Норвегії» (Folgerø and Others v. Norway)* [ВП], 2007, § 84).

б. Релігійні символи

97. Щодо релігійних аспектів освіти, Суд вважає, що Конвенцію слід читати в цілому, і що стаття 2 Першого протоколу є, принаймні в її другому реченні, спеціальною нормою *lex specialis* щодо статті 9 у питаннях освіти та навчання (*«Фольгерьо та інші проти Норвегії» (Folgerø and Others v. Norway)* [ВП], 2007, § 84; *«Лаутсі та інші проти Італії» (Lautsi and Others v. Italy)* [ВП], 2011, § 59; *«Османоглу та Кочабаш проти Швейцарії» (Osmanoğlu and Kocabaş v. Switzerland)*, 2017, § 90).

98. Суд розглядав випадки, в яких заявники скаржилися або на небажаний вплив релігійних символів або церемоній в освітньому контексті, або, навпаки, на заборону носіння релігійного одягу чи символів у школі.

99. У справі *«Лаутсі та інші проти Італії» (Lautsi and Others v. Italy)* [ВП], 2011, Суд постановив, що, прийнявши рішення залишити розп'яття в класах державної школи, яку відвідувала дитина заявника, органи влади діяли в межах своєї свободи розсуду в контексті зобов'язання поважати право батьків забезпечувати таку освіту та навчання, які відповідають їхнім релігійним і філософським переконанням (§ 76). Суд зазначив, що розп'яття на стіні є по суті пасивним символом і не може розглядатися як такий, що чинить на учнів вплив, порівнянний з дидактичною промовою або участю в релігійних заходах (§ 72).

100. Суд також розглядав у рамках статті 9 скарги, пов'язані з правом носіння релігійного одягу та символів у навчальних закладах. Наприклад, у двох справах, що стосувалися відрахування учениць із державної школи за відмову зняти хустки під час уроків фізичного виховання та спортивних занять, Суд не виявив порушення статті 9 (*«Догру проти Франції» (Dogru v. France)*, 2008; *«Керванчі проти Франції» (Kervanci v. France)*, 2008). На той час жоден закон не забороняв носіння хусток під час уроків фізичного виховання. Однак висновок, до якого дійшли національні органи влади, — що носіння вуалі, такої як ісламська хустка, є несумісним зі спортивними заняттями з міркувань здоров'я та безпеки — не був необґрунтованим. Призначене покарання було лише наслідком відмови заявниць дотримуватися правил, що діяли на території школи, про які вони були належним чином проінформовані, і не було пов'язане з їхніми релігійними переконаннями, як вони стверджували. Крім того, Суд взяв до уваги свободу розсуду, яку слід залишити Державам-членам щодо встановлення делікатних відносин між релігійними інституціями та Державами. Він вважав, що свобода релігії, визнана та обмежена вимогами світськості, виглядала легітимною з огляду на цінності, що лежать в основі Конвенції (*«Догру проти Франції» (Dogru v. France)*, 2008, § 72).

101. Після періоду, актуального для цих двох справ, був ухвалений закон, який регулював носіння символів або знаків релігійної приналежності в державних школах, відповідно до

принципу світськості. Заявники оскаржили цю заборону та подальше відрахування учнів із шкіл за відмову зняти «помітні символи» релігійної приналежності під час занять: Суд нагадав про свободу розсуду, надану національним органам у цій сфері, і вважав, що оскаржувані заходи були обґрунтованими та пропорційними поставленій меті, зокрема враховуючи те, що учні мали можливість продовжити навчання в інших школах (*«Гамаледдін проти Франції» (Gamaleddyn v. France)* (ухв.), 2009, § 2; *«Актас проти Франції» (Aktas v. France)* (ухв.), 2009, § 2; *«Ранджіт Сінгх проти Франції» (Ranjit Singh v. France)* (ухв.), 2009, § 1; *«Ясвір Сінгх проти Франції» (Jasvir Singh v. France)* (ухв.), 2009, § 1; *«Байрак проти Франції» (Bayrak v. France)* (ухв.), 2009, § 2; *«Газаль проти Франції» (Ghazal v. France)* (ухв.), 2009, § 1).

с. Спільне навчання

102. У справі *«Османоглу та Кочабаш проти Швейцарії» (Osmanoğlu and Kocabaş v. Switzerland)*, 2017, батьки-заявники скаржилися на штраф, накладений на них за відмову, з релігійних причин, дозволити своїм дочкам відвідувати обов'язкові змішані уроки плавання у початковій школі. Суд підкреслив, що школа відіграє особливу роль у процесі соціальної інтеграції, яка має ще більше значення для дітей іноземного походження. Враховуючи важливість обов'язкової освіти для розвитку дітей, звільнення від певних занять було виправдане лише у дуже виняткових обставинах, за чітко визначених умов і з урахуванням рівності ставлення до всіх релігійних груп (§ 96). Суд також постановив, що інтерес дітей до всебічної освіти, яка сприяє їхній успішній соціальній інтеграції відповідно до місцевих звичаїв та традицій, переважав над бажанням батьків звільнити їхніх дочок від змішаних уроків плавання (§§ 97, 100 і 105). Зокрема, Суд відзначив, що влада запропонувала заявникам дуже гнучкі умови, зокрема їхнім дочкам дозволили носити буркіні на заняттях з плавання, а нормативно-правова база, разом із процедурою, що призвела до накладення штрафу на батьків, надала їм можливість розглянути по суті їхню заяву на звільнення від відвідування заняття у рамках статті 9 Конвенції (§§ 101; 104). У результаті порушення статті 9 не було виявлено.

d. Церемонії та обряди

103. Стаття 2 Першого протоколу застосовується як до змісту навчання, так і до способу його надання.

104. Наприклад, це положення застосовувалося до обов'язкової участі у параді за межами школи в святковий день. Зважаючи на те, що учнів могли зобов'язати брати участь у таких заходах під загрозою тимчасового відсторонення від навчання, Суд зазначив, що ці заходи, присвячені відзначенню національних подій, слугували цілям миру та суспільного інтересу. Присутність військових на деяких із таких парадів не змінювала їхнього мирного характеру. Крім того, обов'язок учениці брати участь у параді не позбавляв її батьків права просвітлювати та радити своїм дітям або скеровувати їх у напрямі, що відповідає релігійним чи філософським переконанням батьків (*«Ефстратіу проти Греції» (Efstratiou v. Greece)*, 1996, § 32; *«Вальсаміс проти Греції» (Valsamis v. Greece)*, 1996, § 31).

105. У справі *«Перову проти Росії» (Perovy v. Russia)*, 2020, заявник, який на той час був дитиною, подав скаргу за статтею 9 від власного імені, стверджуючи, що проведення одноразової короткої релігійної церемонії в муніципальній школі порушило його свободу релігії. Суд вважав, що його проста присутність, без примусу брати участь у прояві переконань іншої християнської конфесії або відмови від своїх власних переконань, не становила порушення статті 9 (§ 76). Хоча бути свідком церемонії могло бути неприємним, це слід розглядати в ширшому контексті відкритості та толерантності, необхідних у демократичному суспільстві з конкуруючими релігійними групами, які не можуть покладатися на статтю 9 для обмеження реалізації релігійних свобод інших. У цьому контексті Суд постановив, що цінності плюралізму та

толерантності не надають жодній релігійній групі або особі права не бути свідком індивідуальних або колективних проявів інших релігійних або нерелігійних переконань (§ 73).

е. Сексуальна освіта

106. Суд вважає, що стаття 2 Першого протоколу застосовується до занять з сексуальної освіти в контексті формальної освіти.

107. У справі *«Хіменес Альонсо та Хіменес Меріно проти Іспанії» (Jimenez Alonso and Jimenez Merino v. Spain)* (ухв.), 2000, Суд відхилив скаргу батька, який через свої моральні та релігійні переконання відмовився дозволити своїй дочці відвідувати уроки сексуальної освіти в державній середній школі. Суд зазначив, що уроки сексуальної освіти мали на меті надання учням об'єктивної та наукової інформації загального характеру про статеве життя людини, венеричні захворювання та СНІД. Брошура намагалася привернути увагу до небажаної вагітності, ризику вагітності в молодшому віці, методів контрацепції та захворювань, що передаються статевим шляхом. Така інформація могла розглядатися як така, що має загальний інтерес, і жодним чином не мала на меті індоктринацію або пропаганду певної сексуальної поведінки (§ 1 частини «Закон»).

108. Так само у справі *«Доян та інші проти Німеччини» (Dojan and Others v. Germany)* (ухв.), 2011, Суд відхилив скарги кількох подружніх пар, які безуспішно намагалися домогтися звільнення від відвідування окремих уроків сексуальної освіти або шкільних заходів для своїх дітей на підставі релігійних переконань, поки їхні діти навчалися в четвертому класі державної початкової школи. Суд зауважив, що уроки сексуальної освіти мали на меті нейтральне передавання знань щодо зачаття, контрацепції, вагітності та пологів, відповідно до основних правових положень, рекомендацій і навчальної програми, які базувалися на сучасних наукових і освітніх стандартах (§ 2 частини «Закон»).

109. Суд також розглядав позови, пов'язані з сексуальною освітою для дітей молодшого віку. Наприклад, у справі *«А.Р. та Л.Р. проти Швейцарії» (A.R. and L.R. v. Switzerland)* (ухв.), 2017, заявники не ставили під сумнів сам факт існування занять з сексуальної освіти, а скоріше корисність такої освіти для дітей віком від 4 до 8 років. Суд розглянув цю справу в рамках статті 8, зазначивши, що Швейцарія не ратифікувала Перший протокол (§§ 25–26). Суд погодився з тим, що малі діти особливо вразливі і легко піддаються впливу, а також, що відносини між дитиною та її батьками набувають особливого значення в ці важливі роки розвитку, як це підтверджує стаття 5 Конвенції ООН про права дитини. Однак, у конкретних обставинах цих справ, Суд дійшов висновку, що відповідна сексуальна освіта мала на меті захистити дітей від усіх форм насильства, що також гарантується статтею 19 Конвенції ООН про права дитини, і що ці заняття не були спрямовані на жодну індоктринацію учнів. Відтак, Суд ухвалив рішення про неприйнятність їхньої скарги.

ф. Дисципліна

110. Функції, пов'язані з внутрішнім управлінням школи, зокрема дисципліна, є невід'ємною частиною освітнього процесу та права на освіту (*«Костелло-Робертс проти Сполученого Королівства» (Costello-Roberts v. the United Kingdom)*, 1993, § 27).

111. Право на освіту в принципі не виключає можливості застосування дисциплінарних заходів, таких як тимчасове або постійне відсторонення від навчального закладу для забезпечення дотримання його внутрішніх правил (*«Алі проти Сполученого Королівства» (Ali v. the United Kingdom)*, 2011, § 54). Однак такі правила не повинні порушувати сутність цього права або суперечити іншим правам, закріпленим у Конвенції або її Протоколах (*«Чольгечен та інші проти Туреччини» (Çölgeçen and Others v. Turkey)*, 2017, §§ 50-51).

112. Таким чином, право на освіту не забороняє постійне чи тимчасове відсторонення від навчального закладу за шахрайство (*«Сулак проти Туреччини» (Sulak v. Turkey)*, рішення Комісії, 1996) або за погану поведінку (*«Вітман проти Сполученого Королівства» (Whitman v. the United Kingdom)*, рішення Комісії, 1989).

113. Суд відхилив скаргу на тимчасове відсторонення учня на три місяці через відсутність значної шкоди (підпункт (б) пункту 3 статті 35 § 3 Конвенції), враховуючи конкретні обставини справи (див. справу *«К.П. проти Сполученого Королівства» (C.P. v. the United Kingdom)* (ухв.), 2016).

г. Безпечне навчальне середовище: насильство, знущання, домагання

114. Позитивні зобов'язання Держави за статтею 3 Конвенції щодо забезпечення кожному в її юрисдикції прав і свобод, визначених Конвенцією, вимагають від Держав вжиття заходів для запобігання тортурам або нелюдському чи такому, що принижує гідність, поводженню або покаранню, включаючи таке насильство, що здійснюється приватними особами. Ці заходи мають забезпечувати ефективний захист, зокрема дітей та інших вразливих осіб, і включати розумні кроки для запобігання жорсткому поводженню, про яке органи влади знали або мали знати (*«Дурджевіч проти Хорватії» (Đurđević v. Croatia)*, 2011, § 118; див. також *«Осман проти Сполученого Королівства» (Osman v. the United Kingdom)*, 1998, § 116, у зв'язку зі статтею 2).

115. Скарги, пов'язані з тим, що Держава не захистила дитину від постійних побиттів іншими учнями в школі, також потрапляють у сферу дії статті 8 Конвенції (*«Дурджевіч проти Хорватії» (Đurđević v. Croatia)*, 2011, §§ 105-107).

116. Хоча не всі заходи в галузі освіти впливатимуть на право на повагу до приватного життя, будь-які акти насильства або зловживань з боку вчителів та інших посадових осіб у навчальних закладах несумісні з правом дітей на освіту та на повагу до їхнього приватного життя. Необхідність викорінення такого поводження з освітнього середовища також була чітко підтверджена на міжнародному рівні. У контексті надання важливої державної послуги, такої як освіта, основною функцією органів освіти є захист здоров'я та добробуту учнів, зокрема з огляду на їхню вразливість через юний вік. Основний обов'язок органів освіти — забезпечити безпеку учнів, щоб захистити їх від будь-якої форми насильства під час перебування під наглядом освітніх установ (*«Каяк проти Туреччини» (Kayak v. Turkey)*, 2012, § 59; *«Ф.О. проти Хорватії» (F.O. v. Croatia)*, 2021, §§ 81-82).

117. Суд також розглянув у рамках статті 8 справу, в якій вчитель у державній школі тричі словесно ображав учня протягом кількох днів, визнаючи, що скарги на домагання у школі також можуть розглядатися в рамках статті 3 Конвенції (*«Ф.О. проти Хорватії» (F.O. v. Croatia)*, 2021, § 53). У цій справі Суд підкреслив, що частота, тяжкість завданої шкоди та намір завдати шкоду не є обов'язковими умовами для визначення насильства та зловживань в освітньому середовищі, а словесні образи, яких зазнав заявник від свого вчителя, є неприпустимим втручанням у його право на повагу до приватного життя (§ 88). Крім того, Суд постановив, що державні органи не відреагували з належною ретельністю на скарги заявника на домагання у школі (§ 103).

118. У справі, коли заявник, якому на той момент було п'ятнадцять років, скаржився на відсутність належних заходів для його захисту від насильства з боку однокласників та інших учнів у школі, яку він відвідував, Суд вважав, що характер скарги не обов'язково вимагав кримінального переслідування. Таким чином, не було необхідності подавати заявником кримінальну скаргу для того, щоб його заява була визнана прийнятною. Однак, заява заявника була визнана недостатньо конкретною щодо місця, часу та характеру оскаржуваних дій, і тому вона не спричинила виконання Державою позитивного зобов'язання за статтями 3 та 8 Конвенції (*«Джурджевіч проти Хорватії» (Đurđević v. Croatia)*, 2011, § 113).

119. В іншому контексті Суд не виявив порушення статті 10 у справі, коли дядька дитини засудили за прославляння злочину через напис на футболці, яку носив його трирічний племінник у дитячому садку. Суд особливо врахував обґрунтування національного суду щодо особливих обставин цієї справи, а саме використання трирічної дитини як несвідомого носія спірного повідомлення та специфічного контексту, в якому це повідомлення було поширене — не тільки у громадському місці, а й на території навчального закладу, де перебували маленькі діти (*«3.Б. проти Франції» (Z.B. v. France)*, 2021, § 61).

2. Неформальна освіта

120. Зміст і матеріали, що мають освітню мету, безпосередньо або опосередковано, але які існують поза суто інституційним контекстом освіти, також були розглянуті Судом.

121. У справі *«Макате проти Литви» (Macatė v. Lithuania)* [ВП], 2023 (§ 216), розглядалася книга казок, у якій зображувалися одностатеві відносини. Автор призначав книгу для читачів у віці від дев'яти до десяти років, однак книгу було тимчасово вилучено з обігу, а її зміст пізніше було позначено як шкідливий. Суд зазначив, що якщо обмеження доступу дітей до інформації про одностатеві відносини базуються виключно на питаннях сексуальної орієнтації (тобто у разі відсутності будь-яких інших підстав вважати таку інформацію неприйнятною чи шкідливою для розвитку і виховання дітей), то вони не переслідують жодної мети, яку можна було б визнати легітимною відповідно до пункту 2 статті 10 Конвенції. Такі обмеження є несумісними зі статтею 10 (див. також *«Гандісайд проти Сполученого Королівства» (Handyside v. the United Kingdom)*, 1976, §§ 52-58).

122. Суд вважає, що при оцінці обґрунтованості втручання, спрямованого на захист моралі чи громадського здоров'я, важливим є вразливість осіб, які мають доступ до спірного тексту.

123. Наприклад, у справі *«Гандісайд проти Сполученого Королівства» (Handyside v. the United Kingdom)*, 1976, спірна книга була призначена спеціально для учнів шкіл віком від дванадцяти до вісімнадцяти років. Суд постановив, що, незважаючи на різноманітність і постійну еволюцію поглядів у Сполученому Королівстві щодо етики та освіти, компетентні англійські судді були вправі, на той момент, вважати, що книга матиме шкідливий вплив на мораль багатьох дітей і підлітків, які її читатимуть (§ 52).

124. Подібним чином, у справі, де заявників засудили за розповсюдження гомофобних листівок у шкільних шафках для учнів старшої школи, Суд зазначив, що, незважаючи на прийнятність мети заявників — почати обговорення щодо відсутності об'єктивності в освіті в шведських школах, — важливо було врахувати формулювання листівок. У листівках гомосексуальність описувалася як «девіантна сексуальна схильність», яка має «морально руйнівний вплив» на суспільство і спричиняє розвиток ВІЛ та СНІДу. Суд зазначив, зокрема, що учні перебували у вразливому та чутливому віці (*«Вейделанд та інші проти Швеції» (Vejdeland and Others v. Sweden)*, 2012, § 56).

125. На противагу цьому, факт доступності повідомлень для особливо вразливої аудиторії, такої як діти, сам по собі не виправдовує державне втручання, якщо ці повідомлення не є агресивними, не містять сексуально відвертого змісту або пропаганди певної сексуальної поведінки, і якщо ці діти піддаються ідеям різноманіття, рівності та толерантності. У вразливих питаннях, таких як публічне обговорення сексуальної освіти, де потрібно врівноважити погляди батьків, освітню політику та право третіх осіб на свободу вираження, органам влади необхідно застосовувати критерії об'єктивності, плюралізму, наукової точності та, зрештою, корисності певної інформації для молодшої аудиторії (*«Баєв та інші проти Росії» (Bayev and Others v. Russia)*, 2017, § 82). У цій справі Суд виявив порушення статті 10 окремо та в поєднанні зі статтею 14 через втручання, що базувалося на законодавчій забороні на пропаганду гомосексуальності серед неповнолітніх.

D. Дискримінація за ознакою народження

126. Ще у 1979 році Суд встановив, що обмеження прав дітей на спадщину за ознакою народження є несумісним із Конвенцією («*Марке проти Бельгії*» (*Marckx v. Belgium*), 1979, § 59). Відтоді він неодноразово підтверджував цей основоположний принцип, встановлюючи заборону дискримінації за ознакою народження дитини «поза шлюбом» як стандарт захисту європейського суспільного порядку («*Фабріс проти Франції*» (*Fabris v. France*) [ВП], 2013, § 57).

127. Розрізнення між дітьми, народженими поза шлюбом («незаконнонародженими»), і дітьми, народженими в шлюбі («законнонародженими»), для спадкових цілей обговорювалося в кількох справах за статтею 8 окремо («*Джонстон та інші проти Ірландії*» (*Johnston and Others v. Ireland*), 1986) та в поєднанні зі статтею 14 («*Вермейр проти Бельгії*» (*Vermeire v. Belgium*), 1991; «*Брауер проти Німеччини*» (*Brauer v. Germany*), 2009) або за статтею 1 Першого протоколу («*Фабріс проти Франції*» (*Fabris v. France*) [ВП], 2013; «*Інзе проти Австрії*» (*Inze v. Austria*), 1987; «*Мазурек проти Франції*» (*Mazurek v. France*), 2000; «*Мерже та Крос проти Франції*» (*Merger and Cros v. France*), 2004). Суд розширив цей принцип на прийомних дітей у справі «*Пла та Пункернау проти Андорри*» (*Pla and Puncernau v. Andorra*), 2004.

128. Сьогодні серед Держав-членів Ради Європи є загальноприйнятою норма, що діти, народжені в шлюбі і поза шлюбом, повинні мати рівне ставлення. Це призвело до єдиного підходу національних законодавців у цій темі та до соціальних і правових змін, які остаточно підтримали мету досягнення рівності між дітьми («*Фабріс проти Франції*» (*Fabris v. France*) [ВП], 2013, § 58).

129. У справі, що стосувалася відмови надати мальтійське громадянство дитині, народженій поза шлюбом, мати якої не була громадянкою Мальти, Суд пояснив, що хоча право на громадянство як таке не є правом за Конвенцією і його відмова в даній справі не призвела до порушення статті 8, її вплив на соціальну ідентичність заявника був таким, що охоплював загальний обсяг і сферу статті 8 Конвенції («*Дженовезе проти Мальти*» (*Genovese v. Malta*), 2011, §§ 34-36). В результаті Суд встановив порушення статті 14 у поєднанні з цією статтею.

IV. Охорона здоров'я, житло та захист даних

Стаття 2 Конвенції — Право на життя

«1. Право кожного на життя охороняється законом. Нікого не може бути умисно позбавлено життя інакше ніж на виконання смертного вироку суду, винесеного після визнання його винним у вчиненні злочину, за який закон передбачає таке покарання.

2. Позбавлення життя не розглядається як таке, що вчинене на порушення цієї статті, якщо воно є наслідком виключно необхідного застосування сили:

(a) для захисту будь-якої особи від незаконного насильства;

(b) для здійснення законного арешту або для запобігання втечі особи, яку законно тримають під вартою;

(c) при вчиненні правомірних дій для придушення заворушення або повстання.

Стаття 3 Конвенції — Заборона катування

«Нікого не може бути піддано катуванню або нелюдському чи такому, що принижує гідність, поводженню або покаранню».

Стаття 8 Конвенції — Право на повагу до свого приватного і сімейного життя

«1. Кожен має право на повагу до свого приватного та сімейного життя, до свого житла та кореспонденції.

2. Органи державної влади не можуть втручатись у здійснення цього права, за винятком випадків, коли втручання здійснюється згідно із законом і є необхідним у демократичному суспільстві в інтересах національної та громадської безпеки чи економічного добробуту країни, для запобігання заворушенням чи злочинам, для захисту здоров'я чи моралі або для захисту прав і свобод інших осіб».

А. Охорона здоров'я⁸

130. Загальний принцип судової практики Суду визнає зобов'язання Держав зосередити найкращі інтереси дитини, а також інтереси дітей як групи, в центрі всіх рішень, що впливають на їхнє здоров'я та розвиток (*«Ваврічка та інші проти Чеської Республіки» (Vavříčka and Others v. the Czech Republic)* [ВП], 2021, §§ 287-288).

131. У справі *«Ваврічка та інші проти Чеської Республіки» (Vavříčka and Others v. the Czech Republic)*, 2021, Суд розглядав скарги, пов'язані з обов'язковим щепленням дітей від захворювань, добре відомих медичній науці, за невиконання якого батькам відмовили в зарахуванні дітей до дитячих садків або наклали на них штрафи. Встановлюючи відсутність порушення статті 8, Суд постановив, що політика охорони здоров'я Держави-відповідача узгоджується з найкращими інтересами дітей, оскільки обов'язкова вакцинація може бути виправданою для досягнення колективного імунітету та захисту дітей, які мають медичні протипоказання до вакцинації. Суд зазначив, що вимога вакцинації охоплює лише обмежену кількість захворювань, проти яких вакцинація вважається ефективною та безпечною науковою спільнотою; існують виключення для певних груп дітей, а також немає положень, які б дозволяли проводити вакцинацію примусово. Суд визнав, що виключення дітей-заявників з дитячих садків означало втрату важливої можливості для розвитку особистості та набуття соціальних і навчальних навичок у ранньому віці. Однак Суд розглянув це як прямий наслідок

⁸ Див. також [Посібник із судової практики Конвенції — Соціальні права](#).

рішення батьків не дотримуватися встановленого законом обов'язку вакцинації, що спрямований на захист здоров'я, особливо дітей цього віку. Водночас Суд зазначив, що заявники не були позбавлені можливостей для особистого, соціального та інтелектуального розвитку, хоча для цього могли знадобитися додаткові зусилля та витрати з боку їхніх батьків (*«Ваврічка та інші проти Чеської Республіки» (Vavříčka and Others v. the Czech Republic)* [ВП], 2021, §§ 306-307).

132. Крім того, Суд розглядав питання, що деякі медичні втручання, такі як стерилізація або жіноче обрізання, є в принципі несумісними з положеннями статті 3 Конвенції (*«Н.Б. Проти Словачії» (N.B. v. Slovakia)*, 2012, § 73; *«Соу проти Бельгії» (Sow v. Belgium)*, 2016, § 62).

133. Згода дитини або її законного представника є необхідною перед проведенням медичного обстеження або лікування (*«Н.Б. проти Словаччини» (N.B. v. Slovakia)*, 2012, § 74; *«І.Г. та інші проти Словаччини» (I.G. and Others v. Slovakia)*, 2012, §§ 122-123; *«М. проти Франції» (M. v. France)* (ухв.), 2022, § 61), включаючи поміщення до психіатричної лікарні (*«В.І. проти Республіки Молдова» (V.I. v. the Republic of Moldova)*, 2024, §§ 103 і 133-135). Суд встановив порушення статті 3 у випадку стерилізації ромських дітей без їхньої згоди (*«Н.Б. проти Словаччини» (N.B. v. Slovakia)*, 2012, §§ 74-88; *«І.Г. та інші проти Словаччини» (I.G. and Others v. Slovakia)*, 2012, §§ 116-134). Суд також визнав порушення статті 8 Конвенції через проведення медичного обстеження підозрюваної жертви жорстокого поводження з дитиною без згоди батьків або судового рішення (*«М.А.К. та Р.К. проти Сполученого Королівства» (M.A.K. and R.K. v. the United Kingdom)*, 2010, §§ 79-80). Дитині було зроблено аналіз крові та фотографії в лікарні всупереч явному бажанню обох батьків, які не були присутні під час обстеження. Суд встановив, що не було невідкладності, яка б виправдовувала проведення обстеження без згоди батьків або судового рішення (§§ 75-80). Крім того, Суд постановив, що коли національні органи влади зіштовхуються з аргументованими заявами про недобровільне медичне втручання щодо дитини (за конкретних обставин справи, з порушенням інтелектуального розвитку, з батьківським піклуванням і без нього), національні органи влади зобов'язані, відповідно до статті 3 Конвенції, невідкладно вжити необхідних заходів для оцінки достовірності цих заяв, з'ясування обставин справи та встановлення відповідальних осіб (*«В.І. проти Республіки Молдова» (V.I. v. the Republic of Moldova)*, 2024, § 109).

134. Відмова батьків надати згоду на медичне лікування дітей може призвести до конфліктів з медичними працівниками, які потребують вирішення. У справі *«Гласс проти Сполученого Королівства» (Glass v. the United Kingdom)*, 2004, важкохвору дитину кілька разів госпіталізували, і лікарі вважали, що він помирає, тому подальше інтенсивне лікування було недоречним. В одному випадку лікарі вирішили, що дитина вступила в термінальну стадію, і з метою полегшення болю ввели йому діаморфін всупереч бажанню матері. Крім того, у медичній картці дитини було зроблено запис «Не реанімувати» без попередньої консультації з матір'ю. Суд постановив, що медичний персонал лікарні приймав рішення, керуючись інтересами дитини, тому мета була законною (§ 77). Однак не було пояснено, чому лікарня не звернулася до суду на початкових етапах для врегулювання конфлікту з матір'ю. Відповідальність за вжиття такого заходу та попередження подальшого надзвичайного випадку лежала на лікарні. Замість цього лікарі використали обмежений час, щоб нав'язати свою думку матері (§ 81). У таких обставинах рішення влади ігнорувати заперечення матері проти запропонованого лікування без дозволу суду призвело до порушення статті 8.

135. У справі *«Гард та інші проти Сполученого Королівства» (Gard and Others v. the United Kingdom)* (ухв.), 2017, скарга батьків відповідно до статей 2 та 8 Конвенції на рішення про припинення підтримки життєдіяльності їхнього немовляти з летальною генетичною хворобою була визнана неприйнятною. Заявники стверджували, що у їхньому випадку доречним було використовувати не критерій «найкращих інтересів» дитини, а критерій ризику «значної шкоди», оскільки перший дозволяв невинуватиме втручання в їхні батьківські права відповідно до статті 8 Конвенції (§ 118). Суд встановив, що національні суди дійшли висновку про наявність ризику «значної шкоди» для дитини, яка, ймовірно, страждала від болю, страждань і занепокоєння та не отримала б користі від експериментального лікування, запропонованого батьками (§ 119; див. також *«Афірі та Біддаррі проти Франції» (Afiri and Biddarri v. France)* (ухв.), 2018). Питання ризику «значної шкоди» знову

обговорювалося у справі *«Парфітт проти Сполученого Королівства» (Parfitt v. the United Kingdom)* (ухв.), 2021, у зв'язку з припиненням підтримки життя дитини з термінальним захворюванням. З посиланням на справу *«Ваврічка та інші проти Чеської Республіки» (Vavříčka and Others v. the Czech Republic)* [ВП], 2021, Суд постановив, що застосування національними судами критерію «найкращих інтересів дитини» замість критерію «значної шкоди» входило у сферу свободи розсуду Держави (*там само*, § 51).

136. У справі *«Ганзелкові проти Чеської Республіки» (Hanzelkovi v. the Czech Republic)*, 2014, було прийнято рішення про повернення матері та її новонародженої дитини до лікарні після того, як вони покинули її одразу після пологів. Суд встановив порушення статті 8, оскільки, перш ніж вжити такого радикального заходу, як повернення матері до лікарні за допомогою поліції та судового пристава, національні органи влади мали спочатку переконатися, що неможливо застосувати менш серйозне втручання в сімейне життя заявників у такий важливий момент їхнього життя (§§ 78-80).

137. Щодо питання абортів, Суд вважав, що право жінки на повагу до її приватного життя має зважуватися з іншими конкуруючими правами та свободами, зокрема, правами ненародженої дитини. Суд постановив, що законодавство, яке регулює переривання вагітності, стосується не лише приватного життя жінки, оскільки, коли жінка вагітна, її приватне життя стає тісно пов'язаним з розвитком плоду (*«А, В і С проти Ірландії» (A, B and C v. Ireland)* [ВП], 2010, § 213; *«Тусець проти Польщі» (Tysięc v. Poland)*, 2007, § 106).

138. У справі *«П. і С. проти Польщі» (P. and S. v. Poland)*, 2012, Суд встановив порушення статей 3, 5 і 8 Конвенції у зв'язку з поведінням національних органів влади з підлітком, яка зверталася за абортим після зґвалтування. Суд встановив, що заявники, дівчина та її мати, отримали оманливу та суперечливу інформацію і не мали доступу до об'єктивної медичної консультації. У лікарні у Варшаві органи влади не захистили дівчину від контакту з особами, які намагалися чинити на неї тиск. Більше того, коли вона звернулася за захистом до поліції після того, як її переслідували активісти проти абортів, її натомість заарештували та помістили до притулку для неповнолітніх. Суд врахував, що «кардинально важливим» було те, що заявниці було лише чотирнадцять років і що вона перебувала в дуже вразливому становищі після зґвалтування (§§ 161-162).

139. Права дитини в контексті охорони здоров'я також можуть підіймати питання відповідно до статті 2 Конвенції. У справі *«Асіє Генч проти Туреччини» (Asiye Genç v. Turkey)*, 2015, передчасно народжена дитина померла в машині швидкої допомоги за кілька годин після народження, після переведення між лікарнями без прийняття на лікування. Суд виявив, по-перше, що Держава недостатньо забезпечила належну організацію та функціонування державної лікарняної служби та системи охорони здоров'я, що призвело до відмови в медичній допомозі, яка могла б загрожувати життю особи (§ 80). По-друге, Суд встановив, що реакція судової системи Туреччини на цю трагедію не була належною для з'ясування точних обставин смерті дитини, що стало порушенням статті 2 Конвенції (*там само*, §§ 86-87, див. також *«Оял проти Туреччини» (Oyal v. Turkey)*, 2010).

140. У справі *«В.І. проти Республіки Молдова» (V.I. v. the Republic of Moldova)*, 2024, Суд розглядав питання примусового поміщення до психіатричної лікарні дитини з психосоціальними розладами, позбавленої батьківського піклування. Він встановив, що національна нормативно-правова база не відповідає вимогам, що впливають з позитивного зобов'язання Держави створити та ефективно застосовувати систему, що забезпечує захист таких дітей від серйозних порушень їхньої недоторканності, що порушує статтю 3 Конвенції. Незважаючи на те, що національне законодавство містить певні чіткі правові положення, що стосуються прийому дітей до психіатричних закладів (§ 125), йому бракує гарантій незалежного перегляду примусового поміщення до психіатричної лікарні, примусового психіатричного лікування та застосування хімічних засобів стримування, а також бракує інших механізмів для запобігання такому

жорстокому поводженню з особами з порушеннями інтелектуального розвитку загалом та дітьми, позбавленими батьківського піклування, зокрема (§ 129). Суд також дійшов висновку, що поміщення дитини до психіатричної лікарні та психіатричне лікування порушило матеріальний аспект статті 3, оскільки не існувало достатньо переконливої та встановленої терапевтичної необхідності (§§ 142 і 144) та з огляду на тривалість поміщення (§ 146); а також через переведення заявника до відділення для дорослих та застосування до нього хімічних засобів стримування (антипсихотики, нейролептики та транквілізатори) за відсутності терапевтичної необхідності, а також через матеріальні умови його перебування там (§ 157). Суд також встановив, що ці дії укорінили дискримінаційну практику щодо заявника як дитини з дійсним або ймовірним порушенням інтелектуального розвитку, що порушує статтю 14 Конвенції (§§ 175-177). Суд також встановив, що держава-відповідач не забезпечила належного механізму, здатного надати відшкодування особам, і особливо дітям, з порушенням інтелектуального розвитку, які стверджують, що вони є потерпілими за статтями 3 і 14, що водночас порушує статтю 13 Конвенції (§ 185).

В. Житло

141. Щодо житла, у справі *«Губеріна проти Хорватії» (Guberina v. Croatia)*, 2016, заявник вимагав звільнення від податку на купівлю нової нерухомості, пристосованої до потреб його важкохворої дитини з інвалідністю. Органи державної влади не взяли до уваги особливі потреби його сина і встановили, що він не відповідає умовам для звільнення від податку через те, що уже володів підходящим місцем для проживання. Суд підкреслив, що, ратифікуючи Конвенцію ООН про права осіб з інвалідністю, Хорватія зобов'язалася дотримуватися таких принципів, як розумне пристосування, доступність та недискримінація осіб з інвалідністю, і що, ігноруючи специфічні потреби родини заявника, пов'язані з інвалідністю його дитини, мало місце порушення статті 1 Першого протоколу разом зі статтею 14 Конвенції (§§ 98-99). Суд вперше визнав, що дискримінаційне ставлення до заявника через інвалідність його дитини є дискримінацією, пов'язаною з інвалідністю, охопленою статтею 14 Конвенції.

142. У справі *«Дж.Д. та А. проти Сполученого Королівства» (J.D. and A. v. the United Kingdom)*, 2019, житлову допомогу заявниці зменшили, і вона була змушена переїхати з будинку, спеціально адаптованого до потреб її дочки з інвалідністю. Суд встановив, що хоч і переїзд був підричним та небажаним для неї, у її справі вплив заходу був пропорційним, оскільки вона могла переїхати до меншого, належним чином адаптованого житла, враховуючи доступність дискреційної житлової допомоги (§ 101).

143. У справі *«Бах проти Сполученого Королівства» (Bah v. the United Kingdom)*, 2011, Суд розглядав випадок особи, яка стала ненавмисно безпритульною з неповнолітньою дитиною і не отримала першочергової допомоги від соціальних служб, оскільки її син підлягав імміграційному контролю. Заявниця потрапила до Сполученого Королівства як шукачка притулку, але не отримала статус біженки. Суд зазначив, що характер статусу, на якому ґрунтується різне поводження, має велике значення у визначенні меж свободи розсуду, які мають надаватися Договірним Державам (§ 47). З огляду на елемент вибору, який передбачає імміграційний статус, хоч і різне поводження за цією ознакою повинне мати об'єктивне і розумне виправдання, необхідне виправдання не буде настільки вагомим, як у випадку розрізнення на основі, наприклад, громадянства (§ 47). Суд дійшов висновку, що різне поводження, якого зазнала заявниця, мало розумне та об'єктивне виправдання (§ 52).

144. Суд вважає, що право дитини на житло може бути законною метою для обмеження права батька на власність відповідно до статті 1 Першого протоколу Конвенції (*«Лазарев та Лазарев проти Росії» (Lazarev and Lazarev v. Russia)* (ухв.), 2005). У цій справі йшлося про квартиру, зареєстровану на ім'я заявника та його двох синів. Коли він вирішив продати квартиру, орган опіки, дозвіл якого був необхідний, не дав згоди, оскільки продаж призвів би до зменшення

майна його неповнолітнього сина і, таким чином, був би не в його найкращих інтересах. Суд вважає, що оскаржуване обмеження переслідувало загальний інтерес, а саме захист права дитини на житло. Це було особливо важливо в контексті російського ринку нерухомості, де діти та люди похилого віку були головними мішенями шахрайських операцій з їхніми квартирами. Щодо пропорційності заходу, Суд не погодився з твердженням заявника, що влада не дала згоди, оскільки припускала недобросовісність з його боку. Його здатність діяти в найкращих інтересах дітей не була оскаржена. Основною задачею органів влади було зберегти майно молодшого сина, доки він не досягне повноліття і зможе самостійно управляти ним. Заявка була оголошена неприйнятною.

145. У справі *«Сімонова проти Болгарії» (Simonova v. Bulgaria)*, 2023, йшлося про наказ про знесення незаконно зведеної будівлі, яка, як стверджується, була єдиним домом для заявниці, самотньої матері, та її дітей. Суд встановив, що органи влади недостатньо оцінили ризик залишити сім'ю (яка включала щонайменше чотирьох дітей) бездомною і не надали комплексного вирішення для пом'якшення серйозних труднощів, з якими вони стикалися, наприклад, пропонуючи відповідне альтернативне житло для сім'ї або тимчасово переміщуючи дітей до соціальної служби (§§ 51-54). Таким чином, Суд встановив порушення статті 8 Конвенції.

С. Захист даних про дітей

1. У сфері кримінального правосуддя

146. Суд підкреслив, ґрунтуючись на положеннях статті 40 Конвенції ООН про права дитини, особливе становище неповнолітніх у сфері кримінального правосуддя і зазначив, зокрема, необхідність захисту їхньої приватності під час судових процесів (*«Т. проти Сполученого Королівства» (T. v. the United Kingdom)* [ВП], 1999, §§ 75 і 85; *«С. та Марпер проти Сполученого Королівства» (S. and Marper v. the United Kingdom)* [ВП], 2008, § 124).

147. Суд постановив, що зберігання відбитків пальців та ДНК у випадках, коли обвинувачений у кримінальному провадженні неповнолітній був виправданий або звільнений від відповідальності, є порушенням статті 8 Конвенції (*«С. і Марпер проти Сполученого Королівства» (S. and Marper v. the United Kingdom)* [ВП], 2008). На думку Суду, «зберігання даних про осіб, які не були засуджені, може мати особливо шкідливий вплив у випадку з неповнолітніми, з огляду на їх особливе становище та важливість їхнього розвитку і інтеграції в суспільство» (§ 124). Суд підкреслив, що особливу увагу слід приділяти захисту неповнолітніх від будь-якої шкоди, яка може виникнути в результаті зберігання їхніх особистих даних органами влади після виправдання. Суд також відзначив, що відповідні політики призвели до надмірного представлення в базі даних молодих людей та етнічних меншин, які не були засуджені за жоден злочин (там само).

2. У медичній сфері

148. У справі *«П. та С. проти Польщі» (P. and S. v. Poland)*, 2012, Суд розглянув скаргу щодо розголошення медичної інформації державним медичним закладом, до якого дівчина (жертва зґвалтування) звернулася по аборт. Заклад видав пресреліз для інформування преси про ситуацію дівчини, її вагітність та відмову закладу провести аборт. Журналістам, які звернулися до закладу, також надали інформацію про обставини справи. В результаті заявницю кілька разів переслідували активісти проти абортів. Суд дійшов висновку, що надана медичним закладом інформація була достатньо детальною, щоб дозволити третім особам ідентифікувати місцезнаходження заявниці та контактувати з нею (§§ 129-130). Суд нагадав, що захист персональних даних, особливо медичних даних, є фундаментально важливим для насолоди правом на повагу до її приватного та сімейного життя, гарантованого статтею 8 Конвенції (§ 128). Суд вважав, що розголошення інформації про заявницю не було законним, не служило жодному законному інтересу і, таким чином, становило порушення статті 8 Конвенції (§ 135).

149. У справі *«Авілікіна та інші проти Росії» (Avilkina and Others v. Russia)*, 2013, медична установа передала конфіденційні дані до місцевої прокуратури щодо відмови Свідків Єгови від переливання крові. Суд визнав, що інтереси захисту конфіденційності медичних даних можуть бути переважені інтересами розслідування злочину (§ 45). Однак заявники не були підозрюваними чи обвинуваченими у жодному кримінальному провадженні. Зокрема, лікарям другої заявниці, яка на той час мала два роки, було відкрито можливість звернутися до суду за дозволом на переливання крові, якщо вони вважали її життя в небезпеці. Оскільки не існувало нагальної суспільної потреби у запиті про розголошення медичної інформації, Суд встановив порушення статті 8 Конвенції.

3. У засобах масової інформації

150. У ситуаціях, коли свобода вираження поглядів стикається із захистом персональних даних дитини, Суд підтвердив, що найкращі інтереси дитини мають бути «першочерговим міркуванням» (*«Н.Ш. проти Хорватії» (N.Š. v. Croatia)*, 2020, § 97). Це не означає, що інтереси дитини автоматично та абсолютно переважають усі суперечливі інтереси, але такі інтереси не можуть розглядатися на одному рівні з іншими міркуваннями, і їм має бути надана значна вага (*там само.*, §§ 97-99).

151. У справі *«Н.Ш. проти Хорватії» (N.Š. v. Croatia)*, 2020, заявницю було засуджено за розголошення на телебаченні конфіденційної інформації щодо поточного провадження з опіки над її онукою. Суд повторив, що захист приватності дітей у певних видах цивільних проваджень, зокрема тих, що стосуються усиновлення, зловживання дітьми, опіки або місця проживання, є обґрунтованою причиною для закриття публічних слухань (§ 99). Захист конфіденційності в таких провадженнях є суттєвим не лише для того, щоб забезпечити можливість для батьків та інших свідків відкрито висловлюватися з приводу надзвичайно особистих питань без страху перед публічним обговоренням чи коментарями, але й для захисту персональних даних дитини з метою збереження її ідентичності, добробуту, гідності, розвитку особистості, психологічної цілісності та стосунків з іншими людьми, особливо у контексті сімейних відносин (§ 99). За фактами справи національні суди не змогли розглянути всі відповідні обставини справи з огляду на принципи, викладені у практиці Суду, що призвело до порушення статті 10 Конвенції.

152. У справі *«Кур'єр Цайтунгсферлаг унд Друкарея ГмбХ проти Австрії» (Kurier Zeitungsverlag und Druckerei GmbH v. Austria)*, 2012, газету зобов'язали виплатити компенсацію дитині-жертві сексуального насильства за публікацію новинних статей про кримінальну справу щодо цієї дитини. У статтях детально описувалися обставини справи, розкривалися особисті дані дівчини, повні імена її батька і мачухи, а також були надруковані їхні фотографії. З огляду на значний інтерес ЗМІ до її справи, дівчину знову госпіталізували через психологічні проблеми. Суд постановив, що зобов'язання газети виплатити компенсацію не порушило її права на свободу вираження поглядів відповідно до статті 10 Конвенції (§§ 47-56).

4. У судових процесах

153. Захист персональної інформації дітей може також виправдовувати закриття судових засідань для преси та громадськості. У справі *«Б. та П. проти Сполученого Королівства» (B. and P. v. the United Kingdom)*, 2001, відсутність відкритого засідання та винесення рішення у закритому режимі в справі щодо місця проживання дитини були визнані не такими, що суперечать статті 6 § 1. На думку Суду, справи про опіку над дітьми є яскравим прикладом справ, у яких закриття слухань для преси та публіки може бути обґрунтованим для захисту персональних даних дитини та сторін і для уникнення шкоди інтересам правосуддя (§ 38). Той факт, що будь-хто, хто міг встановити свій інтерес, міг ознайомитися з повним текстом постанов і рішень, а також те, що судові рішення зазвичай публікувалися без зазначення імен осіб, були достатніми для компенсації відсутності публічного оголошення (§ 47).

154. У справі *«Лібшер проти Австрії» (Liebscher v. Austria)*, 2021, Суд встановив, що вимога подати договір про розлучення, що містить, зокрема, інформацію про опіку та місце проживання дітей, до земельного реєстру є порушенням статті 8 Конвенції (§§ 68-69).

5. Захист образу дитини

155. Образ дитини потребує захисту відповідно до права на повагу до приватного життя, гарантованого статтею 8 Конвенції. Розголошення зображень та інформації, яка може призвести до ідентифікації дитини, вимагає спеціальних правових гарантій (*«I.V.T. проти Румунії» (I.V.T. v. Romania)*, 2022, § 59). Це пояснюється тим, що «розголошення інформації про їхню особу може поставити під загрозу гідність та добробут дитини навіть більш серйозно, ніж у випадку дорослих, з огляду на їхню вищу вразливість» (*там само*). З цієї причини батьківська згода є ключовою. Суд вважає, що попередня згода батьків не є «лише формальною вимогою», а запобіжним заходом для захисту образу дитини (§ 54).

156. У справі *«I.V.T. проти Румунії» (I.V.T. v. Romania)*, 2022, дитина дала інтерв'ю телеканалу без попередньої згоди батьків чи достатніх заходів для захисту її ідентичності. Інтерв'ю, що стосувалося смерті її однокласника, призвело до булінгу щодо дитини та завдало їй емоційного стресу. Суд встановив, що національні суди лише поверхнево зважили питання права заявниці на приватне життя та права мовника на свободу вираження, зокрема з огляду на те, що вона була дитиною і в неї було взято інтерв'ю без згоди батьків (§§ 49-60).

157. У справі *«Кан проти Німеччини» (Kahn v. Germany)*, 2016, двоє дітей відомого колишнього футболіста подали скаргу на повторну публікацію їхніх фотографій у двох журналах, попри судову заборону на такі публікації. Коли журнали надрукували подальші фотографії, порушивши заборону, видавців було зобов'язано сплатити штрафи в розмірі приблизно 68% від суми, яку заявники вимагали як відшкодування збитків. Враховуючи характер незаконно опублікованих фотографій, на яких обличчя дітей не були видимі або були піксельовані, Суд погодився з національними судами, що не було необхідності призначати заявникам додаткову компенсацію (§§ 63-76).

158. У справі *«Богомолова проти Росії» (Bogomolova v. Russia)*, 2017, заявниця, яка була одинокою матір'ю, дізналася, що фотографія її сина була відтворена на обкладинці буклету під назвою «Дітям потрібна сім'я», який видав центр психологічної, медичної та соціальної підтримки. Суд зазначив, що фотографія могла, принаймні, навіювати думку про те, що син заявниці був сиротою. Таким чином, публікація могла дати читачам хибне враження, що у сина заявниці немає батьків або що батьки його покинули. Такі хибні уявлення могли зашкодити суспільному сприйняттю сімейних зв'язків та відносин між заявницею та її сином (§ 57). Суд визнав, що національні суди не надали заявниці та її синові достатнього захисту їх приватного життя, що є порушенням статті 8 Конвенції (§ 58).

V. Діти та імміграція

159. Конвенція гарантує права дітей-мігрантів у різних контекстах, включно з возз'єднанням сімей, депортацією та висилкою.⁹ Суд неодноразово вказував у своїй практиці, що діти, незалежно від того, чи вони супроводжуються дорослими або без супроводу, вважаються надзвичайно вразливою групою, що має особливі потреби, пов'язані з їхнім віком, відсутністю незалежності та статусом шукача притулку або мігранта (*«Попов проти Франції» (Popov v. France)*, 2012, § 91; *«P.M. та інші проти Франції» (R.M. and Others v. France)*, 2016, § 71; *«А.Б. та інші проти Франції» (A.B. and Others v. France)*, 2016, § 110; *«Абдуллахі Ельмі та Авейс Абубакар проти Мальти» (Abdullahi Elmi and Aweys Abubakar v. Malta)*, 2016, § 103; *«С.Ф. та інші проти Болгарії» (S.F. and Others v. Bulgaria)*, 2017, § 79; *«P.P. та інші проти Угорщини»*

⁹ Див. також *Посібник із судової практики Конвенції — Імміграція*.

(*R.R. and Others v. Hungary*), 2021, § 49; «*Дарбо та Камара проти Італії*» (*Darboe and Camara v. Italy*), 2022, § 173).

160. Суд також встановив у низці справ, що «надзвичайна вразливість» дитини має пріоритет над будь-якими іншими міркуваннями, пов'язаними зі статусом дитини як нелегального мігранта («*Мубіланзіла Майека та Канікі Мітунга проти Бельгії*» (*Mubilanzila Mayeka and Kaniki Mitunga v. Belgium*), 2006, § 55; «*Мускхаджієва та інші проти Бельгії*» (*Muskhadzhiyeva and Others v. Belgium*), 2010, § 56; «*Попов проти Франції*» (*Popov v. France*), 2012, § 91; «*Таракхель проти Швейцарії*» (*Tarakhel v. Switzerland*) [ВП], 2014, § 99; «*Р.С. та В.С. проти Франції*» (*R.C. and V.C. v. France*), 2016, § 35; «*Р.М. та інші проти Франції*» (*R.M. and Others v. France*), 2016, § 71; «*Абдуллахі Ельмі та Авейс Абубакар проти Мальти*» (*Abdullahi Elmi and Aweys Abubakar v. Malta*), 2016, § 103; «*С.Ф. та інші проти Болгарії*» (*S.F. and Others v. Bulgaria*), 2017, § 79; «*Кан проти Франції*» (*Khan v. France*), 2019, § 74; «*Г.Б. та інші проти Туреччини*» (*G.B. and Others v. Turkey*), 2019, § 101; «*Дарбо та Камара проти Італії*» (*Darboe and Camara v. Italy*), 2022, § 173).

А. Возз'єднання сім'ї

Стаття 8 Конвенції — Право на повагу до приватного та сімейного життя

«1. Кожен має право на повагу до свого приватного та сімейного життя, до свого житла та кореспонденції.

2. Органи державної влади не можуть втручатись у здійснення цього права, за винятком випадків, коли втручання здійснюється згідно із законом і є необхідним у демократичному суспільстві в інтересах національної та громадської безпеки чи економічного добробуту країни, для запобігання заворушенням чи злочинам, для захисту здоров'я чи моралі або для захисту прав і свобод інших осіб».

161. Суд неодноразово наголошував у справах щодо возз'єднання сім'ї, що найкращі інтереси дитини мають першорядне значення («*Женес проти Нідерландів*» (*Jeunesse v. the Netherlands*) [ВП], 2014, §§ 109 та 118; «*Ель-Гхатет проти Швейцарії*» (*El Ghatet v. Switzerland*), 2016, § 46). Хоча найкращі інтереси дитини самі по собі не можуть бути вирішальними, їм слід приділяти значну увагу («*Женес проти Нідерландів*» (*Jeunesse v. the Netherlands*) [ВП], 2014, §§ 109 та 118). Аналогічно, Суд постановив, що найкращі інтереси дитини не можуть бути «козирем», що вимагає допуску всіх дітей, які б жили краще в Договірній Державі, але національні суди повинні ставити найкращі інтереси дитини в центр своїх міркувань і надавати їм вирішальну вагу («*Ель-Гхатет проти Швейцарії*» (*El Ghatet v. Switzerland*), 2016, § 46; «*І.А.А. та інші проти Великої Британії*» (*I.A.A. and Others v. the United Kingdom*) (ухв.), 2016, § 46; «*М.Т. та інші проти Швеції*» (*M.T. and Others v. Sweden*), 2022, § 82).

162. У справах щодо возз'єднання сім'ї Суд приділяє особливу увагу обставинам дітей, зокрема їхньому віку, ситуації в країні або країнах, про які йдеться, та ступеню їхньої залежності від батьків («*Женес проти Нідерландів*» (*Jeunesse v. the Netherlands*) [ВП], 2014, § 118; «*Тукуабо-Текле та інші проти Нідерландів*» (*Tuquabo-Tekle and Others v. the Netherlands*), 2005, § 44).

163. У справі «*Женес проти Нідерландів*» (*Jeunesse v. the Netherlands*) [ВП], 2014, Суд постановив, що інтереси трьох дітей заявниці найкраще забезпечуються, якщо не порушувати їхнє поточне становище шляхом примусового виселення їхньої матері з Нідерландів до Суринаму або розриву їхніх відносин з нею в результаті майбутньої розлуки (§ 119). Суд дійшов висновку, що національні органи влади не надали належної ваги найкращим інтересам дітей у рішенні відмовити їхній матері у наданні дозволу на проживання (§ 120). Відповідно, не було

досягнуто справедливого балансу між конкуруючими інтересами, що призвело до порушення статті 8 (§§ 122-123).

164. У справі *«Ель-Гхатет проти Швейцарії» (El Ghatet v. Switzerland)*, 2016, Суд розглянув запит на возз'єднання сім'ї, поданий громадянином Швейцарії для його сина, який проживав у Єгипті. Національні суди відхилили запит, оскільки синові заявника вже виповнилося вісімнадцять років, і він мав тісні зв'язки з Єгиптом. Суд постановив, що національні суди лише дуже коротко розглянули найкращі інтереси сина, якому було п'ятнадцять з половиною років на момент подання запиту на возз'єднання сім'ї, і надали поверхневе обґрунтування щодо цього питання, не ставлячи інтереси дитини достатньо в центрі свого аналізу та аргументації. Це суперечило вимогам Конвенції та іншим міжнародним договорам, зокрема Конвенції ООН про права дитини, а також Конституції Швейцарії та національній судовій практиці (§ 53). Відповідно, Суд встановив факт порушення статті 8 Конвенції.

165. Суд постановив, що у справах про возз'єднання сім'ї від національних органів вимагається гнучкість, оперативність та ефективність (*«Мугензі проти Франції» (Mugenzi v. France)*, 2014, § 62; *«Сеніго Лонге та інші проти Франції» (Senigo Longue and Others v. France)*, 2014, § 75; *«Танда-Музінга проти Франції» (Tanda-Muzinga v. France)*, 2014, § 82). У трьох справах проти Франції Суд встановив, що кілька процесуальних вимог не було виконано, що порушило право заявників на сімейне життя. Зокрема, органам знадобилося три роки або більше в кожному випадку для встановлення автентичності відносин між батьками та дітьми. Такі затримки були невиправданими (*«Мугензі проти Франції» (Mugenzi v. France)*, 2014, § 61; *«Сеніго Лонге та інші проти Франції» (Senigo Longue and Others v. France)*, 2014, § 73; *«Танда-Музінга проти Франції» (Tanda-Muzinga v. France)*, 2014, § 80). Крім того, відсутність прозорості у провадженні залишила заявників без пояснень причин їхнього звільнення та без можливості ефективно брати участь у провадженні (*«Танда-Музінга проти Франції» (Tanda-Muzinga v. France)*, 2014, §§ 78-79).

166. Суд постановив, що батьки, які залишають дітей у рідній країні, поки вони самі оселяються за кордоном, не можуть вважатися такими, що остаточно вирішили, аби ці діти залишилися в країні походження назавжди, і не мають наміру на майбутнє возз'єднання сім'ї (*«Сен проти Нідерландів» (Sen v. the Netherlands)*, 2001, § 40; *«Тукуабо-Текле та інші проти Нідерландів» (Tuquabo-Tekle and Others v. the Netherlands)*, 2005, § 45). У справі *«Сен проти Нідерландів» (Sen v. the Netherlands)*, 2001, турецька пара, яка проживала в Нідерландах, залишила свою старшу дочку на піклування тітки в Туреччині. Нідерландські органи відхилили запит на возз'єднання дівчинки з її батьками та двома молодшими братами і сестрами в Нідерландах. Хоча статтю 8 не можна вважати такою, що накладає на Державу загальний обов'язок поважати вибір подружжя стосовно країни їхнього проживання (§ 35), Суд відхилив аргумент уряду, що сім'я могла б возз'єднатися в Туреччині, з огляду на те, що батьки проживали в Нідерландах багато років, а їхні двоє інших дітей, народжених у Нідерландах, завжди там проживали та мали лише слабкий зв'язок з Туреччиною, окрім їхнього громадянства (§§ 40-41). Відповідно, переїзд старшої дочки до Нідерландів був найбільш відповідним способом встановити сімейне життя з нею, особливо враховуючи, що вона ще була дитиною, і виникала особлива потреба інтегрувати її в сім'ю її батьків (*там само*).

167. Подібним чином, у справі *«Тукуабо-Текле та інші проти Нідерландів» (Tuquabo-Tekle and Others v. the Netherlands)*, 2005, національні органи відмовили у проханні матері та вітчима, які проживали в Нідерландах, на возз'єднання з дитиною з Еритреї. Уряд стверджував, що заявники могли раніше звернутися з проханням про приїзд доньки до Нідерландів, а отже, слід вважати, що залишення доньки з бабусею та дядьком в Еритреї було постійним рішенням. Проте Суд виявив, що факти справи свідчили про намір матері завжди возз'єднатися з донькою (§§ 45-46). Хоча у справі *«Сен проти Нідерландів» (Sen v. the Netherlands)*, 2001, заявниця була лише дев'ятирічною, коли її батьки звернулися з проханням возз'єднатися з нею, а в даній справі дочка вже мала п'ятнадцять років, Суд підкреслив, що вона все ще є дитиною, і за конкретних обставин

справи її вік не повинен був стати підставою для іншого трактування цієї справи порівняно зі справою *Сен («Тукуабо-Текле та інші проти Нідерландів» (Tuquabo-Tekle and Others v. the Netherlands)*, 2005, §§ 48-50).

168. Суд дійшов іншого висновку у справі *«Беріша проти Швейцарії» (Berisha v. Switzerland)*, 2013, де троє косоварських дітей незаконно проживали у Швейцарії протягом трьох років. Враховуючи періодичну неправдиву поведінку батьків у національному провадженні, Суд вирішив, що цей період не був достатньо тривалим, аби діти повністю втратили свої соціальні та мовні зв'язки з країною походження (§§ 60-61).

169. Загальні принципи щодо очікуваного періоду для возз'єднання сім'ї були встановлені у справі *«М.А. проти Данії» (M.A. v. Denmark)* [ВП], 2021, де Суд постановив, що трирічний період очікування для надання права на возз'єднання сім'ї особам, які користуються допоміжним або тимчасовим захистом, без індивідуальної оцінки інтересу до єдності сім'ї у конкретній ситуації, порушував право на повагу до сімейного життя відповідно до статті 8 (§§ 191-195). У справі *«М.Т. та інші проти Швеції» (M.T. and Others v. Sweden)*, 2022, сирійська дитина віком шістнадцять з половиною років звернулася з проханням возз'єднатися з матір'ю. Національні органи відмовили у запиті на підставі тимчасового трирічного періоду призупинення для возз'єднання сім'ї, який згодом було скорочено до двох років. Суд не виявив порушення, зокрема, через висновок, що призупинення їхнього возз'єднання не «загострювало розриву суттєвого спільного проживання» (§ 81), як це було у справі *«М.А. проти Данії» (M.A. v. Denmark)*.

В. Депортація та вислання

Стаття 2 Конвенції

«1. Право кожного на життя охороняється законом. Нікого не може бути умисно позбавлено життя інакше ніж на виконання смертного вироку суду, винесеного після визнання його винним у вчиненні злочину, за який закон передбачає таке покарання.

2. Позбавлення життя не розглядається як таке, що вчинене на порушення цієї статті, якщо воно є наслідком виключно необхідного застосування сили:

- (а) для захисту будь-якої особи від незаконного насильства;
- (б) для здійснення законного арешту або для запобігання втечі особи, яку законно тримають під вартою;
- (с) при вчиненні правомірних дій для придушення заворушення або повстання.

Стаття 3 Конвенції

«Нікого не може бути піддано катуванню або нелюдському чи такому, що принижує гідність, поводженню або покаранню».

Стаття 6 Конвенції

«1. При вирішенні його цивільних прав і обов'язків або при пред'явленні йому будь-якого кримінального обвинувачення, ...

Стаття 8 Конвенції

«1. Кожен має право на повагу до свого приватного та сімейного життя, до свого житла та кореспонденції.

2. Органи державної влади не можуть втручатись у здійснення цього права, за винятком випадків, коли втручання здійснюється згідно із законом і є необхідним у демократичному

суспільстві в інтересах національної та громадської безпеки чи економічного добробуту країни, для запобігання заворушенням чи злочинам, для захисту здоров'я чи моралі або для захисту прав і свобод інших осіб».

Стаття 13 Конвенції

«Кожен, чий права та свободи, визнані в цій Конвенції, було порушено, має право на ефективний засіб правового захисту в національному органі, навіть якщо таке порушення було вчинене особами, які здійснювали свої офіційні повноваження».

Стаття 4 Протоколу № 4 до Конвенції

«Колективне вислання іноземців заборонено».

170. У справі *«Мубіланзіла Майека та Канікі Мітунга проти Бельгії» (Mubilanzila Mayeka and Kaniki Mitunga v. Belgium)*, 2006, Суд встановив порушення статті 3 у зв'язку з тим, що п'ятирічну дитину без супроводу дорослих вивезли до країни походження, не забезпечивши їй там належного догляду до повернення. Дитина чекала в аеропорту шість годин і врешті-решт була передана під опіку представника конголезької влади. Суд вважав, що депортація за таких умов неодмінно викликала у неї сильне занепокоєння (§§ 64-71; див. також справу *«Мустахі проти Франції» (Moustahi v. France)*, 2020, §§ 68-70).

171. У справі *«М.Х. та інші проти Хорватії» (M.H. and Others v. Croatia)*, 2021, Суд розглянув випадок висилки афганської матері з шістьма дітьми, які в'їхали до Хорватії з Сербії, але були повернуті поліцією до кордону і їм наказали йти назад до Сербії вздовж залізничних колій. Один із дітей був збитий потягом і загинув. Суд встановив, що факт таємного перетину кордону Хорватії родиною поза офіційним пунктом перетину кордону і їх затримання через кілька годин під час відпочинку на полі не виключають застосовності статті 4 Протоколу № 4 (§§ 278-279). Суд дійшов висновку, що вислання мало колективний характер, і, відповідно, виявив порушення Конвенції.

172. Суд вважав, що у випадках, коли дитина супроводжується батьком або родичем, вимоги статті 4 Протоколу № 4 можуть бути виконані, якщо цей дорослий здатний значущо і ефективно висловити аргументи проти їхнього спільного вислання (*«Мустахі проти Франції» (Moustahi v. France)*, 2020, § 135). У справі *«Мустахі проти Франції» (Moustahi v. France)*, 2020, двоє маленьких дітей віком п'яти та трьох років, які не супроводжувалися дорослим, були вислані. Французька влада додала їхні імена до дорослого, присутнього на місці, але нічого не вказувало на те, що діти і цей дорослий знали одне одного. Тому Суд встановив, що рішення про вислання було прийнято та реалізовано без надання дітям гарантії розумного і об'єктивного розгляду їхньої конкретної ситуації (§§ 134-137). Суд також визнав порушення статті 13 у поєднанні зі статтями 8 та 4 Протоколу № 4 через короткий час (три години), який минув між ухваленням рішення про вислання дітей та його виконанням, що зробило будь-який засіб правового захисту від вислання неефективним (§§ 156-164).

173. Суд встановив, що право Держави контролювати в'їзд і проживання на її території поширюється незалежно від того, чи іноземець в'їхав до країни дорослим, у дуже ранньому віці, або народився там. Таким чином, абсолютне право не бути висланим не можна вивести зі статті 8 (*«Унер проти Нідерландів» (Üner v. the Netherlands)* [ВП], 2006, § 55; *«Кая проти Німеччини» (Kaya v. Germany)*, 2007, §§ 52 та 64). Однак для виправдання вислання осілого мігранта, який законно провів все або більшу частину свого дитинства та молодості в країні перебування, потрібні дуже вагомні причини. Суд встановив відповідні критерії для оцінки сумісності вислання після вчинення кримінального злочину зі статтею 8 у справі *«Унер проти Нідерландів» (Üner v. the Netherlands)* (§§ 54-60). У справі *«Унер проти Нідерландів» (Üner v. the*

Netherlands) Суд також розглянув становище дітей як членів сім'ї особи, яка має бути вислана. Він підкреслив, що найкращі інтереси та благополуччя дітей, зокрема серйозність труднощів, з якими, ймовірно, зіткнуться діти заявника в країні, до якої його має бути вислано, є критерієм, який слід брати до уваги під час оцінки необхідності заходу з висилки в демократичному суспільстві («*Унер проти Нідерландів*» (*Üner v. the Netherlands*) [ВП], 2006, § 58; див. також «*Женес проти Нідерландів*» (*Jeunesse v. the Netherlands*) [ВП], 2014, §§ 117-118; «*Уде проти Швейцарії*» (*Udeh v. Switzerland*), 2013, § 52; «*Унуане проти Сполученого Королівства*» (*Unuane v. the United Kingdom*), 2020, § 89).

174. Суд вважав, що ці критерії є ще серйознішими, коли особа, яка вчинила злочини, що є підставою для вислання, була неповнолітньою («*Маслов проти Австрії*» (*Maslov v. Austria*) [ВП], 2008, § 75; «*А.А. проти Сполученого Королівства*» (*A.A. v. the United Kingdom*), 2011, § 60). У справі «*Маслов проти Австрії*» (*Maslov v. Austria*), 2008, заявник, громадянин Болгарії, приїхав до Австрії у віці шести років і законно проживав там зі своїми батьками та братами і сестрами. У віці 16 років йому було видано наказ про вислання, який набрав чинності з дня його вісімнадцятиріччя. Цей наказ було ухвалено після його засудження ювенальним судом за вчинення злочинів із обтяжуючими обставинами, зокрема за грабіж, вимагання та напад, скоєні у віці 14 та 15 років. Після відбуття покарання та досягнення повноліття заявника було депортовано до Болгарії. Суд вважав, що у випадках застосування заходів щодо вислання неповнолітнього правопорушника, обов'язок врахування найкращих інтересів дитини включає зобов'язання сприяти його або її реінтеграції. На думку Суду, така мета не досягається шляхом розриву сімейних чи соціальних зв'язків через вислання, яка повинна залишатися крайнім засобом у випадку з неповнолітнім правопорушником. Суд встановив, що національні органи влади не врахували цих міркувань у достатній мірі (§§ 82-83).

175. Суд також розглянув незвичайний випадок, коли дитина не знала про своє незаконне перебування в приймаючій країні. У справі «*Пормес проти Нідерландів*» (*Pormes v. the Netherlands*), 2020, заявник народився в Індонезії та переїхав до Нідерландів за короткостроковою туристичною візою, коли йому було чотири роки. У 17 років він дізнався, що не має нідерландського громадянства та перебуває в країні нелегально. Він безуспішно подав заяву на отримання дозволу на проживання. Під час розгляду його справи він був кілька разів засуджений за непристойний напад і спробу непристойного нападу. Суд зазначив, що коли заявник почав формувати свої зв'язки з Нідерландами, він не усвідомлював, що його батько, а згодом і прийомні батьки не вжили заходів для легалізації його перебування в країні. З огляду на його молодий вік на момент прибуття до Нідерландів та інші обставини справи, Суд дійшов висновку, що незнання заявника про його незаконне перебування не може бути враховано як його провина (§§ 60-64). Проте Суд вважав, що не можна ігнорувати той факт, що заявник, ставши дорослим і усвідомивши свій нестабільний статус перебування, став рецидивістом, а отже, не виявив порушення статті 8 Конвенції.

С. Затримання дітей-мігрантів¹⁰

Стаття 3 Конвенції

«Нікого не може бути піддано катуванню або нелюдському чи такому, що принижує гідність, поводженню або покаранню».

Стаття 5 Конвенції

«1. Кожен має право на свободу та особисту недоторканність. Нікого не може бути позбавлено свободи, крім таких випадків і відповідно до процедури, встановленої законом:

- (a) законне ув'язнення особи після засудження її компетентним судом;
- (b) законний арешт або затримання особи за невиконання законного припису суду або для забезпечення виконання будь-якого обов'язку, встановленого законом;
- (c) законний арешт або затримання особи, здійснене з метою допровадження її до компетентного судового органу за наявності обґрунтованої підозри у вчиненні нею правопорушення, або якщо обґрунтовано вважається необхідним запобігти вчиненню нею правопорушення чи її втечі після його вчинення;
- (d) затримання неповнолітнього на підставі законного рішення з метою застосування наглядових заходів виховного характеру або законне затримання неповнолітнього з метою допровадження його до компетентного органу;
- (e) законне затримання осіб для запобігання поширенню інфекційних захворювань, законне затримання психічнохворих, алкоголіків або наркоманів чи бродяг;
- (f) законний арешт або затримання особи з метою запобігання її недозволеному в'їзду в країну чи особи, щодо якої провадиться процедура депортації або екстрадиції.

2. Кожен, кого заарештовано, має бути негайно поінформований зрозумілою для нього мовою про підстави його арешту і про будь-яке обвинувачення, висунуте проти нього.

3. Кожен, кого заарештовано або затримано згідно з положеннями підпункту «с» пункту 1 цієї статті, має негайно постати перед суддею чи іншою посадовою особою, якій закон надає право здійснювати судову владу, і йому має бути забезпечено розгляд справи судом упродовж розумного строку або звільнення під час провадження. Таке звільнення може бути обумовлене гарантіями з'явитися на судові засідання.

4. Кожен, кого позбавлено свободи внаслідок арешту або тримання під вартою, має право ініціювати провадження, в ході якого суд без зволікання встановлює законність затримання і приймає рішення про звільнення, якщо затримання є незаконним.

5. Кожен, хто є потерпілим від арешту або затримання, здійсненого всупереч положенням цієї статті, має забезпечене правовою санкцією право на відшкодування.

Стаття 8 Конвенції

«1. Кожен має право на повагу до свого приватного та сімейного життя, до свого житла та кореспонденції.

2. Органи державної влади не можуть втручатись у здійснення цього права, за винятком випадків, коли втручання здійснюється згідно із законом і є необхідним у демократичному суспільстві в інтересах національної та громадської безпеки чи економічного добробуту країни, для запобігання заворушенням чи злочинам, для захисту здоров'я чи моралі або для захисту прав і свобод інших осіб».

а. Умови утримання дітей-мігрантів

176. Відповідно до їх позитивних зобов'язань за статтею 3 Конвенції, Держави зобов'язані вживати необхідних заходів для забезпечення захисту та надання гуманітарної допомоги дітям, що шукають притулку, незалежно від того, чи супроводжуються вони батьками чи ні («*Мусхаджієва та інші проти Бельгії*» (*Muskhadzhiyeva and Others v. Belgium*), 2010, § 62; «*Попов проти Франції*» (*Popov v. France*), 2012, § 91).

177. У справі «*Попов проти Франції*» (*Popov v. France*), 2012, Суд розглянув взаємозв'язок між зобов'язаннями Держави та відповідальністю батьків щодо дітей, які шукали притулок разом з батьками. Згідно з практикою Суду, той факт, що заявники-діти перебували під вартою разом зі своїми батьками протягом усього періоду утримання, не звільняє Державу-відповідача від виконання її позитивних зобов'язань щодо захисту дітей відповідно до статті 3 Конвенції («*Мусхаджієва та інші проти Бельгії*» (*Muskhadzhiyeva and Others v. Belgium*), 2010, §§ 57-58; «*Попов проти Франції*» (*Popov v. France*), 2012, § 91; «*Р.М. та інші проти Франції*» (*R.M. and Others v. France*), 2016, § 71; «*Р.Р. та інші проти Угорщини*» (*R.R. and Others v. Hungary*), 2021, § 59; «*М.Х. та інші проти Хорватії*» (*M.H. and Others v. Croatia*), 2021, § 192).

178. У деяких справах Суд встановив порушення статті 3 Конвенції щодо дітей, які перебували в супроводі, через їх особливу вразливість і погані умови утримання («*Мусхаджієва та інші проти Бельгії*» (*Muskhadzhiyeva and Others v. Belgium*), 2010, §§ 56-63, де заявники-діти перебували у закритому транзитному центрі, який був погано пристосований для дітей; «*Канагаратнам та інші проти Бельгії*» (*Kanagaratnam and Others v. Belgium*), 2011, §§ 67-69, де заявники-діти перебували в закритому закладі, що негативно впливало на їхній розвиток і здоров'я; «*Попов проти Франції*» (*Popov v. France*), 2012, §§ 91-102, де заявники-діти відчували стрес і тривогу через матеріальні умови у центрі утримання, які не відповідали їхнім потребам і віку; «*С.Ф. та інші проти Болгарії*» (*S.F. and Others v. Bulgaria*), 2017, §§ 84-90, де заявники-діти перебували в поганих умовах утримання з обмеженим доступом до туалету і без можливості отримати їжу від влади; «*М.Д. та А.Д. проти Франції*» (*M.D. and A.D. v. France*), 2021, §§ 64-71, де чотиримісячне немовля та мати-годувальниця перебували у непридатних для них приміщеннях; «*Р.Р. та інші проти Угорщини*» (*R.R. and Others v. Hungary*), 2021; і «*Х.М. та інші проти Угорщини*» (*H.M. and Others v. Hungary*), 2022, де четверо дітей перебували разом із батьками у транзитній зоні з поганими умовами проживання).

179. У справах, що стосуються затримання дітей-мігрантів, Суд встановив порушення статті 3 на основі поєднання трьох факторів: (i) юний вік дітей; (ii) тривалість тримання під вартою; і (iii) відповідність умов тримання під вартою особливим потребам дітей («*А.Б. та інші проти Франції*» (*A.B. and Others v. France*), 2016, § 109; «*Р.М. та інші проти Франції*» (*R.M. and Others v. France*), 2016, § 70; «*А.М. та інші проти Франції*» (*A.M. and Others v. France*), 2016, § 46; «*Р.Ц. та В.Ц. проти Франції*» (*R.C. and V.C. v. France*), 2016, § 34; «*Р.К. та інші проти Франції*» (*R.K. and Others v. France*), 2016, § 66; «*Р.Р. та інші проти Угорщини*» (*R.R. and Others v. Hungary*), 2021, § 49; «*М.Д. і А.Д. проти Франції*» (*M.D. and A.D. v. France*), 2021, § 63). У декількох справах проти Франції, хоча умови затримання самі по собі не були проблемними, оскільки центр утримання розташовувався біля аеропорту, діти зазнавали надмірного шумового впливу, який досягав порогу серйозності, що підпадає під статтю 3 Конвенції («*А.Б. та інші проти Франції*» (*A.B. and Others v. France*), 2016, § 109; «*Р.М. та інші проти Франції*» (*R.M. and Others v. France*), 2016, § 70; «*А.М. та інші проти Франції*» (*A.M. and Others v. France*), 2016, § 46; «*Р.Ц. та В.Ц. проти Франції*» (*R.C. and V.C. v. France*), 2016, § 34; «*Р.К. та інші проти Франції*» (*R.K. and Others v. France*), 2016, § 66). У таких справах Суд вважав, що тривалість затримання та малий вік дітей є надзвичайно важливими факторами для встановлення порушення статті 3 щодо дітей (чотирирічна дитина була затримана протягом вісімнадцяти днів у справі «*А.Б. та інші проти Франції*» (*A.B. and Others v. France*), 2016, §§ 111-115; семимісячна дитина була затримана

¹⁰ Застосовні принципи детально викладені в основній темі щодо [затримання дітей-мігрантів](#).

протягом семи днів у справі *«P.M. та інші проти Франції» (R.M. and Others v. France)*, 2016, §§ 75-76; дитина двох з половиною років і дитина віком чотири місяці були затримані принаймні на сім днів у справі *«A.M. та інші проти Франції» (A.M. and Others v. France)*, 2016, §§ 52-53; дворічна дитина була затримана протягом десяти днів у справі *«P.Ц. та В.Ц. проти Франції» (R.C. and V.C. v. France)*, 2016, §§ 36-40; та п'ятнадцятимісячна дитина була затримана протягом дев'яти днів у справі *«P.K. та інші проти Франції» (R.K. and Others v. France)*, 2016, §§ 71-72).

180. Окрім трьох згаданих факторів, Суд також враховував стан здоров'я дитини або її особисту історію як відповідний фактор у контексті статті 3 Конвенції (*«Muskhadzhiyeva та інші проти Бельгії» (Muskhadzhiyeva and Others v. Belgium)*, 2010, § 63, де поганий стан здоров'я дітей, включаючи серйозні психологічні та фізичні симптоми, був засвідчений лікарями; *«Kanaganaratnam та інші проти Бельгії» (Kanaganaratnam and Others v. Belgium)*, 2011, § 67, де діти були особливо вразливими через свою особисту історію та травматичні ситуації, які вони пережили у своїй країні походження; *«M.H. та інші проти Хорватії» (M.H. and Others v. Croatia)*, 2021, § 201, де діти зазнали психологічного стресу та тривоги через те, що стали свідками смерті своєї сестри поблизу кордону).

181. У деяких випадках щодо затримання дітей, які перебували разом з батьками, Суд встановив порушення статті 3 щодо дітей, але не щодо батьків. У таких випадках Суд визнав, що батьки відчували тривогу та розпач через затримання разом з родиною. Однак, встановлюючи відсутність порушення статті 3, Суд враховував збереження зв'язку між батьками та дітьми і зазначав, що «той факт, що вони не були розлучені зі своїми дітьми під час затримання, мав би надати певне полегшення від цих відчуттів» (*«Muskhadzhiyeva та інші проти Бельгії» (Muskhadzhiyeva and Others v. Belgium)*, 2010, § 66; *«Попов проти Франції» (Popov v. France)*, 2012, § 105; *«M.H. та інші проти Хорватії» (M.H. and Others v. Croatia)*, 2021, § 210).

182. Однак в інших випадках, коли діти та їхні батьки разом перебували під вартою, Суд не вважав відносини між батьками і дітьми фактором, що полегшує страждання, спричинені їхнім досвідом затримання. Натомість Суд надавав особливе значення особистим обставинам батьків та їхній особливій вразливості при визначенні, чи було порушення статті 3 Конвенції (*«P.P. та інші проти Угорщини» (R.R. and Others v. Hungary)*, 2021, §§ 58-65, де вагітна жінка з серйозним станом здоров'я була затримана разом зі своїми дітьми; *«M.D. та A.D. проти Франції» (M.D. and A.D. v. France)*, 2021, §§ 68-69, де зв'язок між матір'ю, яка годує грудьми, та її чотиримісячною дитиною був врахований Судом; *«H.M. та інші проти Угорщини» (H.M. and Others v. Hungary)*, 2022, § 18, де Суд взяв до уваги вразливе становище матері-заявниці, яка перебувала на пізньому етапі вагітності з певними ускладненнями).

183. Суд визнав порушення статті 3, враховуючи тривалість та умови тримання під вартою, у таких випадках щодо неповнолітніх без супроводу:

- У справі *«Mubilanzila Mayeka та Kaniki Mitunga проти Бельгії» (Mubilanzila Mayeka and Kaniki Mitunga v. Belgium)*, 2006, §§ 50-59, де йшлося про п'ятирічну дитину без супроводу, яка просила про притулок і була затримана на два місяці у закритому центрі для дорослих, де вона отримувала недостатню увагу та догляд від влади;
- У справі *«Abdullahi Elmi та Aweys Abubakar проти Мальти» (Abdullahi Elmi and Aweys Abubakar v. Malta)*, 2016, §§ 105-115, де двоє неповнолітніх без супроводу утримувалися у жахливих умовах у переповненому центрі утримання, де вони перебували разом з дорослими приблизно вісім місяців, очікуючи на завершення процедури оцінки віку;
- У справі *«Khan проти Франції» (Khan v. France)*, 2019, §§ 76-95, де дванадцятирічний неповнолітній мігрант без супроводу проживав кілька місяців у нетряному містечку в надзвичайно небезпечних умовах через нездатність влади виконати судові рішення про його розміщення, яке мало забезпечити його захист;

- У справі «*О.Р. проти Греції*» (*O.R. v. Greece*), 2024, де неповнолітній без супроводу, з травматичним сімейним минулим, був залишений владою напризволяще майже на шість місяців у невідповідному середовищі з точки зору безпеки, житлових умов, гігієни та доступу до їжі і догляду, а також в умовах неприпустимої небезпеки.

184. Незважаючи на коротку тривалість утримання, Суд дійшов до подібного висновку у справі «*Рахімі проти Греції*» (*Rahimi v. Greece*), 2011, §§ 93-95, де неповнолітній шукач притулку без супроводу був поміщений до центру для дорослих на два дні. Суд визнав порушення статті 3 на підставі крайньої вразливості дитини та поганих умов у центрі утримання, які самі по собі підривали сутність людської гідності (§§ 85-86).

185. У справах, що стосуються неповнолітніх без супроводу, Суд також ухвалив рішення щодо батьків, які були розлучені зі своїми дітьми в цей час. У справі «*Мубіланзіла Майека та Канікі Мітунга проти Бельгії*» (*Mubilanzila Mayeka and Kaniki Mitunga v. Belgium*), 2006, Суд визнав порушення статті 3 стосовно матері дитини, яка перебувала в іншій країні. Суд врахував переживання та тривогу матері через затримання її доньки та нездатність влади повідомити її про депортацію дитини, що посилювало емоційні страждання матері (§§ 60-70).

186. Аналогічний випадок розглядався Судом у справі «*Мустахі проти Франції*» (*Moustahi v. France*), 2020, де йшлося про адміністративне затримання двох неповнолітніх без супроводу, яких свавільно пов'язали з дорослим, який не був їхнім родичем, у наказі про видворення, щоб прискорити їхнє видворення з країни. Незважаючи на визнання порушення статті 3 щодо затриманих дітей, Суд не визнав порушення статті 3 щодо їхнього батька, який страждав через затримання та видворення своїх дітей, з огляду на те, що він знав, що його власна мати могла б доглянути за дітьми після повернення на батьківщину (§§ 77-78).

в. Законність утримання неповнолітніх мігрантів під вартою

187. Утримання під вартою дітей-мігрантів викликає особливі питання за статтею 5 Конвенції.

188. Суд повторював у своїй практиці, що міжнародні інституції, зокрема Рада Європи, заохочують Держави до припинення або викорінення практики утримання дітей-мігрантів під вартою («*Г.В. та інші проти Туреччини*» (*G.B. and Others v. Turkey*), 2019, § 151; «*М.Х. та інші проти Хорватії*» (*M.H. and Others v. Croatia*), 2021, § 236; «*Мінасян та інші проти Республіки Молдова*» (*Minasian and Others v. the Republic of Moldova*), 2023, § 42).

189. Суд зазначав, що утримання малолітніх дітей у неналежних умовах в контексті статті 3 може само по собі призвести до порушення пункту 1 статті 5, незалежно від того, чи перебували діти в супроводі батьків, чи ні («*Мубіланзіла Майека та Канікі Мітунга проти Бельгії*» (*Mubilanzila Mayeka and Kaniki Mitunga v. Belgium*), 2006, §§ 102-105; «*Мусхаджієва та інші проти Бельгії*» (*Muskhadzhiyeva and Others v. Belgium*), 2010, § 74; «*Рахімі проти Греції*» (*Rahimi v. Greece*), 2011, § 110; «*Канагаратнам та інші проти Бельгії*» (*Kanagaratnam and Others v. Belgium*), 2011, §§ 94-95; «*Г.Б. та інші проти Туреччини*» (*G.B. and Others v. Turkey*), 2019, § 151; «*М.Х. та інші проти Хорватії*» (*M.H. and Others v. Croatia*), 2021, § 239; «*Мінасян та інші проти Республіки Молдова*» (*Minasian and Others v. the Republic of Moldova*), 2023, § 42).

190. Суд підкреслив, що, у принципі, утримання дітей-мігрантів у закладах тримання під вартою слід уникати і вдаватися до нього тільки як до крайнього засобу після того, як органи влади встановили, що жоден інший захід із меншим обмеженням свободи не може бути застосований («*Попов проти Франції*» (*Popov v. France*), 2012, § 119; «*А.Б. та інші проти Франції*» (*A.B. and Others v. France*), 2016, § 123; «*Г.Б. та інші проти Туреччини*» (*G.B. and Others v. Turkey*), 2019, § 151; «*Білалова та інші проти Польщі*» (*Bilalova and Others v. Poland*), 2020, § 79; «*М.Х. та інші проти Хорватії*» (*M.H. and Others v. Croatia*), 2021, § 237; «*Нікогосян та інші проти Польщі*» (*Nikoghosyan and Others v. Poland*), 2022, § 86; «*Мінасян та інші проти Республіки Молдова*» (*Minasian and Others v. the Republic of Moldova*), 2023, § 42).

191. Відповідно, утримання дітей під вартою може бути сумісним з пунктом 1 статті 5 Конвенції тільки у виняткових випадках, за умови, що їх утримували у належних умовах протягом дуже короткого періоду, а також якщо утримання було крайнім заходом, який не міг бути замінений менш примусовою альтернативою (*«Рахімі проти Греції» (Rahimi v. Greece)*, 2011, § 109; *«Попов проти Франції» (Popov v. France)*, 2012, § 119; *«Могамад проти Греції» (Mohamad v. Greece)*, 2014, §§ 84-86; *«А.Б. Та інші проти Франції» (A.B. and Others v. France)*, 2016, § 124).

192. Суд встановив порушення пункту 1 статті 5 у численних справах стосовно дітей через невиконання органами влади належної оцінки можливості застосування менш примусової альтернативи їхньому утриманню під вартою (*«Рахімі проти Греції» (Rahimi v. Greece)*, 2011, §§ 109-110; *«Попов проти Франції» (Popov v. France)*, 2012, § 119; *«А.Б. та інші проти Франції» (A.B. and Others v. France)*, 2016, § 124; *«Р.М. та інші проти Франції» (R.M. and Others v. France)*, 2016, §§ 86-88; *«Р.К. та інші проти Франції» (R.K. and Others v. France)*, 2016, §§ 85-87; *«Х.А. та інші проти Греції» (H.A. and Others v. Greece)*, 2019, §§ 206-207; *«Білалова та інші проти Польщі» (Bilalova and Others v. Poland)*, 2020, §§ 80-82; *«Р.Р. та інші проти Угорщини» (R.R. and Others v. Hungary)*, 2021, §§ 90-92; *«М.Д. та А.Д. проти Франції» (M.D. and A.D. v. France)*, 2021, § 89; *«М.Х. та інші проти Хорватії» (M.H. and Others v. Croatia)*, 2021, § 249; *«Нікогосян та інші проти Польщі» (Nikoghosyan and Others v. Poland)*, 2022, § 88).

193. У справі *«М.Х. та С.Б. проти Угорщини» (M.H. and S.B. v. Hungary)*, 2024, заявники перебували під вартою значний час після того, як вони заявили, що є неповнолітніми, і національні органи влади виходили з припущення, що вони є повнолітніми, лише через те, що вони змінили свої свідчення щодо свого віку. Однак Суд повторив, що надзвичайна вразливість дитини має пріоритет над міркуваннями, пов'язаними зі статусом незаконного мігранта, та зазначив, що можуть існувати зрозумілі причини, які змушують дитину-іммігранта не розголошувати свій справжній вік. Рішення про затримання заявників не містили пояснень, чому менш примусові альтернативні заходи були б недоречними, і немає жодних свідчень про те, що затримки у встановленні їхнього віку були необхідними. Влада поклала на заявників обов'язок спростувати припущення про їхній повнолітній вік, не враховуючи той факт, що для затриманих шукачів притулку, особливо дітей, отримання необхідних доказів для підтвердження свого віку може бути складним або навіть неможливим завданням. Тож Суд встановив порушення пункту 1 статті 5 Конвенції.

194. У справах, де було встановлено, що як діти, так і їхні батьки зазнали порушення пункту 1 статті 5, Суд підкреслив розвиток міжнародного права в напрямку визнання обов'язку Держав розглянути альтернативи триманню мігрантів із дітьми під вартою не тільки стосовно дітей, але й щодо їхніх батьків (*«Г.Б. та інші проти Туреччини» (G.B. and Others v. Turkey)*, 2019, § 168; *«М.Х. та інші проти Хорватії» (M.H. and Others v. Croatia)*, 2021, § 238). З іншого боку, у двох випадках, коли можливість застосування менш примусового заходу була відхилена через дії заявника, Суд постановив, що органи влади виконали свій обов'язок ефективно перевірити, чи було тримання під вартою крайнім заходом, і не було порушення пункту 1 статті 5 (*«А.М. та інші проти Франції» (A.M. and Others v. France)*, 2016, §§ 68-69; *«Р.К. та В.К. проти Франції» (R.C. and V.C. v. France)*, 2016, §§ 55-57).

195. Розглядаючи скаргу за статтею 5 в контексті затримання дітей-мігрантів, Суд вперше надав вирішального значення врахуванню найкращих інтересів дитини у справі *«Рахімі проти Греції» (Rahimi v. Greece)*, 2011, де було встановлено, що влада не врахувала найкращих інтересів дитини і не перевірила, чи було тримання під вартою крайнім заходом, що викликало сумніви в добросовісності влади і призвело до порушення пункту 1 статті 5 щодо дитини (§§ 109-110). У тому ж дусі Суд визнав порушення статті пункту 1 статті 5 у справі *«Мустахі проти Франції» (Moustahi v. France)*, 2020, на тій підставі, що намір влади затримати заявників-дітей в адміністративному порядку та помістити їх з незнайомою дорослою особою не відповідав найкращим інтересам дітей (§§ 93-94).

с. Утримання дітей-мігрантів під вартою та їхнє приватне життя

196. Щодо найкращих інтересів дитини та статті 8, у практиці Суду вже ustaleno, що «найкращі інтереси дитини не обмежуються збереженням сім'ї разом, і органи влади повинні вживати всіх необхідних заходів, щоб обмежити, наскільки це можливо, утримання під вартою сімей з дітьми і ефективно забезпечити право на сімейне життя» («*Попов проти Франції*» (*Popov v. France*), 2012, § 147; «*Біст'єва та інші проти Польщі*» (*Bistieva and Others v. Poland*), 2018, § 85; «*Нікогосян та інші проти Польщі*» (*Nikoghosyan and Others v. Poland*), 2022, § 84).

197. У справах, що стосуються тримання дітей-мігрантів під вартою, Суд також підкреслив щодо статті 8, що з огляду на широкий консенсус у міжнародному праві принцип найкращих інтересів дитини має бути найважливішим у всіх рішеннях, що стосуються дітей («*Мубіланзіла Майека та Канікі Мітунга проти Бельгії*» (*Mubilanzila Mayeka and Kaniki Mitunga v. Belgium*), 2006, § 83; «*Рахімі проти Греції*» (*Rahimi v. Greece*), 2011, § 108; «*Попов проти Франції*» (*Popov v. France*), 2012, § 140).

198. У кількох справах Суд встановив порушення статті 8 щодо всіх заявників, включно з дітьми та їхніми батьками, оскільки адміністративне затримання сім'ї було непропорційним щодо поставленої мети («*Попов проти Франції*» (*Popov v. France*), 2012, §148; «*А.Б. та інші проти Франції*» (*A.B. and Others v. France*), 2016, §§ 145-156; «*Р.К. та інші проти Франції*» (*R.K. and Others v. France*), 2016, §117) і влада не надала законних причин для обґрунтування тримання під вартою («*Біст'єва та інші проти Польщі*» (*Bistieva and Others v. Poland*), 2018, §§ 87-88). Проте в інших випадках Суд не знайшов порушення статті 8 щодо всіх членів сім'ї («*А.М. та інші проти Франції*» (*A.M. and Others v. France*), 2016, §§ 96-97; «*Р.К. та В.К. проти Франції*» (*R.C. and V.C. v. France*), 2016, §§ 82-83).

199. У справі «*Мубіланзіла Майека та Канікі Мітунга проти Бельгії*» (*Mubilanzila Mayeka and Kaniki Mitunga v. Belgium*), 2006, §§ 83-87, з огляду на те, що жодної уваги не було приділено найкращим інтересам дитини, Суд встановив порушення статті 8 щодо як неповнолітньої дитини, так і її матері, яка перебувала в іншій країні.

d. Визначення віку

200. У низці справ, які розглядалися Судом відповідно до статей 3, 5 і 8 Конвенції в контексті тримання дітей-мігрантів під вартою, процедури оцінки віку також постали як самостійне питання («*Махамед Джама проти Мальти*» (*Mahamed Jama v. Malta*), 2015; «*Абдуллахі Ельмі та Авейс Абубакар проти Мальти*» (*Abdullahi Elmi and Aweys Abubakar v. Malta*), 2016; «*Дарбоє та Камара проти Італії*» (*Darboe and Camara v. Italy*), 2022).

201. У певних випадках оцінка віку особи може бути необхідним кроком у разі сумнівів щодо її неповноліття, щоб надати дітям-мігрантам процесуальні гарантії, які впливають з їхнього статусу як дітей. Такі гарантії повинні починатися з моменту, коли особа ідентифікується як дитина («*Дарбоє та Камара проти Італії*» (*Darboe and Camara v. Italy*), 2022, § 125).

202. У справі «*Дарбоє та Камара проти Італії*» (*Darboe and Camara v. Italy*), 2022, заявник, який прибув до Італії як неповнолітній без супроводу, пройшов рентген зап'ястя для встановлення свого віку. Суд постановив, що процедури оцінки віку підпадають під сферу застосування статті 8 Конвенції, оскільки вік особи є засобом особистої ідентифікації, який, у свою чергу, є частиною права на повагу до приватного життя (§§ 121-124). Беручи до уваги підвищений обов'язок Держав щодо захисту прав дітей у контексті міграції, процедури оцінки віку повинні супроводжуватися належними процесуальними гарантіями (§ 154). У випадку заявника італійська влада не застосувала принцип презумпції неповноліття, який є важливим елементом захисту права на повагу до приватного життя іноземної особи, що заявляє про себе як неповнолітню. Йому не було своєчасно надано опікуна чи представника, і його не проінформували про тип процедури оцінки віку, яку він проходив, або про можливі наслідки.

Крім того, не було винесено жодного судового рішення або адміністративного акту, що підтверджував би досягнення заявником повноліття, через що він не мав змоги подати апеляцію. Таким чином, заявник не скористався мінімальними процесуальними гарантіями, а його розміщення в центрі для дорослих на понад чотири місяці, ймовірно, вплинуло на його право на особистий розвиток, якого можна було б уникнути, якби він був поміщений у спеціалізований центр або під опіку прийомних батьків – заходи, які більше відповідають найкращим інтересам дитини (§ 156).

D. Обмеження свободи пересування

Стаття 3 Конвенції

«Нікого не може бути піддано катуванню або нелюдському чи такому, що принижує гідність, поводженню або покаранню».

Стаття 2 Протоколу № 4 до Конвенції

«1. Кожному, хто законно перебуває на території будь-якої держави, належить, у межах цієї території, право на вільне пересування і свобода вибору місця проживання.

2. Кожен є вільним залишати будь-яку країну, включно зі своєю власною.

3. На здійснення цих прав не можуть бути встановлені жодні обмеження, крім тих, що передбачені законом і є необхідними в демократичному суспільстві в інтересах національної чи громадської безпеки, для підтримання публічного порядку, запобігання злочину, для захисту здоров'я чи моралі або з метою захисту прав і свобод інших осіб.

4. Права, викладені в пункті 1, також можуть у певних місцевостях підлягати обмеженням, що встановлені згідно із законом і виправдані суспільними інтересами в демократичному суспільстві».

203. Суд повторно зазначив, що стаття 2 Протоколу № 4 гарантує будь-якій особі право на свободу пересування в межах території та право залишати цю територію, що включає право виїзду до будь-якої країни за вибором особи, якщо їй дозволено в'їзд до цієї країни (*«Діаманте та Пелліччіоні проти Сан-Маріно» (Diamante and Pelliccioni v. San Marino)*, 2011, § 210; *«Шіошвілі та інші проти Росії» (Shioshvili and Others v. Russia)*, 2016, § 58).

204. Суд зазначив, що права, гарантовані статтею 2 Протоколу № 4, стосуються не лише дорослих, але й дітей (*«Діаманте та Пелліччіоні проти Сан-Маріно» (Diamante and Pelliccioni v. San Marino)*, 2011, § 204).

205. У двох справах розглядалися судові постанови, що забороняли вивезення дітей за кордон, в контексті статті 2 Протоколу № 4. У таких випадках органи влади застосували заходи для захисту інтересів дітей або їхніх батьків. У справі *«Діаманте та Пелліччіоні проти Сан-Маріно» (Diamante and Pelliccioni v. San Marino)*, 2011, § 213, Суд мав вирішити, чи були об'єктивні підстави для побоювань, що мати-заявниця може викрасти дитину-заявника. У справі *«Ролдан Тейшейра та інші проти Італії» (Roldan Teixeira and Others v. Italy)* (ухв.), 2000, розглядали реальний ризик постійного вивезення дитини-заявника з території країни.

206. Справу *«Діаманте та Пелліччіоні проти Сан-Маріно» (Diamante and Pelliccioni v. San Marino)*, 2011, було порушено в контексті опікунських розглядів, що стосувались дитини-заявника, а також скарги матері-заявниці за статтею 2 Протоколу № 4 щодо обмежень, накладених на її дочку, зокрема, заборони на поїздки до Італії, що призвело до її перебування в Сан-Маріно майже шість місяців (§ 82 та §§ 207-209). Суд дійшов висновку, що заборона на

подорожі, накладена на дитину-заявника національними судами, обмежила її право на свободу пересування і становила втручання у значенні статті 2 Протоколу № 4 до Конвенції (§ 211). Однак, враховуючи коротку тривалість обмеження, Суд визнав, що обмеження було пропорційним переслідуваній меті і не порушувало статті 2 Протоколу № 4 до Конвенції (§§ 213-215).

207. Так само, у справі *«Ролдан Тейшейра та інші проти Італії» (Roldan Teixeira and Others v. Italy)* (ухв.) Комісія також розглянула заборони на подорожі, введені з метою запобігання вивезенню дітей за кордон.

208. Справа *«Шіошвілі та інші проти Росії» (Shioshvili and Others v. Russia)*, 2016, стосувалась рішення про депортацію вагітної жінки, яка перебувала у супроводі чотирьох малолітніх дітей. Щодо скарги заявників за статтею 2 Протоколу № 4, про те, що їхня свобода залишити Росію була обмежена без будь-якої законної підстави, Суд визнав порушення статті 2 Протоколу № 4 на тій підставі, що втручання у право заявників залишити країну не було здійснене відповідно до закону (§§ 61-62). Крім того, заявники скаржились за статтею 3 Конвенції на те, що погані умови життя і страждання, яких вони зазнали через те, що російські органи влади змусили їх залишатися в місті Дербент майже два тижні, негативно позначилися на їхньому здоров'ї (§ 74). Суд постановив, що органи влади не виконали свої позитивні зобов'язання за статтею 3 Конвенції через свою байдужість до вразливого становища заявниці, яка була на пізньому терміні вагітності, та її малолітніх дітей, а також ігнорування їхніх потреб під час їхнього примусового перебування (§§ 83-85). У результаті Суд також виявив порушення статті 3 Конвенції (§ 86).

Е. Дискримінація дітей на основі імміграційного статусу

209. У справі *«Бах проти Сполученого Королівства» (Bah v. the United Kingdom)*, 2011, Суд розглянув випадок особи, яка стала бездомною з дитиною через те, що їй не надали пріоритетну допомогу від соціальних служб у зв'язку з тим, що її син підлягав імміграційному контролю. Заявниця потрапила до Сполученого Королівства як шукачка притулку, але не отримала статус біженки. Суд зазначив, що характер статусу, на якому ґрунтувалось різне поводження, відіграв значну роль у визначенні меж дискреції, наданої Договірним Державам (§ 47). Враховуючи елемент вибору, пов'язаний із імміграційним статусом, хоча різне поводження на цій основі все ще має бути об'єктивно та обґрунтовано виправданим, необхідне виправдання не є настільки вагомим, як у випадку розрізнення, наприклад, на основі громадянства (§ 47). Суд дійшов висновку, що різне поводження, якому піддавалася заявниця, було обґрунтовано і об'єктивно виправдано (§ 52).

210. У справі *«Пономарьови проти Болгарії» (Ponomaryovi v. Bulgaria)*, 2011, Суд визнав дискримінаційною вимогу щодо сплати за навчання у середній школі, встановлену для іноземних дітей без постійного місця проживання, через їхнє громадянство та імміграційний статус (§ 49). Це прирівнювалося до порушення статті 14 Конвенції разом зі статтею 2 Першого протоколу до Конвенції про право на освіту.

VI. Насильство щодо дітей

А. Сексуальне насильство та сексуальна експлуатація

Стаття 3 Конвенції

«Нікого не може бути піддано катуванню або нелюдському чи такому, що принижує гідність, поводженню або покаранню».

Стаття 8 Конвенції

«1. Кожен має право на повагу до свого приватного та сімейного життя, до свого житла та кореспонденції.

2. Органи державної влади не можуть втручатись у здійснення цього права, за винятком випадків, коли втручання здійснюється згідно із законом і є необхідним у демократичному суспільстві в інтересах національної та громадської безпеки чи економічного добробуту країни, для запобігання заворушенням чи злочинам, для захисту здоров'я чи моралі або для захисту прав і свобод інших осіб».

211. Договірні Держави зобов'язані за статтями 3 і 8 запроваджувати положення, що криміналізують сексуальне насильство над дітьми, і застосовувати їх на практиці шляхом ефективного розслідування та притягнення до відповідальності, враховуючи особливу вразливість дітей, їхню гідність та права як дітей і як потерпілих (*«X і Й проти Нідерландів» (X and Y v. the Netherlands)*, 1985, § 27; *«М.К. проти Болгарії» (M.C. v. Bulgaria)*, 2003, §§ 153; *«К.А.С. та К.С. проти Румунії» (C.A.S. and C.S. v. Romania)*, 2012, §§ 71-72; *«Сьодерман проти Швеції» (Söderman v. Sweden)* [ВП], 2013, §§ 82-83; *«М.Г.С. проти Румунії» (M. G. C. v. Romania)*, 2016, §§ 57-59; *«А та Б проти Хорватії» (A and B v. Croatia)*, 2019, § 112; *«З проти Болгарії» (Z v. Bulgaria)*, 2020, § 70; *«Р.Б. проти Естонії» (R.B. v. Estonia)*, 2021, § 84).

212. Це позитивне зобов'язання щодо створення відповідної законодавчої та нормативної бази є особливо важливим у контексті надання державними службами захисту здоров'я та добробуту дітей, особливо вразливих та тих, які перебувають під виключним контролем влади (*«X та інші проти Болгарії» (X and Others v. Bulgaria)* [ВП], 2021, § 180).

213 У справах, пов'язаних із сексуальним насильством над дітьми, Суд неодноразово підкреслював, що, враховуючи їх особливу вразливість, діти мають право на ефективний захист і потребують особливої уваги з боку органів влади (*«М.К. проти Болгарії» (M.C. v. Bulgaria)*, 2003, § 150; *«К.А.С. та К.С. проти Румунії» (C.A.S. and C.S. v. Romania)*, 2012, § 71; *«М.Г.С. проти Румунії» (M.G.C. v. Romania)*, 2016, §§ 56, 65, 70; *«І.С. проти Румунії» (I.C. v. Romania)*, 2016, §§ 54, 58; *«Г.У. проти Туреччини» (G.U. v. Turkey)*, 2016, § 72; *«А та Б проти Хорватії» (A and B v. Croatia)*, 2019, §§ 106, 111; *«X та інші проти Болгарії» (X and Others v. Bulgaria)* [ВП], 2021, § 177; *«Р.Б. проти Естонії» (R.B. v. Estonia)*, 2021, § 78). Належну увагу також необхідно приділяти найкращим інтересам дітей під час виконання Державою позитивного зобов'язання захищати зацікавлених дітей та забезпечувати повагу до їхньої людської гідності та психологічної цілісності (*«К.А.С. та К.С. проти Румунії» (C.A.S. and C.S. v. Romania)*, 2012, § 82; *M.G.C. v. Romania*, 2016, § 56; *«Г.У. проти Туреччини» (G.U. v. Turkey)*, 2016, § 73; *«А та Б проти Хорватії» (A and B v. Croatia)*, 2019, §§ 111, 121; *«Н.Ч. проти Туреччини» (N.Ç. v. Turkey)*, 2021, §§ 101, 113).

214. Від органів влади вимагається підхід, орієнтований на дитину, у тлумаченні згоди, оцінці фактів та проведенні розслідування у справах, пов'язаних із насильством над дітьми

(«*М.К. проти Болгарії*» (*M.C. v. Bulgaria*), 2003, §§ 150, 177 and 183; «*К.А.С. та К.С. проти Румунії*» (*C.A.S. and C.S. v. Romania*), 2012, § 78; «*М.Г.С. проти Румунії*» (*M.G.C. v. Romania*), 2016, §§ 65, 70; «*І.С. проти Румунії*» (*I.C. v. Romania*), 2016, §§ 54, 58)

215. У разі відсутності «прямих» доказів зґвалтування, коли розслідування та переслідування внутрішніми органами влади було зосереджено на питанні застосування сили або фізичного опору, а не відсутності згоди, Суд наголосив, що Конвенція має тлумачитися як така, що вимагає криміналізації та ефективного переслідування будь-якої несанкціонованої сексуальної дії, навіть за відсутності фізичного опору з боку потерпілої особи («*М.К. проти Болгарії*» (*M.C. v. Bulgaria*), 2003, § 166; «*М.Г.С. проти Румунії*» (*M.G.C. v. Romania*), 2016, § 59; «*І.С. проти Румунії*» (*I.C. v. Romania*), 2016, § 52).

216. У справі «*М.К. проти Болгарії*» (*M.C. v. Bulgaria*), 2003, заявниця, яка стверджувала, що була зґвалтована двома чоловіками, коли їй було 14 років, скаржилася, що болгарське законодавство не захистило її, оскільки вимагало доказів фізичного примусу або фізичного опору з боку потерпілої особи у випадках зґвалтування (§§ 10, 111). Суд визнав, що діти, особливо дівчата до повноліття, можуть реагувати по-різному на сексуальне насильство та «часто не чинять фізичного опору через різноманітні психологічні чинники або через страх насильства з боку кривдника» (§ 164). Суд розкритикував внутрішні органи влади за «приділення малої уваги особливій вразливості молодих осіб та специфічним психологічним чинникам у справах, що стосуються зґвалтування неповнолітніх» (§ 183) і визнав порушення статей 3 і 8 через те, що Держава не виконала своїх позитивних зобов'язань щодо надання адекватного захисту заявниці та прийняття ефективних кримінально-правових положень, які б ефективно карали всі форми зґвалтування та сексуального насильства шляхом ефективного розслідування та переслідування (§§ 185-187).

217. Подібно, у справі «*М.Г. С. проти Румунії*» (*M.G. C. v. Romania*), 2016, § 70, що стосувалася зґвалтування 11-річної дівчинки 52-річним чоловіком і чотирма іншими неповнолітніми, Суд визнав порушення статей 3 і 8 через те, що внутрішні суди не продемонстрували підходу, орієнтованого на дитину, в аналізі фактів справи і прийняли проти заявниці факти, які насправді були узгоджені з можливою реакцією дитини на стресову подію, наприклад, не розповідати батькам.

218. У справі «*К.А.С. та К.С. проти Румунії*» (*C.A.S. and C.S. v. Romania*), 2012, де семирічний хлопчик зазнав сексуального насильства з боку чоловіка, Суд визнав порушення статей 3 і 8 через те, що органи влади не провели ефективного розслідування звинувачень у насильстві та не врахували особливу вразливість дитини, а також специфічні психологічні чинники та особливості, які могли пояснити нерішучість дитини як у повідомленні про насильство, так і в описі фактів (§§ 81, 83).

219. Органи влади мають застосовувати підхід, чутливий до контексту, при оцінці наявності та дійсності згоди дитини, що потребує врахування особистих обставин дитини-заявниці, таких як її вік, розумовий і фізичний розвиток або обставини, за яких стався інцидент («*І.С. проти Румунії*» (*I.C. v. Romania*), 2016, § 56).

220. Що стосується серйозних дій, таких як зґвалтування та сексуальне насильство над дітьми, позитивне зобов'язання Держави за статтями 3 і 8 щодо захисту фізичної недоторканності особи також може стосуватися питань, пов'язаних з ефективністю кримінального розслідування («*М.К. проти Болгарії*» (*M.C. v. Bulgaria*), 2003, § 152; «*К.А.С. та К.С. проти Румунії*» (*C.A.S. and C.S. v. Romania*), 2012, § 72; «*Сьодерман проти Швеції*» (*Söderman v. Sweden*) [ВП], 2013, §§ 82-83). Це процесуальне зобов'язання має тлумачитися у світлі зобов'язань, що впливають з інших чинних міжнародних інструментів, зокрема Конвенції Ради Європи про захист дітей від сексуальної експлуатації та сексуального насильства («*X та інші проти Болгарії*» (*X and Others v. Bulgaria*) [ВП], 2021).

221. У справі *«Х та інші проти Болгарії» (X and Others v. Bulgaria)* [ВП], 2021, троє братів і сестер віком 12, 10 та 9 років зазнали сексуального насильства під час перебування у дитячому будинку в Болгарії до того, як їх усиновила італійська пара. Велика Палата визнала порушення процедурного аспекту статті 3 через те, що болгарські органи не вжили всіх можливих заходів для розслідування та міжнародного співробітництва при перевірці звинувачень заявників (§§ 200-228).

222. У справі *«І.С. проти Румунії» (I.C. v. Romania)*, 2016, §§ 56-61, де заявниця стверджувала, що була зґвалтована трьома чоловіками у віці чотирнадцяти років, Суд визнав, що нездатність органів влади провести ефективне розслідування, а також надати належну увагу всім факторам, які підвищували вразливість заявниці, таким як її молодий вік і легка інтелектуальна неповносправність, призвели до порушення статті 3 Конвенції.

223. У справі *«Г.У. проти Туреччини» (G.U. v. Turkey)*, 2016, яка стосувалася молодої жінки, що стала жертвою зґвалтування та сексуального насильства, вчиненого її вітчимою, коли вона була дитиною, Суд визнав порушення статей 3 і 8 Конвенції через відсутність ефективного розслідування та неспроможність органів врахувати особливу вразливість заявниці та специфічні психологічні чинники, пов'язані зі зґвалтуванням дітей у сімейному середовищі (§§ 71-82). Оскільки заявниця була змушена свідчити у відкритому суді, Суд вважав, що публічність судового процесу була фактором, який, ймовірно, порушив її гідність і приватне життя (§ 71).

224. Процесуальний обов'язок провести ефективне розслідування в таких справах також вимагає від органів влади швидкої реакції на скарги, враховуючи серйозність фактів і вік заявника на момент подій (*«П.М. проти Болгарії» (P.M. v. Bulgaria)*, 2012, §§ 64-65). У справі *«П.М. проти Болгарії» (P.M. v. Bulgaria)*, 2012, яка стосувалася тринадцятирічної дівчинки, Суд дійшов висновку, що восьмирічне розслідування скарги заявниці на зґвалтування було неефективним і призвело до порушення процедурного аспекту статті 3 Конвенції (§§ 65-67).

225. Аналогічно, Суд визнав порушення процедурного аспекту статті 3 через семирічне розслідування, яке вважав надмірно довгим у справі *«Р.І.П. та Д.Л.П. проти Румунії» (R.I.P. and D.L.P. v. Romania)*, 2012, оскільки ця справа стосувалася зґвалтування семирічного хлопчика (§§ 60-61 і §65).

226. У справі *«А.П. проти Республіки Молдова» (A.P. v. the Republic of Moldova)*, 2021, Суд зазначив, що факт подання матір'ю заявника кримінальної скарги через чотири роки після подій не звільнив органи влади від їхнього обов'язку за статтею 3 провести достатньо ретельне розслідування (§ 34). Суд також постановив, що розслідування, яке органи влади проводили стосовно обвинувачень у сексуальному насильстві, вчиненому дванадцятирічним хлопчиком щодо заявника, якому на той час було п'ять років, не було ефективним, тому мало місце порушення позитивних обов'язків Держави-відповідача за статтею 3 (§§ 35-36).

227. У справі *«Р.Б. проти Естонії» (R.B. v. Estonia)*, 2021, §§ 103-104 Суд визнав порушення статей 3 і 8 через відсутність ефективного розслідування звинувачень у сексуальному насильстві над чотирирічною дитиною, вчиненому її батьком, а також неспроможність органів влади достатньою мірою врахувати її особливу вразливість та відповідні потреби як маленької дитини для надання їй ефективного захисту.

228. У справі *«Н.С. проти Туреччини» (N.S. v. Turkey)*, 2021, §§ 132-135 Суд встановив порушення статей 3 і 8 через неспроможність органів влади захистити чотирнадцятирічну дитину під час надмірно тривалого кримінального провадження, пов'язаного із сексуальним насильством, що вважалося серйозним випадком вторинної віктимізації.

В. Домашнє насильство та нехтування потребами

Стаття 2 Конвенції

«1. Право кожного на життя охороняється законом. Нікого не може бути умисно позбавлено життя інакше ніж на виконання смертного вироку суду, винесеного після визнання його винним у вчиненні злочину, за який закон передбачає таке покарання.

2. Позбавлення життя не розглядається як таке, що вчинене на порушення цієї статті, якщо воно є наслідком виключно необхідного застосування сили:

(а) для захисту будь-якої особи від незаконного насильства;

(b) для здійснення законного арешту або для запобігання втечі особи, яку законно тримають під вартою;

(c) при вчиненні правомірних дій для придушення заворушення або повстання.

Стаття 3 Конвенції

«Нікого не може бути піддано катуванню або нелюдському чи такому, що принижує гідність, поводженню або покаранню».

Стаття 8 Конвенції

«1. Кожен має право на повагу до свого приватного та сімейного життя, до свого житла та кореспонденції.

2. Органи державної влади не можуть втручатись у здійснення цього права, за винятком випадків, коли втручання здійснюється згідно із законом і є необхідним у демократичному суспільстві в інтересах національної та громадської безпеки чи економічного добробуту країни, для запобігання заворушенням чи злочинам, для захисту здоров'я чи моралі або для захисту прав і свобод інших осіб».

229. Суд неодноразово наголошував, що стаття 3 покладає на Держави позитивні зобов'язання забезпечити захист осіб, які перебувають під їхньою юрисдикцією, від усіх форм жорстокого поводження, включно з випадками, коли таке поводження здійснюється приватними особами. У контексті домашнього насильства Суд підкреслив зобов'язання Держав за статтями 2 і 3 Конвенції та зазначив, що діти, як особливо вразливі особи, мають право на державний захист у вигляді ефективного запобігання таким серйозним порушенням особистої недоторканності («*А. проти Сполученого Королівства*» (*A. v. the United Kingdom*), 1998, § 22; «*Опуз проти Туреччини*» (*Opuz v. Turkey*), 2009, § 159; «*М. та М. проти Хорватії*» (*M. and M. v. Croatia*), 2015, § 136; «*Талпіс проти Італії*» (*Talpis v. Italy*), 2017, § 99; «*Д.М.Д. проти Румунії*» (*D.M.D. v. Romania*), 2017, §41; «*Курт проти Австрії*» (*Kurt v. Austria*) [ВП], 2021, § 163; «*А.Е. проти Болгарії*» (*A.E. v. Bulgaria*), 2023, § 88).

230. Суд закликає Держави захищати гідність дітей, надаючи належну правову базу, яка забезпечує захист дітей від домашнього насильства, що підпадає під дію статей 3 і 8, зокрема: (i) ефективного стримування таких серйозних порушень особистої недоторканності; (ii) вжиття розумних заходів для запобігання жорстокому поводженню, про яке органи влади знали або мали б знати; та (iii) ефективного офіційне розслідування у разі, коли особа висуває обґрунтовану заяву про жорстоке поводження («*З та інші проти Сполученого Королівства*» (*Z and Others v. the United Kingdom*) [ВП], 2001, § 73; «*М.Р. та інші проти Болгарії*» (*M.P. and Others v. Bulgaria*), 2011, § 108; «*Сьодерман проти Швеції*» (*Söderman v. Sweden*) [ВП], 2013, §§ 80-81;

«М. та М. проти Хорватії» (M. and M. v. Croatia), 2015, § 136; *«Д.М.Д. проти Румунії» (D.M.D. v. Romania)*, 2017, § 51).

231. У справі *«Д.М.Д. проти Румунії» (D.M.D. v. Romania)*, 2017, §§ 52-53, де дитина зазнала фізичного та психологічного насильства з боку батька, Суд визнав порушення процесуального аспекту статті 3 через тривалість провадження, яке тривало понад 8 років, та недоліки у розслідуванні, що зробили його неефективним.

232. У справі *«Курт проти Австрії» (Kurt v. Austria)* [ВП], 2021, Велика Палата визнала, що, навіть якщо діти не є основними жертвами домашнього насильства, не слід недооцінювати психологічний тиск, пов'язаний із необхідністю спостерігати насильство щодо їхньої матері (§ 206). Однак, зважаючи на факти справи та оцінку органів влади, Велика Палата визначила, що реальної та безпосередньої загрози для життя дітей не було, тому у цій справі не виникло обов'язку з боку органів влади за статтею 2 вживати подальші запобіжні операційні заходи, зокрема щодо дітей заявника, незалежно від того, чи перебували вони у приватному чи громадському просторі, наприклад, шляхом видачі наказу про обмеження відвідування школи дітьми (§ 209). Таким чином, порушення статті 2 Конвенції не було встановлено (§ 210).

233. У справі *«М. та М. проти Хорватії» (M. and M. v. Croatia)*, 2015, йшлося про дитину, яка зазнала фізичного та психологічного насильства з боку свого батька, коли їй було дев'ять років (§§ 133-135). Зважаючи на молодий вік дитини, Суд визнав це поводження «таким, що принижує гідність» згідно зі статтею 3 і встановив порушення статті 3 Конвенції через порушення органами влади їхнього позитивного процедурного обов'язку провести ефективне розслідування (§ 163).

234. У справі *«Контрова проти Словаччини» (Kontrovà v. Slovakia)*, 2007, § 47, де батько вбив двох дітей, Суд встановив порушення статті 2 через неспроможність органів влади захистити їхнє життя. У іншій справі щодо дитини, яка стала жертвою домашнього насильства, *«А.Е. проти Болгарії» (A.E. v. Bulgaria)*, 2023, де заявницю, якій на момент подій було п'ятнадцять років, неодноразово бив її дорослий партнер, Суд встановив порушення статті 3, оскільки органи влади не забезпечили належного захисту заявниці як у законодавчому, так і в практичному плані (§ 91 та §§ 107-108).

С. Насильство в школах та в інших закладах

Стаття 2 Конвенції

«1. Право кожного на життя охороняється законом. Нікого не може бути умисно позбавлено життя інакше ніж на виконання смертного вироку суду, винесеного після визнання його винним у вчиненні злочину, за який закон передбачає таке покарання.

2. Позбавлення життя не розглядається як таке, що вчинене на порушення цієї статті, якщо воно є наслідком виключно необхідного застосування сили:

(а) для захисту будь-якої особи від незаконного насильства;

(b) для здійснення законного арешту або для запобігання втечі особи, яку законно тримають під вартою;

(с) при вчиненні правомірних дій для придушення заворушення або повстання.

Стаття 3 Конвенції

«Нікого не може бути піддано катуванню або нелюдському чи такому, що принижує гідність, поводженню або покаранню».

Стаття 8 Конвенції

«1. Кожен має право на повагу до свого приватного та сімейного життя, до свого житла та кореспонденції.

2. Органи державної влади не можуть втручатись у здійснення цього права, за винятком випадків, коли втручання здійснюється згідно із законом і є необхідним у демократичному суспільстві в інтересах національної та громадської безпеки чи економічного добробуту країни, для запобігання заворушенням чи злочинам, для захисту здоров'я чи моралі або для захисту прав і свобод інших осіб».

Стаття 2 Першого протоколу до Конвенції

«Нікому не може бути відмовлено у праві на освіту. При виконанні будь-яких функцій, узятих державою на себе в галузі освіти і навчання, вона поважає право батьків забезпечувати таку освіту і навчання відповідно до своїх релігійних і світоглядних переконань».

235. Насильство щодо дітей у різних інституційних контекстах, таких як школи, дитячі будинки або в'язниці, також розглядалося Судом. Ці акти насильства можуть здійснюватися вчителями, однолітками, працівниками в'язниць або іншими офіційними особами, і судова практика підкреслює різні позитивні та негативні зобов'язання Держав у цьому контексті.

236. Щодо надання важливих громадських послуг, таких як освіта, Суд встановив, що основна роль органів освіти полягає у захисті здоров'я та добробуту учнів, враховуючи, зокрема, їхню вразливість, пов'язану з молодим віком (*«О'Кіфф проти Ірландії» (O'Keefe v. Ireland)* [ВП], 2014, § 145; *«В.К. проти Росії» (V.K. v. Russia)*, 2017, §§ 179-183; *«Ф.О. проти Хорватії» (F.O. v. Croatia)*, 2021, §§ 80-82; *«Деренік Мкртчян та Гаяне Мкртчян проти Вірменії» (Derenik Mkrtchyan and Gayane Mkrtchyan v. Armenia)*, 2021, § 49). Таким чином, першочерговий обов'язок органів освіти полягає у забезпеченні безпеки учнів, щоб захистити їх від будь-якої форми насильства під час їхнього перебування під наглядом органів освіти (*«Каяк проти Туреччини» (Kayak v. Turkey)*, 2012, § 59; *«Ф.О. проти Хорватії» (F.O. v. Croatia)*, 2021, § 82). Національні органи влади не можуть виправдовувати свої діяння твердженням про те, що інцидент стався тоді, коли адміністрація школи не мала можливості наглядати за учнями, оскільки навчальний заклад в

принципі зобов'язаний здійснювати нагляд за учнями протягом усього часу, який вони проводять під його опікою, а це означає, що такий обов'язок поширюється на весь час, коли учні перебувають у школі або навіть коли учні перебувають за межами школи, але все ще під її опікою (*«Біба проти Албанії» (Biba v. Albania)*, 2024, §§ 71 і 73).

237. У справі *«О'Кіфф проти Ірландії» (O'Keeffe v. Ireland)* [ВП], 2014, Суд зазначив, що, враховуючи основоположний характер прав, гарантованих статтею 3, та особливу вразливість дітей, на Держави покладається обов'язок забезпечити їх захист від жорстокого поводження, особливо у контексті початкової освіти, шляхом запровадження, за необхідності, спеціальних заходів та гарантій (§§ 146 та 168). Більше того, Суд наголосив, що у випадках сексуального насильства над дітьми характер правопорушення, особливо коли кривдник займає позицію авторитету над дитиною, робить необхідними існування ефективних механізмів виявлення та повідомлення, що є основоположними для ефективного впровадження відповідних кримінальних законів (§§ 148 та 162).

238. Суд визнав, що, хоча за статтею 2 Першого протоколу Держава зобов'язана забезпечити дітям їхнє право на освіту, направлення дитини до школи обов'язково пов'язане з певним втручанням у їхнє право на приватне життя за статтею 8 (*«Костелло-Робертс проти Сполученого Королівства» (Costello-Roberts v. the United Kingdom)*, 1993, § 27; *«Ф.О. проти Хорватії» (F.O. v. Croatia)*, 2021, § 80). Крім того, функції, що стосуються внутрішнього управління школою, такі як дисципліна, є невід'ємною частиною процесу освіти та права на освіту (*там само*). Оскільки у своїй більш новітній судовій практиці Суд встановив, що неможливо узгодити будь-які акти насильства або зловживання з боку вчителів та інших працівників освітніх установ із правом дітей на освіту та повагою до їхнього приватного життя (*«Ф.О. проти Хорватії» (F.O. v. Croatia)*, 2021, § 81), є необхідність усунення такого поводження з освітнього середовища (*там само*).

239. У справі *«В.К. проти Росії» (V.K. v. Russia)*, 2017, заявник стверджував, що піддавався фізичному насильству з боку вчителів під час відвідування дитячого садка, зокрема йому заклеювали рот і руки скотчем. Суд постановив, що Держава несе пряму відповідальність за неправомірні дії, враховуючи, що державні чи муніципальні дитячі садки надають громадську послугу та мають сильні інституційні та економічні зв'язки з Державою, а їхня освітня та економічна незалежність значно обмежена державним регулюванням та регулярними державними перевітками (§§ 180-183). Крім того, Суд постановив, що органи влади не здійснили ефективного кримінального розслідування заяв про жорстоке поводження з заявником, що становило порушення статті 3 Конвенції в її процесуальному аспекті (§§ 185-194; порівняйте із справою *«А, В і С проти Латвії» (A, B and C v. Latvia)*, 2016, де Суд визнав, що національні органи влади провели достатнє розслідування обвинувачень у сексуальному насильстві з боку спортивного тренера).

240. Словесне насильство з боку шкільного вчителя щодо дитини може спричинити відповідальність Держави за статтею 8. У справі *«Ф.О. проти Хорватії» (F.O. v. Croatia)*, 2021, Суд встановив, що вчитель мав розуміти, що будь-яка форма насильства, включаючи словесне насильство над учнями, незалежно від його інтенсивності, є неприпустимою в освітньому середовищі, і що він повинен був взаємодіяти з учнями з повагою до їхньої гідності та моральної цілісності (§§ 60-61 і 85-89). Крім того, державні органи не відреагували з належною ретельністю на заяви заявника про переслідування у школі (§§ 91-103).

241. Насильство з боку однокласників також може призвести до виникнення позитивних зобов'язань Держави щодо запобігання, розслідування та відшкодування шкоди від насильства в освітньому середовищі. Національні органи влади повинні запровадити відповідні законодавчі, адміністративні, соціальні та освітні заходи, щоб однозначно заборонити будь-яку таку поведінку щодо дітей у будь-який час і за будь-яких обставин, і таким чином забезпечити нульову толерантність до будь-якого насильства або жорстокого поводження в навчальних

зкладах. Це також стосується необхідності забезпечення відповідальності за допомогою відповідних кримінальних, цивільних, адміністративних та професійних засобів (*«Біба проти Албанії» (Biba v. Albania)*, 2024, § 67).

242. Стосовно зобов'язання запобігати насильству, у справі *«Каяк проти Туреччини» (Kayak v. Turkey)*, 2012, один учень наніс ножове поранення іншому учню біля школи. Суд виявив низку недоліків з боку шкільного персоналу у запобіганні доступу учня до ножа, який він взяв у шкільній їдальні, а також з боку національних органів у забезпеченні належного поліцейського захисту навколо території школи (§§ 53-67). У справі *«Біба проти Албанії» (Biba v. Albania)*, 2024, у приватній школі, яку відвідував син заявника, один з учнів поранив сина заявника, запустивши йому в око снаряд з катапульти, у результаті чого він втратив 90% зору на це око. Суд постановив, що навчальні заклади повинні вживати належних заходів для запобігання використанню учнями небезпечних предметів на території школи або під її охороною (§ 72), і, враховуючи конкретні обставини цієї справи, не був переконаний, що такий обов'язок був дотриманий (§ 73).

243. Стосовно зобов'язання розслідувати випадки насильства, у справі *«Деренік Мкртчян та Гаяне Мкртчян проти Вірменії» (Derenik Mkrtchyan and Gayane Mkrtchyan v. Armenia)*, 2021, хлопець загинув після бійки в державній школі, під час якої його побили двоє однокласників, коли вчитель залишив класну кімнату. Суд зазначив, що нічого не вказувало на те, що в день інциденту існували якісь фактори, що вимагали особливої уваги з боку вчителя (§ 59). Суд не виявив порушення матеріального аспекту статті 2 Конвенції, проте встановив порушення її процесуального аспекту через недоліки та затримки в розслідуванні обставин шкільного інциденту, що призвів до смерті хлопця.

244. У справі *«Біба проти Албанії» (Biba v. Albania)*, 2024, Суд підтвердив, що посягання на фізичну недоторканність особи, в принципі, вимагає притягнення до кримінальної відповідальності (§ 63). Однак Суд визнав, що за обставин, коли ймовірний злочинець не досяг віку кримінальної відповідальності і коли з боку шкільного персоналу не було акту насильства або навмисної бездіяльності, кримінальне розслідування не є обов'язковим (§ 65). За обставин цієї справи Суд зазначив, що в рамках цивільного провадження, порушеного заявником, національні суди встановили, що школа уклала договори страхування зі страховою компанією, що стосувалися всіх її учнів, а тому заявник повинен був звернутися за відшкодуванням до цієї страхової компанії (§ 75). Таким чином, Суд дійшов висновку, що засоби цивільного захисту, доступні заявнику, не забезпечили належного захисту сина заявника від посягання на його фізичну недоторканність, а спосіб застосування правових механізмів був настільки недосконалим, що становив порушення зобов'язань Держави-відповідача за статтею 8 Конвенції, зокрема, з огляду на першочергову важливість захисту прав дітей (§ 77).

245. Насильство, вчинене над молодими правопорушниками під час перебування у в'язниці, також може призвести до порушення з боку відповідальних органів, навіть якщо насильство вчиняється іншими ув'язненими. У справі *«А.Ш. проти Туреччини» (A.Ş. v. Turkey)*, 2016, заявник піддавався сексуальному насильству та фізичному насильству з боку чотирьох інших ув'язнених під час перебування під вартою до суду. Суд відзначив, що на момент скоєння дій заявник перебував під наглядом і відповідальністю тюремних органів. Крім того, Суд підкреслив, що діти за своєю природою є більш уразливими, ніж дорослі (§ 67). Вимога до заявника подати офіційну скаргу як передумову для порушення кримінального провадження, не враховуючи його особливу вразливість, зробила юридичні заходи, спрямовані на захист особи від поводження, що порушує статтю 3 Конвенції, неефективними. Суд встановив порушення цієї статті (§§ 70-74).

246. Інші державні установи, зокрема ті, що відповідають за догляд за дітьми, також несуть відповідальність за їх захист від насильства (*«С.Н. та інші проти Франції» (C.N. and v. France)*, 2012, §§ 104-108; *«Ненчева та інші проти Болгарії» (Nencheva and Others v. Bulgaria)*, 2013, §§ 106-116; *«Лосте проти Франції» (Loste v. France)*, 2022, §§ 84-86). У справі *«Лосте проти Франції» (Loste v. France)*, 2022, заявника скаржилася на бездіяльність служб соціального захисту

щодо сексуального насильства, якого вона зазнала з боку прийомного батька. Суд зазначив, що компетентні органи не вжили превентивних заходів, передбачених чинним на той момент законодавством, для виявлення ризику жорстокого поводження. Суд вважав, що відсутність регулярного контролю в поєднанні з недостатністю комунікації та співпраці між компетентними органами слід розглядати як значний фактор, який вплинув на розвиток подій (§§ 94-103). У справі *«B.I. проти Республіки Молдова» (V.I. v. the Republic of Moldova)*, 2024, Суд постановив, що після поміщення дитини до психіатричної лікарні її законним опікуном (державною установою) обов'язок останнього щодо забезпечення безпеки, здоров'я та благополуччя частково переходить до адміністрації лікарні (§ 130).

247. Небезпідставна скарга про жорстоке поводження, якого зазнала дитина в державному закладі, такому як психіатрична лікарня (*«B.I. проти Республіки Молдова» (V.I. v. the Republic of Moldova)*, 2024, §§ 107 і 119) або дитячий будинок (*«E.L. проти Литви» (E.L. v. Lithuania)*, 2024, § 47), тягне за собою зобов'язання національних органів влади провести розслідування, що відповідає вимогам статті 3 Конвенції. Таке розслідування має проводитися з урахуванням вразливості дитини, наприклад, її віку або інвалідності (*«B.I. проти Республіки Молдова» (V.I. v. the Republic of Moldova)*, 2024, § 119), а також конкретних тверджень, висунутих дитиною. Зокрема, у справі *«E.L. проти Литви» (E.L. v. Lithuania)*, 2024, Суд засудив небажання влади призначити судово-психіатричну та психологічну експертизу заявника у зв'язку з тим, що він, ймовірно, зазнав сексуального насильства в дитячому будинку (§ 56), хоча, посилаючись на статті 30 та 35 Конвенції Ради Європи про захист дітей від сексуальної експлуатації та сексуального насильства (Лансаротська конвенція), Суд підкреслив необхідність захисту ймовірних жертв сексуального насильства, особливо неповнолітніх, від повторних обстежень, що можуть призвести до вторинної віктимізації та подальшої травматизації, а також похідне зобов'язання органів влади збалансувати необхідність ефективного розслідування стверджуваного насильства, з одного боку, і необхідність захисту жертв такого стверджуваного насильства, з іншого (§ 55).

248. У справі *«I.M. та інші проти Італії» (I.M. and Others v. Italy)*, 2022, Суд встановив порушення статті 8 Конвенції щодо двох дітей, які змушені були відвідувати сеанси контакту з їхнім жорстоким батьком у середовищі, що їх не захищало. На відміну від вимог рішення Суду у справах неповнолітніх, яке дозволило проведення таких зустрічей, діти зустрічалися з батьком протягом трьох років, спочатку без присутності психолога, в непридатних місцях, таких як місцева бібліотека, центральна площа міста або кімната в міській ратуші. Ці зустрічі порушували психологічну та емоційну рівновагу дітей (§ 123). Суд повторив, що механізми, створені Державою для захисту дітей, які є особливо вразливими, від актів насильства, що підпадають під статті 3 та 8, повинні бути ефективними і включати розумні заходи для запобігання жорстокому поводженню, про яке органи влади знали або повинні були знати, а також ефективну профілактику для захисту дітей від таких серйозних форм насильства (§ 111). Національний суд проявив недостатню старанність, не оцінивши на жодному етапі ризик, якому піддавалися діти. Зокрема, мотиви рішень суду не свідчили про те, що міркування щодо найкращих інтересів дітей мали переважати над інтересами батька у підтримці контакту з ними і продовженні сеансів контакту (§ 122).

D. Торгівля людьми, рабство та примусова праця

Стаття 4 Конвенції

- «1. Нікого не можна тримати в рабстві або в підневільному стані.
2. Ніхто не може бути присилуваний виконувати примусову чи обов’язкову працю.
3. Для цілей цієї статті значення терміна «примусова чи обов’язкова праця» не поширюється:
  - (a) на будь-яку роботу, виконання якої зазвичай вимагається під час призначеного згідно з положеннями статті 5 цієї Конвенції тримання під вартою або під час умовного звільнення;
  - (b) на будь-яку службу військового характеру або — у випадку, коли особа відмовляється від неї з мотивів особистих переконань у країнах, де така відмова визнається, — службу, яка вимагається замість обов’язкової військової служби;
  - (c) на будь-яку службу, що вимагається у випадку надзвичайної ситуації або стихійного лиха, яке загрожує життю чи добробуту суспільства;
  - (d) на будь-яку роботу чи службу, яка є частиною звичайних громадянських обов’язків».

249. У справі *«Сіліадін проти Франції» (Siliadin v. France)*, 2005, § 123 розглядалося питання про 15-річну дівчину, яка прибула до Франції і стала безоплатною хатньою робітницею всупереч своїй волі, змушеною виконувати домашню роботу без відпочинку або оплати. Вона перебувала у становищі рабства, яке Суд визначив як трикомпонентну концепцію, що включає: (i) обов’язок виконувати певні послуги для інших (з використанням примусу); (ii) обов’язок проживати на чужій власності; і (iii) неможливість змінити своє становище. Суд наголосив, що діти є особливо вразливими і мають право на захист з боку Держави у вигляді ефективного стримування від таких серйозних порушень особистої недоторканності (§ 143). Беручи до уваги її вразливість як дитини, Суд постановив, що заявниця перебувала в становищі рабства в розумінні статті 4. Влада не виконала своїх позитивних обов’язків, не забезпечивши їй практичного та ефективного захисту, що призвело до порушення статті 4 Конвенції (§§ 148-149).

250. У справі *«С.Н. та інші проти Франції» (C.N. and v. v. France)*, 2012, двоє дітей піддавалися фізичному та словесному насильству, будучи змушеними виконувати домашні обов’язки для своєї тітки (§ 20). Суд провів розмежування між «примусовою працею» та «допомогою, яку можна обґрунтовано очікувати від інших членів сім’ї або осіб, що мешкають разом» (§ 74). Суд встановив «відчуття жертви, що її становище є постійним і що ситуація навряд чи зміниться» як критерій, що відрізняє рабство від примусової праці в розумінні статті 4 (§ 91). Він встановив порушення статті 4 Конвенції щодо С.Н. (16 років) стосовно позитивного зобов’язання Держави створити законодавчу та адміністративну базу для ефективної боротьби з рабством і примусовою працею, але не виявив порушення щодо В. (10 років), враховуючи, що, на відміну від своєї старшої сестри, вона відвідувала школу і її діяльність не обмежувалася домом (§§ 93-94).

VII. Правосуддя, сприятливе для дитини

Стаття 6 Конвенції

«1. Кожен має право на справедливий і публічний розгляд його справи упродовж розумного строку незалежним і безстороннім судом, встановленим законом, який вирішить спір щодо його прав та обов'язків цивільного характеру або встановить обґрунтованість будь-якого висунутого проти нього кримінального обвинувачення. Судове рішення проголошується публічно, але преса і публіка можуть бути не допущені в зал засідань протягом усього судового розгляду або його частини в інтересах моралі, громадського порядку чи національної безпеки в демократичному суспільстві, якщо того вимагають інтереси неповнолітніх або захист приватного життя сторін, або – тією мірою, що визнана судом суворо необхідною, – коли за особливих обставин публічність розгляду може зашкодити інтересам правосуддя.

2. Кожен, кого обвинувачено у вчиненні кримінального правопорушення, вважається невинуватим доти, доки його вину не буде доведено в законному порядку.

3. Кожний обвинувачений у вчиненні кримінального правопорушення має щонайменше такі права:

(а) бути негайно і детально поінформованим зрозумілою для нього мовою про характер і причини обвинувачення, висунутого проти нього;

(b) мати час і можливості, необхідні для підготовки свого захисту;

(c) захищати себе особисто чи використовувати юридичну допомогу захисника, вибраного на власний розсуд, або — за браком достатніх коштів для оплати юридичної допомоги захисника — одержувати таку допомогу безоплатно, коли цього вимагають інтереси правосуддя;

(d) допитувати свідків обвинувачення або вимагати, щоб їх допитали, а також вимагати виклику й допиту свідків захисту на тих самих умовах, що й свідків обвинувачення;

(e) якщо він не розуміє мови, яка використовується в суді, або не розмовляє нею, — одержувати безоплатну допомогу перекладача.

251. Діти можуть бути залучені до системи правосуддя в різних обставинах, чи то для вирішення сімейних чи кримінальних питань. Хоча всі гарантії, викладені в Конвенції щодо ведення судових процесів, застосовуються до дітей, вони повинні бути адаптовані до їхньої зрілості та здатності до розвитку, що вимагає розробки спеціальних правил і принципів для забезпечення правосуддя, сприятливого для дитини. При розгляді справ, які стосуються дітей у судових процесах, Суд бере до уваги відповідні міжнародні та європейські стандарти, викладені в Конвенції ООН про права дитини, [Конвенції Ради Європи про захист дітей від сексуальної експлуатації та сексуального насильства](#) («Лансаротська конвенція») та [Посібник Комітету міністрів Ради Європи щодо правосуддя, сприятливого для дитини](#) («*M. та M. проти Хорватії*» (*M. and M. v. Croatia*), 2015, § 146; «*M.K. проти Греції*» (*M.K. v. Greece*), 2018, §§ 91-93; «*A і B проти Хорватії*» (*A and B v. Croatia*), 2019, § 112; «*P.B. проти Естонії*» (*R.B. v. Estonia*), 2021, § 84). Залежно від конкретних обставин справи, належні умови та процедура можуть стосуватися прав, закріплених у статтях 3, 4, 5, 6 та/або 8 Конвенції.

А. Процедури у сімейних справах

1. Право дитини на консультацію та висловлювання

252. Хоча стаття 8 не містить явних процесуальних вимог, Суд постановив, що дитина повинна бути достатньо залучена до процесу прийняття рішень, пов'язаних з її сімейним та особистим життям («*M. та M. проти Хорватії*» (*M. and M. v. Croatia*), 2015, § 180).

253. Дійсно, хоча правда, що діти не мають повної автономії дорослих, вони все ж є суб'єктами прав. Ця обмежена автономія у випадку дітей, яка поступово зростає разом із їхньою зрілістю, реалізується через їхнє право проконсультуватись та бути почутими. Як зазначено у статті 12 Конвенції ООН про права дитини, дитина, яка здатна формувати власні погляди, має право висловлювати їх та право на те, щоб цим поглядам було надано належну вагу відповідно до її віку та зрілості, і, зокрема, має бути надана можливість бути почутою у будь-яких судових та адміністративних процесах, які впливають на неї («*M. та M. проти Хорватії*» (*M. and M. v. Croatia*), 2015, § 171). Отже, будь-які судові або адміністративні процеси, що стосуються прав дитини відповідно до статті 8 Конвенції, повинні забезпечити достатню участь дитини у процесі прийняття рішень (§ 181).¹¹

254. Суд постановив, наприклад, що участь дитини була недостатньою, що спричинило порушення статті 8 у випадках, коли:

- національні органи проігнорували бажання 12-річної дитини жити з матір'ю і не почули її під час провадження щодо опіки («*M. та M. проти Хорватії*» (*M. and M. v. Croatia*), 2015, § 184);
- не був призначений опікун *ad litem* для представлення та захисту інтересів 9-річної дитини під час процесу, в якому вона ніколи не мала можливості особисто висловитися («*C. проти Хорватії*» (*C. v. Croatia*), 2020, §§ 76-77 та 79-81).

255. Щодо зовсім маленьких дітей, важливо, щоб суди поклалися на експертну оцінку для об'єктивного оцінювання («*Невес Каратао Пінто проти Португалії*» (*Neves Caratão Pinto v. Portugal*), 2021, § 138), беручи до уваги всі наявні докази, зокрема щодо того, чи слід підтримувати/заохочувати контакти з батьками («*Петров і X проти Росії*» (*Petrov and X v. Russia*), 2018, § 108, який відрізняється від думок інших суб'єктів, див. §§ 109-110).

256. Так само, Суд наголосив, що право дитини висловлювати власні погляди не слід трактувати як надання дитині безумовного права вето, не враховуючи інших факторів і не здійснюючи оцінку її найкращих інтересів («*C. проти Фінляндії*» (*C. v. Finland*), 2006, §§ 57-59; «*I.C. проти Греції*» (*I.S. v. Greece*), 2023, § 94).

257. Хоча думки дітей мають враховуватися, у певних випадках, що стосуються суперечок про опіку, Суд також зазначив, що їхні погляди не обов'язково є незмінними, а їхні заперечення, яким слід надати належну вагу, не обов'язково достатні для того, щоб переважити інтереси батьків, зокрема у забезпеченні регулярного спілкування з дитиною («*Роу та інші проти Франції*» (*Raw and Others v. France*), 2013, § 94; «*I.C. проти Греції*» (*I.S. v. Greece*), 2023, § 94). Таким чином, важливо встановити належний баланс між відповідними інтересами батьків та дітей у процесі прийняття рішень («*C. проти Фінляндії*» (*C. v. Finland*), 2006, § 59).

2. Тривалість провадження, вимоги щодо оперативності та ретельності

258. У справах, що стосуються відносин батьків з їхніми дітьми, існує обов'язок діяти швидко та проявляти виняткову ретельність, враховуючи ризик того, що плин часу може фактично визначити результат справи («*T.C. проти Італії*» (*T.C. v. Italy*), 2022, § 58). Коли провадження тривають занадто довго, вони залишають такі питання невирішеними протягом тривалого періоду часу і таким чином не можуть бути виправдані як відповідні найкращим інтересам дитини, опіка та місце проживання якої повинні швидко бути визначені органами влади («*E.C. проти Румунії та Болгарії*» (*E.S. v. Romania and Bulgaria*), 2016, §§ 63-65).

259. У справах щодо догляду за дитиною для забезпечення її найкращих інтересів національні суди повинні насамперед швидко та належним чином реагувати на динамічну ситуацію в сім'ї,

¹¹ Застосовні принципи детально викладені у ключовій темі щодо [права дитини бути почутою в національних провадженнях у справах, що стосуються сімейних питань](#).

а не керуватися метою формального завершення провадження. Залежно від обставин, сімейні суди можуть бути зобов'язані пом'якшити конфліктну ситуацію, якщо така існує між розлученими батьками, наприклад, шляхом звернення до медіації або інших способів вирішення конфлікту. Вони також можуть мати необхідність сприяти контактам між батьком, який не має опіки, та дитиною за допомогою тимчасових рішень. Обов'язок оперативного розгляду справи щодо догляду за дитиною та обов'язок оцінки суті справи на основі якісних і достатніх доказів є однаково важливими складовими поняття ретельності, яку національні суди повинні проявляти для дотримання статті 8 Конвенції (*«М.Х. проти Польщі» (M.H. v. Poland)*, 2022, § 78).

260. Подібна вимога оперативності та ретельності поширюється на виконання рішень щодо опіки та батьківських прав (див., наприклад, справу *«Барнеа та Калдарару проти Італії» (Barnea and Caldararu v. Italy)*, 2017, §§ 87-89¹²).

261. У практиці Суду тривалість провадження щодо опіки вивчалася насамперед з точки зору батьківських прав, відповідно до пункту 1 статті 6 та/або статті 8 Конвенції. Наприклад:

- Суд встановив порушення прав матері відповідно до статті 8, коли, у контексті конфлікту між батьками, провадження щодо опіки було позначене невиправданою бездіяльністю протягом семи місяців, що позбавило матір можливості контакту з її дитиною (*«М.Н. проти Польщі» (M.H. v. Poland)*, 2022, § 79; див. також *«Волевські проти Чеської Республіки» (Voleský v. the Czech Republic)*, 2004, §§ 105-107, де тривалість процедури була розглянута відповідно до пункту 1 статті 6; *«Еберхард та М. проти Словенії» (Eberhard and M. v. Slovenia)*, 2009, §§ 138-142; *«Корф та Ліберда проти Австрії» (Korff and Liberda v. Austria)*, 2012, §§ 46-47; порівняйте з *«Хокканен проти Фінляндії» (Hokkanen v. Finland)*, 1994, § 72).
- Суд не встановив порушення прав батька відповідно до статті 8 у справі, де його власна процесуальна активність вплинула на загальну тривалість провадження (*«Леонов проти Росії» (Leonov v. Russia)*, 2018, § 75);
- Не було виявлено порушення статті 8, коли батькові не обмежували права на опіку та відвідування під час провадження, і він не довів, яким чином тривалість процесу, яка становила чотири роки, вісім місяців і шість днів, могла мати невиправні наслідки для його стосунків із дочкою (*«Т.С. проти Італії» (T.C. v. Italy)*, 2022, §§ 60-61).

262. Суд також розглядав справи, де скарги на тривалість процедур подавали безпосередньо діти:

- Суд постановив, що, наприклад, провадження щодо опіки, яке тривало понад чотири роки і три місяці, було достатньо для встановлення порушення статті 8 у справі, що стосувалася травмованої дитини, яка зазнала сильних душевних страждань, що призвели до самопошкодження (*«М. і М. проти Хорватії» (M. and M. v. Croatia)*, 2015, §§ 182-183);
- Суд постановив, що провадження щодо опіки порушувало права дитини відповідно до статті 8 Конвенції, коли процес тривав три роки і шість місяців у справі, що не мала складності (*«Е.С. проти Румунії та Болгарії» (E.S. v. Romania and Bulgaria)*, 2016, §§ 63-65).

263. Обов'язок виняткової ретельності та оперативності у здійсненні заходів стосовно сімейного життя дитини застосовується також в інших контекстах, зокрема:

¹² Це питання розглядається далі в [Посібнику зі статті 8 Конвенції](#), § 350.

- у контексті надання екстреної допомоги, стосовно заходів, спрямованих на сприяння возз'єднанню сім'ї (*«Странд Лоббен та інші проти Норвегії» (Strand Lobben and Others v. Norway)* [ВП], 2019, § 208);
- у контексті міжнародного викрадення дітей, щодо не обов'язкового шеститижневого строку відповідно до статті 11 Гаазької конвенції про цивільні аспекти міжнародного викрадення дітей (*«Блага проти Румунії» (Blaga v. Romania)*, 2014, § 83, строк було перевищено на тринадцять місяців; *«Г.Н. проти Польщі» (G.N. v. Poland)*, 2016, § 68, строк було перевищено на шістьдесят чотири тижні; порівняйте зі справою *«Рінау проти Литви» (Rinau v. Lithuania)*, 2020, § 194, де особливі обставини спричинили потребу в детальному та тривалому розгляді компетентним національним судом);
- у контексті процедури усиновлення (*«А.І. проти Італії» (A. I. v. Italy)* 2021, § 95, де провадження щодо усиновлення дітей тривало понад три роки);
- у контексті провадження з встановлення батьківства (*«А.Л. проти Франції» (A.L. v. France)*, 2022, §§ 54-55, 68 та 73, де тривалість провадження понад шість років перевищувала вимогу виняткової оперативності відповідно до статті 8).

В. Кримінальні провадження

1. Вступ

264. Кримінальні провадження повинні бути організовані з урахуванням принципу найкращих інтересів дитини (*«Блохін проти Росії» (Blokhin v. Russia)* [ВП], 2016, § 195). З огляду на специфіку питань, які мають вирішувати органи правосуддя у справах неповнолітніх, існує потреба у певних відмінностях порівняно з кримінальною юстицією для дорослих. Однак, у справах, які розглядаються Судом, він не аналізуватиме абстрактно відповідне національне законодавство та практику, а оцінюватиме, чи спосіб їх застосування до конкретного заявника порушував Конвенцію (*«Адамкевіч проти Польщі» (Adamkiewicz v. Poland)*, 2010, § 106).

265. У справі *«Адамкевіч проти Польщі» (Adamkiewicz v. Poland)*, 2010, Суд постановив, що доручення того ж судді, який проводив попереднє розслідування і направив неповнолітнього заявника до суду у справах молоді після визнання його винним, а також подальше виконання суддею функцій у цьому ж суді не забезпечували захисту найкращих інтересів неповнолітнього заявника та становили порушення статті 6 через недотримання принципів справедливості (§§ 105-108).

266. У справі *«Варесьяк проти Польщі» (Waresiak v. Poland)* (ухв.), 2020, батьки особи, вбитої двома неповнолітніми, скаржилися на те, що вони не брали участі в судовому розгляді в межах, необхідних для захисту їхніх інтересів. Конституційний суд Польщі постановив, що права, надані потерпілому від правопорушника-неповнолітнього відповідно до національного законодавства, дійсно були більш обмеженими порівняно з правами потерпілого від правопорушника-дорослого, але ця різниця пояснювалася специфікою процедури, застосовуваної до неповнолітніх правопорушників. Розглядаючи заяву відповідно до статті 2 Конвенції, Суд визнав законною мету відповідного законодавства, яка полягала у забезпеченні найкращих інтересів дитини (§§ 87-89).

2. Діти, звинувачені у скоєнні злочину, яких притягнули до відповідальності або засудили

а. Мінімальний вік настання кримінальної відповідальності

267. У двох справах, що стосувалися дітей віком десяти років на момент вчинення злочину та одинадцяти років на момент притягнення до відповідальності за тяжкий злочин, Суд розглянув стандарти, що панують серед Держав-членів Ради Європи, а також відповідні міжнародні тексти

та документи, і дійшов висновку, що на той момент не існувало загальноприйнятого мінімального віку для притягнення до кримінальної відповідальності в Європі. У цій справі Суд постановив, що притягнення заявників до кримінальної відповідальності не призвело саме по собі до порушення статті 3 Конвенції («*V. проти Сполученого Королівства*» (*V. v. the United Kingdom*) [ВП], 1999, §§ 70-72; «*T. проти Сполученого Королівства*» (*T. v. the United Kingdom*) [ВП], 1999, §§ 70-72).

б. Допити, тримання під вартою, досудове ув'язнення

268. Важливо, щоб правоохоронці, які контактують з дітьми під час виконання своїх обов'язків, враховували їхню вразливість через молодий вік, відповідно до [Європейського кодексу поліцейської етики](#), прийнятого Комітетом Міністрів Ради Європи 19 вересня 2001 року («*Буїд проти Бельгії*» (*Bouyid v. Belgium*) [ВП], 2015, § 110). Поведінка поліції щодо неповнолітніх може бути несумісною з вимогами статті 3 Конвенції тільки через те, що вони неповнолітні, тоді як у випадку з дорослими така поведінка може вважатися прийнятною. Тому правоохоронці повинні проявляти підвищену обережність та самоконтроль під час роботи з неповнолітніми (*там само*).

і. Юридична допомога під час тримання під вартою

269. З огляду на особливу вразливість дітей і враховуючи рівень їхньої зрілості та інтелектуальні й емоційні здібності, Суд наголосив на фундаментальному значенні доступу до адвоката, якщо особа, яка перебуває під вартою, є неповнолітньою («*Салдуз проти Туреччини*» (*Salduz v. Turkey*) [ВП], 2008, § 60; «*Блохін проти Росії*» (*Blokhin v. Russia*) [ВП], 2016, § 199).

270. У справі «*Блохін проти Росії*» (*Blokhin v. Russia*) [ВП], 2016, заявнику було 12 років, коли поліція затримала його і допитала без надання йому юридичної допомоги або інформування про його право на допомогу. Він був молодшим від віку кримінальної відповідальності, встановленого Кримінальним Кодексом (14 років) за злочин, у якому його звинувачували. Враховуючи це, він потребував особливого ставлення та захисту з боку органів влади, і було очевидно, що будь-які заходи, вжиті щодо нього, мали ґрунтуватися на його найкращих інтересах, а з моменту затримання поліцією йому повинні були бути гарантовані принаймні такі ж юридичні права та гарантії, як і для дорослих (§ 203). Суд визнав, що ця ситуація порушувала пункт 1 і підпункт (с) пункту 3 статті 6 Конвенції.

271. У справі «*Салдуз проти Туреччини*» (*Salduz v. Turkey*) [ВП], 2008, неповнолітнього заявника позбавили юридичної допомоги під час перебування під вартою в поліції, де він дав свідчення, які потім використовувалися як доказ визнання. Суд визнав, що, хоча він мав можливість оскаржити докази проти себе під час судового розгляду і пізніше в апеляції, відсутність адвоката під час перебування під вартою в поліції безповоротно вплинула на його права на захист, порушивши підпункт (с) пункту 3 статті 6 Конвенції в поєднанні з пунктом 1 статті 6 (§§ 60-62; див. також справу «*Адамкєвіч проти Польщі*» (*Adamkiewicz v. Poland*), 2010, § 91); Для подальшого розвитку судової практики щодо відсутності правової допомоги під час допиту див. «*Бойзе проти Бельгії*» (*Beuze v. Belgium*) [ВП], §§ 119-195).

ii. Догляд за дитиною під час арешту та/або тримання під вартою батьків

272. У разі арешту та/або тримання під вартою батьків може виникнути питання щодо догляду за їхньою дитиною.

273. У справі «*Йоан Поп та інші проти Румунії*» (*Ioan Pop and Others v. Romania*), 2016, Суд постановив, що залишення 12-річної дитини без нагляду протягом кількох годин, поки її батьки перебували під вартою поліції після запланованого виселення з їхнього будинку, де присутність дитини не стала несподіванкою, вважалося невиконанням обов'язку органів влади забезпечити її

догляд дорослою особою або пояснити їй ситуацію та стан батьків, що призвело до того, що дитина зазнала поведження, що принижує гідність, у розумінні статті 3 Конвенції (§§ 61-65).

274. Суд визнав порушення статті 8 у випадку, коли 14-річна дитина була залишена вдома одна на два дні після арешту її батьків і до слухання про продовження їхнього тримання під вартою, на якому вперше було обговорено ситуацію дитини («*Хаджиева проти Болгарії*» (*Hadzhieva v. Bulgaria*), 2018, §§ 60-67). Суд вважав, що протягом цього дводенного періоду органи влади не виконали свій позитивний обов'язок за статтею 8 Конвенції, тоді як, навпаки, не було визнано порушення стосовно періоду після згаданого слухання, оскільки органи влади не мали причин припускати або підозрювати, що дитина була залишена одна і без нагляду за відсутності батьків (§§ 66-67).

275. У цьому ж ключі, у справі «*Докукіну проти Росії*» (*Dokukiny v. Russia*), 2022, Суд визнав, що арешт чоловіка в присутності його чотирирічної дитини порушував статтю 3 у її матеріальному аспекті стосовно як батька, так і його дочки, оскільки поліція не звернула жодної уваги на неї і не врахувала її інтереси (§§ 28-30). Крім того, Суд висловив стурбованість щодо відсутності будь-яких конкретних інструкцій для поліції, яких би поліцейські добре усвідомлювали, у плануванні і здійсненні арештів та інших поліцейських операцій у ситуаціях, де присутні діти, щоб уникнути або мінімізувати їхній вплив на насильницькі сцени та ризик стати жертвами фізичного насильства, навмисного або ненавмисного (*там само*).

iii. Тримання під вартою під час досудового розслідування

276. Суд постійно наголошує, що для визнання позбавлення свободи вільним від свавілля недостатньо, щоб захід було виконано відповідно до національного законодавства; він також має бути необхідним за обставин. На думку Суду, тримання під вартою відповідно до підпункту (с) пункту 1 статті 5 повинно відповідати вимозі пропорційності, що передбачає мотивоване рішення з урахуванням аргументів «за» і «проти» звільнення. Аргументи «за» і «проти» звільнення, включаючи ризик того, що обвинувачений може перешкоджати належному веденню провадження, не мають розглядатися *in abstracto*, а повинні підкріплюватися фактичними доказами. Дуже важливим фактором у цьому балансуванні є вік обвинуваченого: таким чином, досудове тримання під вартою неповнолітніх має застосовуватися лише як крайній захід та на найкоротший можливий термін («*Корнейкова проти України*» (*Korneykova v. Ukraine*), 2012, §§ 43-44).

277. Альтернативи триманню під вартою під час досудового розслідування мають розглядатися національними судами при прийнятті рішення щодо утримання до неповнолітнього під вартою під час досудового розслідування («*Гювеч проти Туреччини*» (*Güveç v. Turkey*), 2009, § 108; «*Дінч та Чакір проти Туреччини*» (*Dinç and Çakır v. Turkey*), 2013, § 63; «*Агім Демір проти Туреччини*» (*Agit Demir v. Turkey*), 2018, §§ 44-45).

278. У випадках, коли тримання під вартою під час досудового розслідування є строго необхідним, неповнолітні повинні бути ізольовані від дорослих («*Нарт проти Туреччини*» (*Nart v. Turkey*), 2008, § 31).

279. З огляду на молодий вік обвинуваченого, потрібна вища, ніж зазвичай, старанність у проведенні провадження для забезпечення його права на судовий розгляд упродовж розумного строку. Державні органи повинні виявляти особливу старанність у якнайшвидшому наданні суду дітям, оскільки тримання під вартою позбавляє їх не лише свободи, але й можливості навчатися («*Купцов і Купцова проти Росії*» (*Kuptsov and Kuptsova v. Russia*), 2011, § 91).

280. Наприклад, Суд визнав порушення до підпункту (с) пункту 1 та/або пункту 3 статті 5 щодо досудового тримання під вартою неповнолітніх у таких випадках:

- стосовно 16-річної дитини, за відсутності будь-якого урахування віку з боку компетентних органів при прийнятті рішення про подальше тримання під вартою («*Сельчук проти Туреччини*» (*Selçuk v. Turkey*), 2006, § 35);

- стосовно дитини віком 17 років і 7 місяців на момент затримання, за відсутності будь-якого урахування віку під час призначення тримання під вартою, яке він провів у в'язниці разом із дорослими (*«Нарт проти Туреччини» (Nart v. Turkey)*, 2008, § 33);
- через невинуватість затримку в чотири місяці в початку судового процесу над неповнолітнім (*«Купцов і Купцова проти Росії» (Kuptsov and Kuptsova v. Russia)*, 2011, § 94);
- стосовно 14-річної дитини, за відсутності повного обґрунтування, наданого компетентними органами (*«Корнейкова проти України» (Korneykova v. Ukraine)*, 2012, § 47);
- за відсутності врахування судом віку неповнолітнього при ухваленні рішень про продовження його тримання під вартою під час досудового розслідування та будь-якого належного обґрунтування, що пояснює такий винятковий захід (*«Азізов і Новрузлу проти Азербайджану» (Azizov and Novruzlu v. Azerbaijan)*, 2021, § 60);
- стосовно 16-річної дитини, за відсутності детального обґрунтування з боку національного суду щодо того, чому обставини його справи кваліфікуються як виняткові (*«Ковров та інші проти Росії» (Kovrov and Others v. Russia)*, 2021, § 94).

281. Навпаки, Суд не знайшов порушення пункту 3 статті 5 у справі, що стосувалася тримання під вартою, яке тривало один рік, чотири місяці та чотирнадцять днів, у якій неповнолітній віком 15 років на той час був переведений до закритого закладу для молодих правопорушників після одного тижня (*«Й.М. проти Данії» (J.M. v. Denmark)*, 2012, § 63).

с. Право на ефективну участь у судовому процесі

282. Важливо, щоб дитина, яка обвинувачується у злочині, розглядалась у такий спосіб, який повністю враховує її вік, рівень зрілості, інтелектуальні та емоційні можливості, і щоб були вжиті заходи для сприяння її здатності розуміти та брати участь у провадженні (*«В. проти Сполученого Королівства» (V. v. the United Kingdom)* [ВП], 1999, § 86; *«Т. проти Сполученого Королівства» (T. v. the United Kingdom)* [ВП], 1999, § 84; *«Блохін проти Росії» (Blokhin v. Russia)* [ВП], 2016, § 195).

283. Право неповнолітнього обвинуваченого на ефективну участь у своєму кримінальному судочинстві вимагає, щоб органи влади поводитися з ним з урахуванням його вразливості та можливостей з найперших стадій його залучення до кримінального розслідування, особливо під час будь-яких допитів з боку поліції. Органи влади повинні вжити заходів для зменшення, наскільки це можливо, відчуття заляканості та скутості у дитини і забезпечити, щоб вона мала широке розуміння суті розслідування, основних питань, що підлягають розгляду, включаючи значення будь-якого покарання, яке може бути накладене, а також її права на захист і, зокрема, право мовчати (*«Блохін проти Росії» (Blokhin v. Russia)* [ВП], 2016, § 195).

284. Враховуючи її статус як неповнолітньої особи, коли дитина потрапляє до системи кримінального правосуддя, її процесуальні права повинні бути гарантовані, а її невинуватість або вина повинні бути встановлені відповідно до вимог належної правової процедури та принципу законності щодо конкретного діяння, яке вона, ймовірно, скоїла. За жодних обставин дитина не може бути позбавлена важливих процесуальних гарантій лише тому, що провадження, яке може призвести до її позбавлення волі, вважається відповідно до національного законодавства таким, що захищає її інтереси як дитини та неповнолітнього правопорушника, а не є каральним (*«Блохін проти Росії» (Blokhin v. Russia)* [ВП], 2016, § 196).

285. Крім того, слід особливо дбати про те, щоб юридична класифікація дитини як неповнолітнього правопорушника не призводила до зосередження уваги на її статусі як такому, нехтуючи необхідністю розглянути конкретний злочин, у якому її звинувачують, та необхідність надання доказів її вини за умов справедливості. Розгляд дитини як правопорушника у системі кримінального правосуддя лише на підставі її статусу як неповнолітнього правопорушника, що не має правового визначення, не може вважатися сумісним із належною правовою процедурою та принципом законності (*«Блохін проти Росії» (Blokhin v. Russia)* [ВП], 2016, § 196).

286. Нарешті, варто зазначити, що Суд вважає, що причини, з яких вимагається особливе ставлення до неповнолітніх, — такі, як рівень зрілості, інтелектуальні та емоційні здібності особи, — не припиняються негайно, щойно досягається повноліття (див. справу *«Мартін проти Естонії» (Martin v. Estonia)*, 2013, § 92, де заявник досяг віку вісімнадцяти років за три тижні до свого арешту, і йому було відмовлено у доступі до призначеного адвоката під час досудового провадження, тоді як його засудження було засноване на показаннях, наданих ним під час досудового розслідування).

287. Суд постановив, наприклад, що національні провадження не врахували особливі аспекти особистої ситуації обвинуваченого дитини у справах щодо:

- двох 11-річних дітей, обвинувачених у тяжкому злочині, суд над якими тривав три тижні і проходив публічно у Суді Корони для дорослих, привертаючи високий рівень уваги засобів масової інформації та громадськості, і які, незважаючи на заходи, вжиті для сприяння їхньому розумінню провадження, були піддані незрозумілим і лякаючим процесуальним умовам для їхнього віку (*«Т. проти Сполученого Королівства» (T. v. the United Kingdom)* [ВП], 1999, §§ 86-88; *«В. проти Сполученого Королівства» (V. v. the United Kingdom)* [ВП], 1999, §§ 89-90, порушення пункту 1 статті 6);
- 15-річного без попередніх судимостей, який мав змогу поговорити з адвокатом лише двічі протягом шести місяців і тільки після свого зізнання (*«Адамкевіч проти Польщі» (Adamkiewicz v. Poland)*, 2010, § 89, порушення статті підпункту (с) пункту 3 статті 6 у поєднанні зі статтею 6 § 1);
- 17-річного, якому не було запропоновано юридичної допомоги перед його допитом поліцією, причому пропозиція знайти адвоката була висловлена лише його батькові, коли неповнолітній вже піддавався допиту (*«Пановіц проти Кіпру» (Panovits v. Cyprus)*, 2008, § 70, порушення підпункту (с) пункту 3 статті 6 у поєднанні з пунктом 1 статтею 6);
- 11-річного, відданого під суд у суді Корони, якому перед судом було повідомлено про когнітивні труднощі за двома психіатричними звітами і який, незважаючи на заходи, вжиті для проведення судового процесу в максимально неформальній манері, не зрозумів ситуацію, в якій він перебував (*«С.С. проти Сполученого Королівства» (S.C. v. the United Kingdom)*, 2004, §§ 29-33, порушення пункту 1 статті 6);
- дитини, яка не досягла віку кримінальної відповідальності, яку заарештувала поліція, яка не допомогла їй отримати юридичне представництво, а дитину зрештою затримали в центрі для неповнолітніх на підставі заяв, зроблених у відсутності адвоката (порушення статті 6 §§ 1 і 3 (в)); під час кримінального провадження дитина не мала змоги перехресно допитати свідків на жодній із стадій процесу (порушення підпункту (d) пункту 3 і пункту 1 статті 6) (*«Блохін проти Росії» (Blokhin v. Russia)* [ВП], 2016).

d. Винесення вироку

i. Тілесне покарання, призначене судом

288. Сама природа тілесного покарання полягає в тому, що воно передбачає заподіяння фізичного насильства однією людиною іншій. Це інституціоналізоване насильство, яке призначається судовими органами Держави та здійснюється поліцією. Тому, навіть якщо людина не зазнає тяжких або тривалих фізичних наслідків, таке покарання — під час якого людину трактують як об'єкт під контролем органів влади — становить посягання на гідність та фізичну недоторканність особи (*«Тайрер проти Сполученого Королівства» (Tyrrer v. the United Kingdom)*, 1978, § 33).

289. У справі *«Тайрер проти Сполученого Королівства» (Tyrrer v. the United Kingdom)*, 1978, Суд розглянув скаргу за статтею 3 Конвенції, подану на той час 15-річною дитиною, яка зазнала тілесного покарання, призначеного судом. Хоча призначення тілесного покарання в судовому порядку для

дорослих і неповнолітніх було скасовано в Англії, Уельсі та Шотландії у 1948 році, а в Північній Ірландії — у 1968 році, таке покарання залишалося в існуванні на острові Мен. Суд визнав, що заявник піддався покаранню, в якому елемент приниження досягнув рівня, притаманного поняттю «такого, що принижує гідність, покарання». Приниження, яке мало місце під час виконання покарання по оголених сідницях, ще більше посилювало його принизливий характер, але це не було єдиним або визначальним фактором. Суд дійшов висновку, що призначене судом тілесне покарання, яке було застосоване до заявника, становило таке, що принижує гідність, покарання в розумінні статті 3 Конвенції (§§ 34-35).

ii. Довічне ув'язнення

290. У 1999 році Суд постановив, що не можна виключати, особливо у випадку маленької дитини на момент її засудження, що необґрунтоване і постійне невиконання зобов'язання встановити строк покарання, залишаючи ув'язненого в стані невизначеності на багато років щодо його майбутнього, може породити питання відповідно до статті 3 («*В. проти Сполученого Королівства*» (*V. v. the United Kingdom*) [ВП], 1999, § 100).

291. У справі «*Хамтоху і Аксенчик проти Росії*» (*Khamtokhu and Aksenchik v. Russia*) [ВП], 2017, Суд постановив, що звільнення неповнолітніх правопорушників від довічного ув'язнення відповідає підходу, притаманному правовим системам усіх Держав-учасниць, а також міжнародним стандартам, і його мета, очевидно, полягає у сприянні реабілітації неповнолітніх правопорушників. Суд наголосив, що коли неповнолітніх правопорушників притягують до відповідальності за їхні дії, якими б серйозними вони не були, це повинно відбуватися з належним урахуванням їхньої ймовірної незрілості, як розумової, так і емоційної, а також їхньої більшої пластичності та здатності до реабілітації та перевиховання (§ 80). Однак випадок засудження неповнолітнього до довічного ув'язнення ще не було винесено на розгляд Суду (для застосовних принципів щодо довічного ув'язнення дорослих див. справи «*Вінтер та інші проти Сполученого Королівства*» (*Vinter and Others v. the United Kingdom*) [ВП], 2013, §§ 119-122; «*Мюррей проти Нідерландів*» (*Murray v. the Netherlands*) [ВП], 2016, § 102; «*Гатчінсон проти Сполученого Королівства*» (*Hutchinson v. the United Kingdom*) [ВП], 2017, § 42).

e. Затримання дітей

292. Пункт 1 статті 5 Конвенції передбачає різні ситуації, у яких може бути обґрунтоване тримання дітей під вартою:

- за підпунктом (а), після засудження компетентним судом;
- за підпунктом (с) у контексті досудового тримання під вартою (див. [вище](#) у цьому Посібнику);
- за підпунктом (d) з метою застосування наглядових заходів виховного характеру. Це питання розглядається у [Посібнику щодо статті 5 Конвенції](#) («Г. Тримання неповнолітнього під вартою»);
- за підпунктом (f) у контексті імміграції. Принципи, застосовні до дітей, викладені вище «Законність утримання неповнолітніх мігрантів під вартою», а також у [Посібнику щодо імміграції](#) («II.C.2. Вразливі особи»), а також у [Посібнику щодо статті 8 Конвенції](#) (§ 398 і далі) і в ключовій темі щодо [тримання дітей-мігрантів під вартою](#).

293. Принципи, що регулюють матеріальні умови тримання дітей під вартою, а також немовлят з їхніми матерями, викладені в [Посібнику з прав ув'язнених](#) («VII. Спеціальні категорії ув'язнених»).

3. Діти, які беруть участь у кримінальних провадженнях як жертви або свідки

294. Конвенція передбачає певні спеціальні процесуальні корективи, коли діти виступають жертвами або свідками у кримінальних провадженнях. Наприклад, текст пункту 1 статті 6 Конвенції прямо передбачає винятки з вимоги публічності слухання, зокрема, «якщо того вимагають інтереси неповнолітніх або захист приватного життя сторін».

295. У справі *«Тамбуріні проти Франції» (Tamburini v. France)* (ухв.), 2007, заявник скаржився за пунктом 1 статті 6 на те, що він не отримав публічного слухання в Апеляційному суді асизів і засудив те, що він вважав автоматичною практикою слухання *in camera* у справах, пов'язаних з обвинуваченнями у зґвалтуванні. Однак Суд не побачив автоматичного характеру в такому порядку. Натомість закрите слухання в суді асизів було обумовлене тим, що жертва подала відповідне прохання, і ця міра відповідала очевидній необхідності захисту приватності жертви як цивільної сторони, що була необхідною у зв'язку з обставинами справи, яка стосувалася обтяженого зґвалтування особи, якій не виповнилося 15 років.

296. Загалом, хоча стаття 6 прямо не вимагає врахування інтересів свідків, їхнє життя, свобода або безпека можуть опинитися під загрозою, як і інтереси, що загалом потрапляють у сферу дії статті 8 Конвенції. Держави-учасниці повинні організувати свої кримінальні провадження таким чином, щоб ці інтереси не були невиправдано порушені. Принципи справедливого судового розгляду вимагають, щоб у відповідних випадках інтереси захисту врівноважувалися з інтересами свідків або жертв, викликаних для надання свідчень (*«Дорсон проти Нідерландів» (Doorson v. the Netherlands)*, 1996, § 70; *«Ковач проти Хорватії» (Kovač v. Croatia)*, 2007, § 27; *«Б. проти Росії» (B. v. Russia)*, 2023, § 68).

297. Суд детально розглянув процесуальні та інституційні вимоги щодо дітей-жертв сексуального насильства та торгівлі людьми.

а. Зґвалтування або інші форми сексуального насильства над дітьми

298. У кримінальних провадженнях, що стосуються сексуального насильства, можуть бути прийняті певні заходи для захисту жертви, за умови, що такі заходи можуть бути узгоджені з належним і ефективним здійсненням прав захисту (*«Дорсон проти Нідерландів» (Doorson v. the Netherlands)*, 1996, § 72; *«С.Н. проти Швеції» (S.N. v. Sweden)*, 2002, § 47). Зобов'язання, покладені на Державу відповідно до статей 3 і 8 Конвенції у справах про ймовірне сексуальне насильство над дітьми, вимагають дотримання найкращих інтересів дитини (*«Р.Б. проти Естонії» (R.B. v. Estonia)*, 2021, § 83).

299. У справах, пов'язаних із зґвалтуванням та сексуальним насильством над дітьми, позитивне зобов'язання Держави відповідно до статей 3 і 8 щодо захисту фізичної недоторканності особи, навіть від дій приватних осіб, вимагає наявності ефективних кримінальних положень і включає вимоги, що стосуються ефективності кримінального розслідування (*«Сьодерман проти Швеції» (Söderman v. Sweden)* [ВП], 2013, § 83; *«Х. та інші проти Болгарії» (X. and Others v. Bulgaria)* [ВП], 2021; *«М.К. проти Болгарії» (M.C. v. Bulgaria)*, 2003, § 152; *«К.А.С. та К.С. проти Румунії» (C.A.S. and C.S. v. Romania)*, 2012, § 71; *«Р.Б. проти Естонії» (R.B. v. Estonia)*, 2021, § 79).

300. Процесуальні обов'язки щодо ймовірного жорстокого поведіння поширюються на будь-який судовий розгляд. У таких справах процесуальні дії в цілому, включаючи судову стадію, повинні відповідати вимогам заборони жорстокого поведіння (*«Р.Б. проти Естонії» (R.B. v. Estonia)*, 2021, § 81). Зокрема, як передбачено в *Рекомендаціях Комітету Міністрів Ради Європи щодо правосуддя, дружнього до дітей*, коли застосовуються менш суворі правила щодо надання свідчень або інші заходи, сприятливі для дітей, такі заходи не повинні самі по собі зменшувати значення, що надається свідченням або доказам дитини, без шкоди для прав захисту (*там само*, § 102).

301. Суд також наголосив, що на Держави покладається обов'язок ухвалювати процесуальні норми, які гарантують і забезпечують свідчення дітей (*«Г.У. Проти Туреччини» (G.U. v. Turkey)*, 2016, § 73), як під час досудового розслідування, так і на судовому етапі (*«Р.Б. Проти Естонії» (R.B. v. Estonia)*, 2021, § 102).

302. Статті 3 і 8 передбачають, зокрема, належну турботу про жертву під час кримінального провадження, з метою врахування її особливої вразливості як дитини та захисту від вторинної віктимізації (*«А і Б проти Хорватії» (A and B v. Croatia)*, 2019, § 121; *«Н.С. проти Туреччини» (N.Ç. v. Turkey)*, 2021, § 95; *«Р.Б. проти Естонії» (R.B. v. Estonia)*, 2021, § 87; *«Б. проти Росії» (B. v. Russia)*, 2023, § 54).

303. Наприклад, у справі *«Н.С. проти Туреччини» (N.Ç. v. Turkey)*, 2021, заявниця, 14-річна дитина, скаржилася на відсутність захисту під час провадження щодо її скарги на примушення до проституції, а також на неефективність цього провадження. Вона, зокрема, скаржилася, що їй не було надано професійної підтримки під час процесу та що її принижували та погрожували їй під час слухань. Суд встановив порушення статей 3 і 8 Конвенції через невиконання національним судом обов'язку забезпечити належний захист особистої недоторканності заявниці під час судового розгляду. З огляду на інтимний характер предмету справи та вік заявниці, справа була надзвичайно чутливою, і органи влади повинні були врахувати це під час проведення кримінального провадження. Зокрема, Суд зазначив, що відсутність допомоги для заявниці, невиконання обов'язку захистити її від обвинувачених, непотрібне відтворення зґвалтувань, повторні медичні огляди, відсутність спокою та безпеки під час слухань, оцінка згоди жертви, надмірна тривалість процесу, а також строк давності за двома пунктами обвинувального висновку становили серйозні випадки вторинної віктимізації заявниці (§ 132).

304. У справі *«Р.Б. проти Естонії» (R.B. v. Estonia)*, 2021, заявниця була 4-річною дитиною, яка повідомила, що стала жертвою сексуального насильства з боку свого батька. Невиконання слідчим обов'язку попередити її про необхідність говорити правду і про її право не свідчити проти батька призвело до виключення її свідчень і остаточного виправдання батька за звинуваченням у сексуальному насильстві Верховним Судом. Суд взяв до уваги різні міжнародні документи (Конвенцію Ради Європи про захист дітей від сексуальної експлуатації та сексуального насильства, Рекомендації Комітету Міністрів Ради Європи щодо правосуддя, сприятливого до дітей) та відповідні директиви ЄС, що визначають низку вимог щодо збору та збереження доказів від дітей (§§ 88; 99). Свідчення заявниці було визнано неприйнятним саме через суворе застосування процесуальних правил, які не робили різниці між дорослими і дітьми, що не враховувало її особливої вразливості та потреб як маленької дитини, щоб забезпечити їй ефективний захист як ймовірної жертви сексуальних злочинів. Суд дійшов висновку, що спосіб, у який кримінально-правові механізми в цілому були реалізовані у цій справі, призвів до закриття справи на процесуальних підставах, що було настільки дефектним, що становило порушення позитивних зобов'язань Держави-відповідача відповідно до статей 3 і 8 Конвенції (§ 103).

305. У справі *«А.П. проти Республіки Молдова» (A.P. v. the Republic of Moldova)*, 2021, заявник скаржився на неефективність розслідування, проведеного органами влади щодо звинувачень у сексуальному насильстві, вчиненого над ним у віці 5 років іншим 12-річним хлопчиком. Його мати подала кримінальну скаргу через чотири роки після події. Поліція, прокуратура та слідчий суддя не врахували психологічного звіту, підготовленого спеціалізованою асоціацією, висновки якої про те, що заявник зазнав сексуального насильства, не оскаржувалися ні в національних провадженнях, ні перед Судом. Цей звіт становив доказ, який слід було врахувати під час розслідування, проведеного органами влади. Крім того, хоча Суд визнає, що чотирирічна затримка в поданні скарги могла негативно вплинути на здатність органів влади збирати докази, це не звільняло органи влади від обов'язку провести достатньо ретельне розслідування з моменту, коли вони дізналися про ймовірні звинувачення у сексуальному насильстві над неповнолітнім. Суд постановив, що відбулося порушення статті 3 Конвенції (§§ 34-37).

306. У справі *«Б. проти Росії» (B. v. Russia)*, 2023, Суд розглянув ситуацію 12-річної дівчинки на початку розслідування її звинувачень у сексуальному насильстві, яка втратила матір і була поміщена в дитячий будинок. Протягом одного року та семи місяців вона була змушена брати участь у повторних допитах про сексуальне насильство над нею чотирма різними слідчими, повторювати свої свідчення в місцях, де, ймовірно, відбувалося насильство, ідентифікувати та безпосередньо зустрічатися з кривдниками, а також знову давати свідчення під час судового процесу проти одного з них. Суд зазначив, що національний суддя не обґрунтував своє рішення допитати заявницю і не врахував її особливу вразливість як дитини-жертви сексуального насильства, доказів її занепокоєного психологічного стану, рекомендації експертів щодо неприпустимості її участі у слуханні, а також прохання психолога та її опікуна припинити її допит через можливість подальшої травматизації. Це було несумісним з необхідним чутливим підходом з боку органів влади до кримінального провадження щодо сексуального насильства над неповнолітнім і призвело до висновку Суду про порушення статті 3 Конвенції (§§ 68-72).

307. У справі *«М.Г. проти Литви» (M.G. v. Lithuania)*, 2024, заявник скаржився на надмірну тривалість кримінального провадження проти особи, яка намагалася сексуально напасти на нього, коли він був неповнолітнім, а також на занадто м'яке покарання, яке було призначено кривднику. Суд визнав, що відсутність належної уваги до особливої вразливості заявника та його потреб під час надмірно тривалого кримінального провадження, проведення численних медичних обстежень і зрештою призупинення виконання вироку щодо кривдника становили порушення процесуальних зобов'язань Держави відповідно до статті 3 Конвенції.

в. Жертви торгівлі людьми

308. Загальна заборона на притягнення до відповідальності жертв торгівлі людьми не може бути виведена з *Конвенції Ради Європи про заходи щодо протидії торгівлі людьми* (прийнята Комітетом Міністрів Ради Європи 03 травня 2005 року, «Конвенція про протидію торгівлі людьми») або будь-якого іншого міжнародного документа, і ніщо не заважає притягненню до відповідальності жертв торгівлі дітьми за будь-яких обставин (*«В.К.Л. та А.Н. проти Сполученого Королівства» (V.C.L. and A.N. v. the United Kingdom)*, 2021, § 158).¹³

309. Однак Суд вважає, що в певних обставинах притягнення до відповідальності жертв або потенційних жертв торгівлі людьми може суперечити обов'язку Держави вживати оперативні заходи для їхнього захисту, коли їй відомі або повинні бути відомі обставини, що дають підстави для обґрунтованої підозри, що особа була жертвою торгівлі. На думку Суду, обов'язок вживати оперативних заходів відповідно до статті 4 Конвенції має дві основні цілі: захистити жертву торгівлі людьми від подальшої шкоди та сприяти її реабілітації. Очевидно, що притягнення до відповідальності жертв торгівлі завдасть шкоди їхньому фізичному, психологічному та соціальному відновленню та може залишити їх вразливими до повторного потрапляння у ситуацію торгівлі людьми в майбутньому. Крім того, кримінальне засудження може створити перешкоди для їхньої подальшої інтеграції в суспільство. Затримання також може ускладнити їхній доступ до підтримки та послуг, передбачених Конвенцією про протидію торгівлі людьми (*«В.К.Л. та А.Н. проти Сполученого Королівства» (V.C.L. and A.N. v. the United Kingdom)*, 2021, § 159).

310. Для забезпечення дотримання свобод, гарантованих статтею 4, притягнення до відповідальності жертви або потенційної жертви торгівлі людьми вимагає негайної ідентифікації такої особи. Отже, як тільки органам влади стає відомо або має бути відомо про обставини, що дають підстави для обґрунтованої підозри, що особа, підозрювана у вчиненні кримінального правопорушення, могла бути жертвою торгівлі або експлуатації, її слід негайно оцінити особами, які пройшли відповідну підготовку та мають кваліфікацію для роботи з жертвами торгівлі людьми. Така оцінка має базуватися на критеріях, визначених у Палермському протоколі та Конвенції про протидію торгівлі людьми (а саме, що особа піддалася акту вербування,

¹³ Судова практика щодо захисту від рабства та примусової праці детально описана в [Посібнику зі статті 4](#).

транспортування, передачі, приховування або прийому, із застосуванням загрози силою або іншої форми примусу з метою експлуатації) з урахуванням того, що загроза насильства та/або примусу не є обов'язковою умовою, якщо йдеться про дитину (*«В.К.Л. та А.Н. проти Сполученого Королівства» (V.C.L. and A.N. v. the United Kingdom)*, 2021, § 160).

311. Крім того, з огляду на те, що статус особи як жертви торгівлі людьми може вплинути на наявність достатніх доказів для притягнення її до відповідальності та на доцільність цього з точки зору суспільного інтересу, будь-яке рішення про притягнення до відповідальності потенційної жертви торгівлі людьми має бути ухвалене, наскільки це можливо, лише після проведення оцінки торгівлі компетентною особою. Це є особливо важливим, якщо йдеться про дітей. Суд визнав, що, оскільки діти є особливо вразливими, заходи, застосовувані Державою для захисту їх від актів насильства, які підпадають під дію статей 3 і 8, повинні бути ефективними і включати як розумні кроки для запобігання жорсткому поводженню, про яке органи влади знали або повинні були знати, так і ефективне стримування проти таких серйозних порушень особистої недоторканності (див., наприклад, *«Сьодерман проти Швеції» (Söderman v. Sweden)* [ВП], 2013). Такі заходи повинні бути спрямовані на забезпечення поваги до людської гідності та захист найкращих інтересів дитини. Оскільки торгівля людьми загрожує людській гідності та основним свободам її жертв (*«Рантсев проти Кіпру та Росії» (Rantsev v. Cyprus and Russia)*, 2010, § 282), те ж саме стосується заходів захисту від актів, які підпадають під дію статті 4 Конвенції (*«В.К.Л. та А.Н. проти Сполученого Королівства» (V.C.L. and A.N. v. the United Kingdom)*, 2021, § 161).

312. Після проведення оцінки торгівлі кваліфікованою особою будь-яке подальше рішення прокурора має враховувати результати цієї оцінки. Хоча прокурор може не бути зобов'язаним дотримуватися висновків, зроблених під час такої оцінки торгівлі, він повинен мати чіткі підстави, які відповідають визначенню торгівлі, наведеному в Палермському протоколі та Конвенції про протидію торгівлі людьми, для незгоди з цією оцінкою (*«В.К.Л. та А.Н. проти Сполученого Королівства» (V.C.L. and A.N. v. the United Kingdom)*, 2021, § 162).

С. Проведення щодо поміщення дітей у заклади

313. Суд зауважив, що у випадку поміщення дітей до психіатричного закладу міжнародні стандарти посилаються на процес консультацій, який повинен дозволити дитині висловити свою думку і, зокрема, заперечити проти поміщення до закладу (*«В.І. проти Республіки Молдова» (V.I. v. the Republic of Moldova)*, 2024, § 134). Відсутність механізму участі дитини не робить рішення про поміщення її в психіатричну лікарню автоматично недійсним. Однак, враховуючи, що відсутність такого механізму заважає органам влади належним чином оцінити та визначити найкращі інтереси дитини й формально визнати недобровільність поміщення в психіатричну лікарню, заперечення дитини проти поміщення в психіатричну лікарню повинні призвести до забезпечення гарантій проти зловживань у вигляді незалежного перегляду медичної необхідності поміщення в лікарню (*там само*, §135).

Перелік цитованих справ

Цитована в цьому Посібнику судова практика включає винесені Судом рішення або ухвали, а також рішення або доповіді Європейської комісії з прав людини (надалі — «Комісія»).

Якщо не вказано інше, усі посилання стосуються рішень по суті справи, що були постановлені Палатою Суду. Скорочення «(ухв.)» вказує на те, що наводиться цитата з ухвали Суду, а аббревіатура «[ВП]» — на те, що справа розглядалася Великою Палатою.

Рішення Палати, які не є остаточними за змістом статті 44 Конвенції, позначені зірочкою у наведеному нижче переліку. У пункті 2 статті 44 Конвенції зазначено: «Рішення Палати стає остаточним: (а) якщо сторони заявляють, що вони не звертатимуться з клопотанням про передання справи на розгляд Великої Палати; або (б) через три місяці від дати постановлення рішення, якщо клопотання про передання справи на розгляд Великої Палати не було заявлено; або (в) якщо колегія Великої Палати відхиляє клопотання про передання справи на розгляд Великої Палати згідно зі статтею 43». У випадках, коли клопотання про передання справи приймається колегією Великої Палати, рішення Палати не стає остаточним і, отже, не має законної сили; остаточним стає подальше рішення Великої Палати.

Гіперпосилання на цитовані справи в електронній версії Посібника ведуть до бази даних HUDOC (<http://hudoc.echr.coe.int>), яка забезпечує доступ до практики Суду (Великої Палати, рішень та ухвал Палати та Комітету, комунікованих справ, консультативних висновків і правових оглядів з Інформаційного бюлетеня про судову практику) і Комісії (рішення і доповіді), а також резолюцій Комітету міністрів.

Суд постановляє свої рішення та ухвали англійською та/або французькою мовою — двома офіційними мовами Суду. База даних HUDOC також містить переклади багатьох важливих справ на більш ніж тридцять неофіційних мов, а також посилання на близько сотню онлайн-зібрань судової практики, підготовлених третіми сторонами. Усі мовні версії, що доступні для наведених справ, доступні через вкладку «Мовні версії» у базі даних HUDOC, на яку можна перейти за допомогою гіперпосилання на справу.

—А—

- «*A і B проти Франції*» (*A and B v. France*), № 12482/21, 08 червня 2023 року
- «*A і B проти Хорватії*» (*A and B v. Croatia*), № 7144/15, 20 червня 2019 року
- «*A, B і C проти Ірландії*» (*A, B and C v. Ireland*) [ВП], № 25579/05, 16 грудня 2010 року
- «*A, B і C проти Латвії*» (*A, B and C v. Latvia*), № 30808/11, 31 березня 2016 року
- «*A та інші проти Ісландії*» (*A and Others v. Iceland*), №№ 25133/20 і 31856/20, 15 листопада 2022 року
- «*A. проти Сполученого Королівства*» (*A. v. the United Kingdom*), № 100/1997/884/1096, 23 вересня 1998 року
- «*A.A. проти Сполученого Королівства*» (*A.A. v. the United Kingdom*), № 8000/08, 20 вересня 2011 року
- «*A.B. та інші проти Франції*» (*A.B. and Others v. France*), № 11593/12, 12 липня 2016 року
- «*A.D. та O.D. проти Сполученого Королівства*» (*A.D. and O.D. v. the United Kingdom*), № 28680/06, 16 березня 2010 року
- «*A.E. проти Болгарії*» (*A.E. v. Bulgaria*), № 53891/20, 23 травня 2023 року
- «*A.I. проти Італії*» (*A. I. v. Italy*), № 70896/17, 01 квітня 2021 року
- «*A.L. проти Франції*» (*A.L. v. France*), № 13344/20, 07 квітня 2022 року
- «*A.M. та інші проти Росії*» (*A.M. and Others v. Russia*), № 47220/19, 06 липня 2021 року
- «*A.M. та інші проти Франції*» (*A.M. and Others v. France*), № 24587/12, 12 липня 2016 року
- «*A.M.M. Проти Румунії*» (*A.M.M. v. Romania*), № 2151/10, 14 лютого 2012 року

«А.П. проти Республіки Молдови» (*A.P. v. the Republic of Moldova*), № 41086/12,26 жовтня 2021 року
«А.Р. та Л.Р. проти Швейцарії» (*A.R. and L.R. v. Switzerland*) (ухв.), № 22338/15, 19 грудня 2017 року
«А.Ш. проти Туреччини» (*A.Ş. v. Turkey*), № 58271/10, 13 вересня 2016 року
«Абді Ібрагім проти Норвегії» (*Abdi Ibrahim v. Norway*) [ВП], № 15379/16, 10 грудня 2021 року
«Абдуллахі Елмі та Авейс Абубакар проти Мальти» (*Abdullahi Elmi and Aweys Abubakar v. Malta*), №№ 25794/13 та 28151/13, 22 листопада 2016 року
«Авілкіна та інші проти Росії» (*Avilkina and Others v. Russia*), № 1585/09, 06 червня 2013 року
«Агеєви проти Росії» (*Ageyev v. Russia*), № 7075/10, 18 квітня 2013 року
«Агіт Демір проти Туреччини» (*Agit Demir v. Turkey*), № 36475/10, 27 лютого 2018 року
«Адамкєвіч проти Польщі» (*Adamkiewicz v. Poland*), № 54729/00, 02 березня 2010 року
«Азіє Генч проти Туреччини» (*Asiye Genç v. Turkey*), № 24109/07, 27 січня 2015 року
«Азізов і Новрузлу проти Азербайджану» (*Azizov and Novruzlu v. Azerbaijan*), №№ 65583/13 і 70106/13, 18 лютого 2021 року
«Актас проти Франції» (*Aktas v. France*) (ухв.), № 43563/08, 30 червня 2009 року
«Алі проти Сполученого Королівства» (*Ali v. the United Kingdom*), № 40385/06, 11 січня 2011 року
«Анайо проти Німеччини» (*Anayo v. Germany*), № 20578/07, 21 грудня 2010 року
«Ауне проти Норвегії» (*Aune v. Norway*), № 52502/07, 28 жовтня 2010 року
«Афірі та Біддаррі проти Франції» (*Afiri and Biddarri v. France*) (ухв.), № 1828/18, 23 січня 2018 року

—Б—

«Б. проти Росії» (*B. v. Russia*), № 36328/20, 07 лютого 2023 року
«Б. та П. проти Сполученого Королівства» (*B. and P. v. the United Kingdom*), №№ 36337/ 97 та 35974/97, 24 квітня 2001 року
«Б.Б. і Ф.Б. проти Німеччини» (*B.B. and F.B. v. Germany*), №№ 18734/09 та 9424/11, 14 березня 2013 року
«Б.Н. і С.Н. проти Швеції» (*B.N. and S.N. v. Sweden*), рішення Комісії, № 17678/91, 30 червня 1993 року
«Баєв та інші проти Росії» (*Bayev and Others v. Russia*), №№ 67667/09 та 2 інші, 20 червня 2017 року
«Байрак проти Франції» (*Bayrak v. France*) (ухв.), № 14308/08, 30 червня 2009 року
«Барнеа і Калдарару проти Італії» (*Barnea and Caldararu v. Italy*), № 37931/15, 22 червня 2017 року
«Беріша проти Швейцарії» (*Berisha v. Switzerland*), № 948/12, 30 липня 2013 року
«Беррехаб проти Нідерландів» (*Berrehab v. the Netherlands*), 21 червня 1988 року, серія А № 138
«Берські проти Польщі» (*Bierski v. Poland*), № 46342/19, 20 жовтня 2022 року
«Біба проти Албанії» (*Biba v. Albania*), № 24228/18, 07 травня 2024 року
«Бідалова та інші проти Польщі» (*Bilalova and Others v. Poland*), № 23685/14, 26 березня 2020 року
«Бістієва та інші проти Польщі» (*Bistieva and Others v. Poland*), № 75157/14, 10 квітня 2018 року
«Блага проти Румунії» (*Blaga v. Romania*), № 54443/10, 01 липня 2014 року
«Блохін проти Росії» (*Blokhin v. Russia*) [ВП], № 47152/06, 23 березня 2016 року
«Блюдік проти Росії» (*Blyudik v. Russia*), № 46401/08, 25 червня 2019 року
«Богомолова проти Росії» (*Bogomolova v. Russia*), № 13812/09, 20 червня 2017 року
«Бондаваллі проти Італії» (*Bondavalli v. Italy*), № 35532/12, 17 листопада 2015 року
«Буїд проти Бельгії» (*Bouyid v. Belgium*) [ВП], № 23380/09, 28 вересня 2015 року

«*Бускемі проти Італії*» (*Buscemi v. Italy*), № 29569/95, ЄСПЛ 1999-VI

—В—

«*В. проти Сполученого Королівства*» (*V. v. the United Kingdom*) [ВП], № 24888/94, ЄСПЛ 1999-IX
«*В.І. проти Республіки Молдова*» (*V.I. v. the Republic of Moldova*), № 38963/18, 26 березня 2024 року

«*В.Й.Р. та А.В.Р. проти Болгарії*» (*V.Y.R. and A.V.R. v. Bulgaria*), № 48321/20, 13 грудня 2022 року

«*В.К. проти Росії*» (*V.K. v. Russia*), № 68059/13, 07 березня 2017 року

«*В.К.Л. та А.Н. проти Сполученого Королівства*» (*V.C.L. and A.N. v. the United Kingdom*), №№ 77587/12 і 74603/12, 16 лютого 2021 року

«*Ваврічка та інші проти Чеської Республіки*» (*Vavříčka and Others v. the Czech Republic*) [ВП], №№ 47621/13 та 5 інших, 08 квітня 2021 року

«*Вальдіс Фьольнісдоттір та інші проти Ісландії*» (*Valdís Fjölnisdóttir and Others v. Iceland*), № 71552/17, 18 травня 2021 року

«*Вальсаміс проти Греції*» (*Valsamis v. Greece*), 18 грудня 1996 року, Звіти рішень і постанов 1996-VI

«*Варесяк проти Польщі*» (*Waresiak v. Poland*) (ухв.), № 58558/13, 10 березня 2020 року

«*Вейделанд та інші проти Швеції*» (*Vejdeland and Others v. Sweden*), № 1813/07, 09 лютого 2012 року

«*Верес проти Іспанії*» (*Veres v. Spain*), № 57906/18, 08 листопада 2022 року

«*Ветъєн та інші проти Німеччини*» (*Wetjen and Others v. Germany*), №№ 68125/14 та 72204/14, 22 березня 2018 року

«*Вінтер та інші проти Сполученого Королівства [ВП]*» (*Vinter and Others v. the United Kingdom [GC]*), №№ 66069/09 та 2 інших, ЄСПЛ 2013 (витяги)

«*Вітман проти Сполученого Королівства*» (*Whitman v. the United Kingdom*), № 13477/87, рішення Комісії від 04 жовтня 1989 року

«*Волеський проти Чеської Республіки*» (*Voleský v. the Czech Republic*), № 63267/00, 29 червня 2004 року

«*Ворожба проти Росії*» (*Vorozhba v. Russia*), № 57960/11, 16 жовтня 2014 року

«*Вундерліх проти Німеччини*» (*Wunderlich v. Germany*), № 18925/15, 10 січня 2019 року

«*Ферайн Гемайнзам Лернен проти Австрії*» (*Verein Gemeinsam Lernen v. Austria*) (ухв.), № 23419/94, рішення Комісії від 06 вересня 1995 року, DR 82

—Г—

«*Г. проти Сполученого Королівства*» (*H. v. the United Kingdom*) (ухв.), № 32185/20, 31 травня 2022 року

«*Г.А. та інші проти Греції*» (*H.A and Others v. Greece*), № 19951/16, 28 лютого 2019 року

«*Г.Б. та інші проти Туреччини*» (*G.B. and Others v. Turkey*), № 4633/15, 17 жовтня 2019 року

«*Г.К. проти Кіпру*» (*G.K. v. Cyprus*), № 16205/21, 21 лютого 2023 року

«*Г.Л. проти Італії*» (*G.L. v. Italy*), № 59751/15, 10 вересня 2020 року

«*Г.М. та інші проти Угорщини*» (*H.M. and Others v. Hungary*), № 38967/17, 02 червня 2022 року

«*Г.Н. проти Польщі*» (*G.N. v. Poland*), № 2171/14, 19 липня 2016 року

«*Г.Т.Б. проти Іспанії*» (*G.T.B. v. Spain*), № 3041/19, 16 листопада 2023 року

«*Г.У. проти Туреччини*» (*G.U. v. Turkey*), № 16143/10, 18 жовтня 2016 року

«*Газаль проти Франції*» (*Ghazal v. France*) (ухв.), № 29134/08, 30 червня 2009 року

«*Гамаледдін проти Франції*» (*Gamaleddyn v. France*) (ухв.), № 18527/08, 30 червня 2009 року

«*Ганзелкові проти Чеської Республіки*» (*Hanzelkovi v. the Czech Republic*), № 43643/10, 11 грудня 2014 року

«*Гард та інші проти Сполученого Королівства*» (*Gard and Others v. the United Kingdom*) (ухв.), № 39793/17, 27 червня 2017 року

«Геновезе проти Мальти» (*Genovese v. Malta*), № 53124/09, 11 жовтня 2011 року
«Гласс проти Сполученого Королівства» (*Glass v. the United Kingdom*), № 61827/00, 09 березня 2004 року
«Гнахоре проти Франції» (*Gnahoré v. France*), № 40031/98, ЄСПЛ 2000-IX
«Говен-Фурні і Сілію проти Франції» (*Gauvin-Fournis and Silliau v. France*), №№ 21424/16 і 45728/17, 07 вересня 2023 року
«Годеллі проти Італії» (*Godelli v. Italy*), № 33783/09, 25 вересня 2012 року
«Гювеч проти Туреччини» (*Güveç v. Turkey*), № 70337/01, ЄСПЛ 2009 (витяги)
«Джорджіоні проти Італії» (*Giorgioni v. Italy*), № 43299/12, 15 вересня 2016 року

—Д—

«Д. проти Франції» (*D v. France*), № 11288/18, 16 липня 2020 року
«Д.Г. та інші проти Чеської Республіки» (*D.H. and Others v. the Czech Republic*) [ВП], № 57325/00, ЄСПЛ 2007-IV
«Д.М.Д. проти Румунії» (*D.M.D. v. Romania*), № 23022/13, 03 жовтня 2017 року
«Дабі проти Сполученого Королівства» (*Dabhi v. the United Kingdom*), № 28627/95, рішення Комісії від 17 січня 1997 року
«Дарбоє та Камара проти Італії» (*Darboe and Camara v. Italy*), № 5797/17, 21 липня 2022 року
«Дельтува проти Литви» (*Deltuva v. Lithuania*), № 38144/20, 21 березня 2023 року
«Деренік Мкртчян та Гаяне Мкртчян проти Вірменії» (*Derenik Mkrtchyan and Gayane Mkrtchyan v. Armenia*), № 69736/12, 30 листопада 2021 року
«Джарамільйо проти Сполученого Королівства» (*Jaramillo v. the United Kingdom*), № 24865/94, рішення Комісії від 23 жовтня 1995 року
«Джасвір Сінгх проти Франції» (*Jasvir Singh v. France*) (ухв.), № 25463/08, 30 червня 2009 року
«Джунесс проти Нідерландів» (*Jeunesse v. the Netherlands*) [ВП], № 12738/10, 03 жовтня 2014 року
«Джурджевіч проти Хорватії» (*Đurđević v. Croatia*), № 52442/09, 19 липня 2011 року, ЄСПЛ 2011 (витяги)
«Діаманте та Пелліччіоні проти Сан-Марино» (*Diamante and Pelliccioni v. San Marino*), № 32250/08, 27 вересня 2011 року
«Дінч і Чакір проти Туреччини» (*Dinç and Çakır v. Turkey*), № 66066/09, 09 липня 2013 року
«Догру проти Франції» (*Dogru v. France*), № 27058/05, 04 грудня 2008 року
«Докукіні проти Росії» (*Dokukiny v. Russia*), № 1223/12, 24 травня 2022 року
«Донер та інші проти Туреччини» (*Döner and Others v. Turkey*), № 29994/02, 07 березня 2017 року
«Дорсон проти Нідерландів» (*Doorson v. Netherlands*), 26 березня 1996 року, Звіти про рішення та ухвали 1996-II
«Доян та інші проти Німеччини» (*Dojan and Others v. Germany*) (ухв.), №№ 319/08 та 4 інших, 13 вересня 2011 року

—Е—

«Е.Б. проти Франції» (*E.B. v. France*) [ВП], № 43546/02, 22 січня 2008 року
«Е.Л. проти Литви» (*E.L. v. Lithuania*), № 12471/20, 09 квітня 2024 року
«Е.М. та інші проти Норвегії» (*E.M. and Others v. Norway*), № 53471/17, 20 січня 2022 року
«Е.С. проти Румунії та Болгарії» (*E.S. v. Romania and Bulgaria*), № 60281/11, 19 липня 2016 року
«Ебергард та М. проти Словенії» (*Eberhard and M. v. Slovenia*), №№ 8673/05 та 9733/05, 01 грудня 2009 року
«Елмазова та інші проти Північної Македонії» (*Elmazova and Others v. North Macedonia*), №№ 11811/20 і 13550/20, 13 грудня 2022 року
«Ель Гатет проти Швейцарії» (*El Ghatet v. Switzerland*), № 56971/10, 08 листопада 2016 року
«Ельшольц проти Німеччини» (*Elsholz v. Germany*) [ВП], № 25735/94, 13 липня 2000 року

«Ерікссон проти Швеції» (*Eriksson v. Sweden*), 22 червня 1989 року, Серія А № 156
«Ефстратіу проти Греції» (*Efstratiou v. Greece*), 18 грудня 1996 року, Звіти рішень і постанов
1996-VI

—Ж—

«Жирова та інші проти Чеської Республіки» (*Jírová and Others v. the Czech Republic*),
№ 66015/17, 13 квітня 2023 року
«Жу проти Італії» (*Zhou v. Italy*), № 33773/11, 21 січня 2014 року

—З—

«З проти Болгарії» (*Z v. Bulgaria*), № 39257/17, 28 травня 2020 року
«З та інші проти Сполученого Королівства» (*Z and Others v. the United Kingdom*) [ВП],
№ 29392/95, 10 травня 2001 року
«З.Б. проти Франції» (*Z.B. v. France*), № 46883/15, 02 вересня 2021 року
«Зоммерфельд проти Німеччини» (*Sommerfeld v. Germany*) [ВП], № 31871/96, ЄСПЛ 2003-VIII
(витяги)
«Зоріца Йованович проти Сербії» (*Zorica Jovanović v. Serbia*), № 21794/08, ЄСПЛ 2013

—І—

«І.А.А. та інші проти Сполученого Королівства» (*I.A.A. and Others v. the United Kingdom*) (ухв.),
№ 25960/13, 08 березня 2016 року
«І.В.Т. проти Румунії» (*I.V.T. v. Romania*), № 35582/15, 01 березня 2022 року
«І.Г. та інші проти Словаччини» (*I.G. and Others v. Slovakia*), № 15966/04, 13 листопада
2012 року
«І.М. та інші проти Італії» (*I.M. and Others v. Italy*), № 25426/20, 10 листопада 2022 року
«І.С. проти Греції» (*I.S. v. Greece*), № 19165/2, 23 травня 2023 року
«І.С. проти Німеччини» (*I.S. v. Germany*), № 31021/08, 05 червня 2014 року
«Ігнакколо-Зенід проти Румунії» (*Ignaccolo-Zenide v. Romania*), № 31679/96, ЄСПЛ 2000-I
«Ілля Ляпін проти Росії» (*Ilya Lyapin v. Russia*), № 70879/11, 30 червня 2020 року

—Й—

«Й.М. проти Данії» (*J.M. v. Denmark*), № 34421/09, 13 листопада 2012 року
«Йоан Поп та інші проти Румунії» (*Ioan Pop and Others v. Romania*), № 52924/09, 06 грудня
2016 року
«Йохансен проти Норвегії» (*Johansen v. Norway*), 07 серпня 1996 року, Звіти про рішення і
ухвали 1996-III
«Йоханссон проти Фінляндії» (*Johansson v. Finland*), № 10163/02, 06 вересня 2007 року

—К—

«К та Р проти Словенії» (*Q and R v. Slovenia*), № 19938/20, 08 лютого 2022 року
«К. та Т. проти Фінляндії» (*K. and T. v. Finland*) [ВП], № 16313/10, 17 березня 2016 року
«К.А.С. та К.С. проти Румунії» (*C.A.S. and C.S. v. Romania*), № 26692/05, 20 березня 2012 року
«К.Е. та інші проти Франції» (*C.E. and Others v. France*), №№ 29775/18 та 29693/19, 24 березня
2022 року
«К.Н. проти Франції» (*C.N. and v. v. France*), № 67724/09, 11 жовтня 2012 року
«К'елдсен, Буск Мадсен та Педерсен проти Данії» (*Kjeldsen, Busk Madsen and Pedersen
v. Denmark*), 07 грудня 1976 року, Серія А № 23
«Кан проти Німеччини» (*Kahn v. Germany*), № 16313/10, 17 березня 2016 року

- «Канагаратнам та інші проти Бельгії» (*Kanagaratnam and Others v. Belgium*), № 15297/09, 13 грудня 2011 року
- «Катан та інші проти Молдови та Росії» (*Catan and others v. Moldova and Russia*), [ВП], №№ 43370/04 та 2 інших, ЄСПЛ 2012 (витяги)
- «Кацпер Новаковський проти Польщі» (*Kasper Nowakowski v. Poland*), № 32407/13, 10 січня 2017 року
- «Кая проти Німеччини» (*Kaya v. Germany*), № 31753/02, 28 червня 2007 року
- «Каяк проти Туреччини» (*Kayak v. Turkey*), № 60444/08, 10 липня 2012 року
- «Кемпбелл і Косанс проти Сполученого Королівства» (*Campbell and Cosans v. the United Kingdom*), 25 лютого 1982 року, серія А № 48
- «Керванчі проти Франції» (*Kervanci v. France*), № 31645/04, 04 грудня 2008 року
- «Килич проти Австрії» (*Kilic v. Austria*), № 27700/15, 12 січня 2023 року
- «Кіган проти Ірландії» (*Keegan v. Ireland*), 26 травня 1994 року, Серія А № 290
- «Кіпр проти Туреччини» (*Cyprus v. Turkey*) [ВП], № 25781/94, ЄСПЛ 2001-IV
- «Ковач проти Хорватії» (*Kovač v. Croatia*), № 503/05, 12 липня 2007 року
- «Ковров та інші проти Росії» (*Kovrov and Others v. Russia*), №№ 42296/09 та 4 інших, 16 листопада 2021 року
- «Конрад проти Німеччини» (*Konrad v. Germany*) (ухв.), № 35504/03, ЄСПЛ 2006-XIII
- «Контрова проти Словаччини» (*Kontrová v. Slovakia*), № 7510/04, 31 травня 2007 року
- «Копф і Ліберда проти Австрії» (*Kopf and Liberda v. Austria*), № 1598/06, 17 січня 2012 року
- «Корнейкова проти України» (*Korneykova v. Ukraine*), № 39884/05, 19 січня 2012 року
- «Костелло-Робертс проти Сполученого Королівства» (*Costello-Roberts v. the United Kingdom*), 25 березня 1993 року, Серія А № 247-С
- «Кочеров і Сергєєва проти Росії» (*Kocherov and Sergejeva v. Russia*), № 16899/13, 29 березня 2016 року
- «Кузан та Фаззо проти Італії» (*Cusan and Fazzo v. Italy*), № 77/07, 07 січня 2014 року
- «Купцов і Купцова проти Росії» (*Kuptsov and Kuptsova v. Russia*), № 6110/03, 03 березня 2011 року
- «Кур'єр Цайтунгсферлаг унд Друкерай ГмБХ проти Австрії» (*Kurier Zeitungsverlag und Druckerei GmbH v. Austria*), № 3401/07, 17 січня 2012 року
- «Курт проти Австрії» (*Kurt v. Austria*) [ВП], № 62903/15, 15 червня 2021 року
- «Куцнер проти Німеччини» (*Kutzner v. Germany*), № 46544/99, 26 лютого 2002 року

—Л—

- «Лавіда та інші проти Греції» (*Lavida and Others v. Greece*), № 7973/10, 30 травня 2013 року
- «Лазарев і Лазарев проти Росії» (*Lazarev and Lazarev v. Russia*) (ухв.), № 16153/03, 05 жовтня 2006 року
- «Лаутсі та інші проти Італії» (*Lautsi and Others v. Italy*) [ВП], № 30814/06, ЄСПЛ 2011
- «Лейла Шахін проти Туреччини» (*Leyla Şahin v. Turkey*), № 44774/98, ЄСПЛ 2005-XI
- «Леон Мадрид проти Іспанії» (*Leon Madrid v. Spain*), № 30306/13, 26 жовтня 2021 року
- «Леонов проти Росії» (*Leonov v. Russia*), № 77180/11, 10 квітня 2018 року
- «Лі проти Сполученого Королівства» (*Lee v. the United Kingdom*) [ВП], № 25289/94, 18 січня 2001 року
- «Лібшер проти Австрії» (*Liebscher v. Austria*), № 5434/17, 06 квітня 2021 року
- «Лосте проти Франції» (*Loste v. France*), № 59227/12, 03 листопада 2022 року
- «Льойффен проти Німеччини» (*Leuffen v. Germany*), № 19844/92, рішення Комісії від 09 липня 1992 року

—М—

- «М. і М. проти Хорватії» (*M. and M. v. Croatia*), № 10161/13, 03 вересня 2015 року
- «М. проти Франції» (*M. v. France*) (ухв.), № 42821/18, 26 квітня 2022 року

«М.А.К. і Р.К. проти Сполученого Королівства» (*M.A.K. and R.K. v. the United Kingdom*), №№ 45901/05 та 40146/06, 23 березня 2010 року

«М.Г. проти Литви» (*M.G. v. Lithuania*), № 6406/21, 20 лютого 2024 року

«М.Г. проти Польщі» (*M.H. v. Poland*), № 73247/14, 01 грудня 2022 року

«М.Г. та інші проти Хорватії» (*M.H. and Others v. Croatia*), №№ 15670/18 та 43115/18, 18 листопада 2021 року

«М.Г. та С.Б. проти Угорщини» (*M.H. and S.B. v. Hungary*), №№ 10940/17 та 15977/17, 22 лютого 2024 року

«М.Г.К. проти Румунії» (*M. G. C. v. Romania*), № 61495/11, 15 березня 2016 року

«М.Д. та А.Д. проти Франції» (*M.D. and A.D. v. France*), № 57035/18, 22 липня 2021 року

«М.К. проти Болгарії» (*M.C. v. Bulgaria*), № 39272/98, ЄСПЛ 2003-ХІІ

«М.К. проти Греції» (*M.K. v. Greece*), № 51312/16, 01 лютого 2018 року

«М.П. та інші проти Болгарії» (*M.P. and Others v. Bulgaria*), № 22457/08, 15 листопада 2011 року

«М.Т. та інші проти Швеції» (*M.T. and Others v. Sweden*), № 22105/18, 20 жовтня 2022 року

«Макате проти Литви» (*Macatė v. Lithuania*) [ВП], № 61435/19, 23 січня 2023 року

«Макреді проти Чеської Республіки» (*Macready v. the Czech Republic*), №№ 4824/06 і 15512/08, 22 квітня 2010 року

«Малец проти Польщі» (*Malec v. Poland*), № 28623/12, 28 червня 2016 року

«Мартін проти Естонії» (*Martin v. Estonia*), № 35985/09, 30 травня 2013 року

«Маслов проти Австрії» (*Maslov v. Austria*) [ВП], № 1638/03, 23 червня 2008 року

«Махамед Джама проти Мальти» (*Mahamed Jama v. Malta*), № 10290/13, 26 листопада 2015 року

«Мемліка проти Греції» (*Memlika v. Greece*), № 37991/12, 06 жовтня 2015 року

«Меннессон проти Франції» (*Mennesson v. France*), № 65192/11, ЄСПЛ 2014 (витяги)

«Мікуліч проти Хорватії» (*Mikulić v. Croatia*), № 53176/99, ЄСПЛ 2002-I

«Мінасян та інші проти Республіки Молдова» (*Minasian and Others v. the Republic of Moldova*), № 26879/17, 17 січня 2023 року

«Мітревська проти Північної Македонії» (*Mitrevska v. North Macedonia*), № 20949/21, 14 травня 2024 року

«Момуссо і Вашингтон проти Франції» (*Maumousseau and Washington v. France*), № 39388/05, 06 грудня 2007 року

«Монорі проти Румунії та Угорщини» (*Monory v. Romania and Hungary*), № 71099/01, 05 квітня 2005 року

«Моретті та Бенедетті проти Італії» (*Moretti and Benedetti v. Italy*) [ВП], № 16318/07, 27 квітня 2010 року

«Мохамед проти Греції» (*Mohamad v. Greece*), № 70586/11, 11 грудня 2014 року

«Мубіланзіла Маєка і Канікі Мітунга проти Бельгії» (*Mubilanzila Mayeka and Kaniki Mitunga v. Belgium*), № 13178/03, 12 жовтня 2006 року

«Мугензі проти Франції» (*Mugenzi v. France*), № 52701/09, 10 липня 2014 року

«Мустахі проти Франції» (*Moustahi v. France*), № 9347/14, 25 червня 2020 року

«Мусхаджієва та інші проти Бельгії» (*Muskhadzhiyeva and Others v. Belgium*), № 41442/07, 19 січня 2010 року

—H—

«Н.Б. проти Словаччини» (*N.B. v. Slovakia*), № 29518/10, 12 червня 2012 року

«Н.Ч. проти Туреччини» (*N.Ç. v. Turkey*), № 40591/11, 09 лютого 2021 року

«Н.Ш. проти Хорватії» (*N.Š. v. Croatia*), № 36908/13, 10 вересня 2020 року

«Нарт проти Туреччини» (*Nart v. Turkey*), № 20817/04, 06 травня 2008 року

«Невес Каратен Пінту проти Португалії» (*Neves Caratão Pinto v. Portugal*), № 28443/19, 13 липня 2021 року

«Ненчева та інші проти Болгарії» (*Nencheva and Others v. Bulgaria*), № 48609/06, 18 червня 2013 року

«Нікогосян та інші проти Польщі» (*Nikoghosyan and Others v. Poland*), № 14743/17, 03 березня 2022 року

«Нуутінен проти Фінляндії» (*Nuutinen v. Finland*), № 32842/96, ЄСПЛ 2000-VIII

—О—

«О.Р. проти Греції» (*O.R. v. Greece*), № 24650/19, 23 січня 2024 року

«О'Кіфф проти Ірландії» (*O'Keefe v. Ireland*) [ВП], № 35810/09, ЄСПЛ 2014 (витяги)

«Олссон проти Швеції (№ 1)» (*Olsson v. Sweden (no. 1)*), 24 березня 1988 року, Серія А № 130

«Олссон проти Швеції (№ 2)» (*Olsson v. Sweden (no. 1)*), 27 листопада 1992 року, Серія А № 250

«Омореве проти Іспанії» (*Omorefe v. Spain*), № 69339/16, 23 червня 2020 року

«Опуз проти Туреччини» (*Opuz v. Turkey*), № 33401/02, 09 червня 2009 року

«Оршуш та ін. проти Хорватії» (*Oršuš and Others v. Croatia*) [ВП], № 15766/03, ЄСПЛ 2010

«Осман проти Данії» (*Osman v. Denmark*), № 38058/09, 14 червня 2011 року

«Османоґлу та Кокабаш проти Швейцарії» (*Osmanoğlu and Kocabaş v. Switzerland*), №

29086/12, 10 січня 2017 року

«Оял проти Туреччини» (*Oyal v. Turkey*), № 4864/05, 23 березня 2010 року

—П—

«П. і С. проти Польщі» (*P. and S. v. Poland*), № 57375/08, 30 жовтня 2012 року

«П.М. проти Болгарії» (*P.M. v. Bulgaria*), № 49669/07, 24 січня 2012 року

«Павел Шишков проти Росії» (*Pavel Shishkov v. Russia*), № 78754/13, 02 березня 2021 року

«Пановіц проти Кіпру» (*Panovits v. Cyprus*), № 4268/04, 11 грудня 2008 року

«Папарріґопулос проти Греції» (*Paparrigopoulos v. Greece*), № 61657/16, 30 червня 2022 року

«Парадізо та Кампанеллі проти Італії» (*Paradiso and Campanelli v. Italy*) [ВП], № 25358/12, 24 січня 2017 року

«Парфітт проти Сполученого Королівства» (*Parfitt v. the United Kingdom*) (ухв.), № 18533/12, 27 червня 2016 року

«Перови проти Росії» (*Perovy v. Russia*), № 47429/09, 20 жовтня 2020 року

«Петров та Х проти Росії» (*Petrov and X v. Russia*), № 23608/16, 23 жовтня 2018 року

«Піні та інші проти Румунії» (*Pini and Others v. Romania*), №№ 78028/01 і 78030/01, ЄСПЛ 2004-V (витяги)

«Пономарьови проти Болгарії» (*Ponomaryovi v. Bulgaria*), № 5335/05, ЄСПЛ 2011

«Попадіч проти Сербії» (*Popadić v. Serbia*), № 7833/12, 20 вересня 2022 року

«Попов проти Франції» (*Porov v. France*), №№ 39472/07 та 39474/07, 19 січня 2012 року

«Пормес проти Нідерландів» (*Pormes v. the Netherlands*), № 25402/14, 28 липня 2020 року

—Р—

«Р.Б. проти Естонії» (*R.B. v. Estonia*), № 22597/16, 22 червня 2021 року

«Р.І.П. та Д.Л.П. проти Румунії» (*R.I.P. and D.L.P. v. Romania*), № 27782/10, 10 травня 2012 року

«Р.К. і В.К. Проти Франції» (*R.C. and V.C. v. France*), № 76491/14, 12 липня 2016 року

«Р.К. та А.К. проти Сполученого Королівства» (*R.K. and A.K. v. the United Kingdom*), № 38000/05, 30 вересня 2008 року

«Р.К. та інші проти Франції» (*R.K. and Others v. France*), № 68264/14, 12 липня 2016 року

«Р.М. та інші проти Франції» (*R.M. and Others v. France*), № 33201/11, 12 липня 2016 року

«Р.М.С. проти Іспанії» (*R.M.S. v. Spain*), № 28775/12, 18 червня 2013 року

«Р.Р. та інші проти Угорщини» (*R.R. and Others v. Hungary*), № 36037/17, 02 березня 2021 року

«Ранджіт Сінґх проти Франції» (*Ranjit Singh v. France*) (ухв.), № 27561/08, 30 червня 2009 року

«Рахімі проти Греції» (*Rahimi v. Greece*), № 8687/08, 05 квітня 2011 року

«Рібіч проти Хорватії» (*Ribić v. Croatia*), № 27148/12, 02 квітня 2015 року
«Рінау проти Литви» (*Rinau v. Lithuania*), № 10926/09, 14 січня 2020 року
«Ролдан Тексейра та інші проти Італії» (*Roldan Teixeira and Others v. Italy*) (ухв.), № 40655/98, 26 жовтня 2000 року
«Роу та інші проти Франції» (*Raw and Others v. France*), № 10131/11, 07 березня 2013 року

—С—

«С. проти Італії» (*C v. Italy*), № 47196/21, 31 серпня 2023 року
«С. проти Хорватії» (*C. v. Croatia*), № 80117/17, 8 жовтня 2020 року
«С. та Марпер проти Сполученого Королівства» (*S. and Marper v. the United Kingdom*) [ВП], №№ 30562/04 та 30566/04, 04 грудня 2008 року
«С.Г. проти Італії» (*S.H. v. Italy*), № 52557/14, 13 жовтня 2015 року
«С.Н. проти Швеції» (*S.N. v. Sweden*), № 34209/96, ЄСПЛ 2002-V
«С.П. проти Сполученого Королівства» (*C.P. v. the United Kingdom*) (ухв.), № 300/11, 06 вересня 2016 року
«С.П. проти Сполученого Королівства» (*S.P. v. the United Kingdom*), рішення Комісії, № 28915/95, 17 січня 1997 року, неопубліковане
«С.С. проти Словенії» (*S.S. v. Slovenia*), № 40938/16, 30 жовтня 2018 року
«С.С. проти Сполученого Королівства» (*S.C. v. the United Kingdom*), № 60958/00, ЄСПЛ 2004-IV
«С.Ф. та інші проти Болгарії» (*S.F. and Others v. Bulgaria*), № 8138/16, 07 грудня 2017 року
«Салдуз проти Туреччини» (*Salduz v. Turkey*) [ВП], № 36391/02, ЄСПЛ 2008
«Санлісой проти Туреччини» (*Sanlısoy v. Turkey*) (ухв.), № 77023/12, 08 листопада 2016 року
«Сельчук проти Туреччини» (*Selçuk v. Turkey*), № 21768/02, 10 січня 2006 року
«Сен проти Нідерландів» (*Sen v. the Netherlands*), № 31465/96, 21 грудня 2001 року
«Сеніго Лонге та інші проти Франції» (*Senigo Longue and Others v. France*), № 19113/09, 10 липня 2014 року
«Сілядін проти Франції» (*Siliadin v. France*), № 73316/01, 26 липня 2005 року
«Сім'я Г. проти Сполученого Королівства» (*Family H. v. the United Kingdom*), № 10233/83,
«Сімонова проти Болгарії» (*Simonova v. Bulgaria*), № 30782/16, 11 квітня 2023 року
«Сімпсон проти Сполученого Королівства» (*Simpson v. the United Kingdom*), рішення Комісії, № 14688/89, 04 грудня 1989 року, неопубліковане
«Скоцчарі та Джюнта проти Італії» (*Scozzari and Giunta v. Italy*) [ВП], №№ 39221/98 і 41963/98, ЄСПЛ 2000-VIII
«Сольчан проти Угорщини» (*Szolcsán v. Hungary*), № 24408/16, 30 березня 2023 року
«Сорабджі проти Сполученого Королівства» (*Sorabjee v. the United Kingdom*), № 23938/94, рішення Комісії від 23 жовтня 1995 року
«Соу проти Бельгії» (*Sow v. Belgium*), № 27081/13, 19 січня 2016 року
«Странд Лоббен та інші проти Норвегії» (*Strand Lobben and Others v. Norway*) [ВП], № 37283/13, 10 вересня 2019 року
«Струмія проти Італії» (*Strumia v. Italy*), № 53377/13, 23 червня 2016 року
«Суарес проти Португалії» (*Soares v. Portugal*), № 72850/14, 16 лютого 2016 року
«Сулак проти Туреччини» (*Sulak v. Turkey*), № 24515/94, рішення Комісії від 17 січня 1996 року, DR 84
«Суур проти Естонії» (*Suur v. Estonia*), № 41736/18, 20 жовтня 2020 року
«Сьодерман проти Швеції» (*Söderman v. Sweden*) [ВП], № 5786/08, ЄСПЛ 2013
Справа «щодо певних аспектів законів про використання мов в освіті в Бельгії» (*Case “relating to certain aspects of the laws on the use of languages in education in Belgium”*)(«Бельгійська мовна справа» (“*Belgian linguistic case*”)) (рішення), 23 липня 1968 року, Серія А № 6

—Т—

«Т. проти Сполученого Королівства» (*T. v. the United Kingdom*) [ВП], № 24724/94,

16 грудня 1999 року

«Т.А. та інші проти Республіки Молдови» (*T.A. and Others v. the Republic of Moldova*), № 25450/20, 30 листопада 2021 року

«Т.Г. проти Болгарії» (*T.H. v. Bulgaria*), № 46519/20, 11 квітня 2023 року

«Т.П. і К.М. проти Сполученого Королівства» (*T.P. and K.M. v. the United Kingdom*) [ВП], № 28945/95, ЄСПЛ 2001-V (витяги)

«Т.С. проти Італії» (*T.C. v. Italy*), № 54032/18, 19 травня 2022 року

«Тайрер проти Сполученого Королівства» (*Tyrer v. the United Kingdom*), 25 квітня 1978 року, серія А, № 26

«Талпіс проти Італії» (*Talpis v. Italy*), № 41237/14, 02 березня 2017 року

«Тамбуріні проти Франції» (*Tamburini v. France*) (ухв.), № 14524/01, 07 червня 2007 року

«Танда-Музінга проти Франції» (*Tanda-Muzinga v. France*), № 2260/10, 10 липня 2014 року

«Таракхель проти Швейцарії» (*Tarakhel v. Switzerland*) [ВП], № 29217/12, 04 листопада 2014 року

«Тусіач проти Польщі» (*Tysiach v. Poland*), № 5410/03, 20 березня 2007 року

«Тімішев проти Росії» (*Timishev v. Russia*), №№ 55762/00 і 55974/00, ЄСПЛ 2005-XII

«Тлапак та інші проти Німеччини» (*Tlapak and Others v. Germany*), №№ 11308/16 та 11344/16, 22 березня 2018 року

«Тукуабо-Текле та інші проти Нідерландів» (*Tuquabo-Tekle and Others v. the Netherlands*), № 60665/00, 01 грудня 2005 року

—у—

«Уде проти Швейцарії» (*Udeh v. Switzerland*), № 12020/09, 16 квітня 2013 року

«Україна та Нідерланди проти Росії» (*Ukraine and the Netherlands v. Russia*) (ухв.) [ВП], №№ 8019/16, 43800/14 та 28525/20, 25 січня 2023 року

«Унер проти Нідерландів» (*Üner v. the Netherlands*) [ВП], № 46410/99, 18 жовтня 2006 року

«Унуане проти Сполученого Королівства» (*Unuane v. the United Kingdom*), № 80343/17, 24 листопада 2020 року

—ф—

«Ф.О. проти Хорватії» (*F.O. v. Croatia*), № 29555/13, 22 квітня 2021 року

«Фольгеро та інші проти Норвегії» (*Folgerø and Others v. Norway*) [ВП], № 15472/02, ЄСПЛ 2007-III

«Фрєоліх проти Німеччини» (*Fröhlich v. Germany*), № 16112/15, 26 липня 2018 року рішення Комісії від 06 березня 1984 року

—х—

«Х та інші проти Болгарії» (*X and Others v. Bulgaria*) [ВП], № 22457/16, 02 лютого 2021 року

«Х проти Латвії» (*X v. Latvia*) [ВП], № 27853/09, ЄСПЛ 2013

«Х проти Чеської Республіки» (*X v. the Czech Republic*), № 64886/19, 12 травня 2022 року

«Х та інші проти Албанії» (*X and Others v. Albania*), №№ 73548/17 та 45521/19, 31 травня 2022 року

«Хаддад проти Іспанії» (*Haddad v. Spain*), № 16572/17, 18 червня 2019 року

«Хаджиева проти Болгарії» (*Hadzhieva v. Bulgaria*), № 45285/12, 01 лютого 2018 року

«Хан проти Франції» (*Khan v. France*), № 12267/16, 28 лютого 2019 року

«Хашемі та інші проти Азербайджану» (*Hashemi and Others v. Azerbaijan*), №№ 1480/16 і 6 інших, 13 березня 2022 року

«Хендсайд проти Сполученого Королівства» (*Handyside v. the United Kingdom*), 07 грудня 1976 року, серія А № 24

«Хіменес Альонсо та Хіменес Меріно проти Іспанії» (*Jimenez Alonso and Jimenez Merino v. Spain*) (ухв.), № 51188/99, ЄСПЛ 2000-VI

«Хокканен проти Фінляндії» (*Hokkanen v. Finland*), 23 вересня 1994 року, Серія А № 299-А
«Хофман проти Австрії» (*Hoffmann v. Austria*), 23 червня 1993 року, Серія А № 255-С
«Хромадка та Хромадкова проти Росії» (*Hromadka and Hromadkova v. Russia*), № 22909/10, 11 грудня 2014 року

—Ц—

«Цінта проти Румунії» (*Cința v. Romania*), № 3891/19, 18 лютого 2020 року

—Ч—

«Чам проти Туреччини» (*Çam v. Turkey*), № 51500/08, 23 лютого 2016 року
«Чапін проти Туреччини» (*Çarın v. Turkey*), № 44690/09, 15 жовтня 2019 року
«Чифтчі проти Туреччини» (*Çiftçi v. Turkey*) (ухв.), № 71860/01, ЄСПЛ 2004-VI
«Чінчіміно проти Італії» (*Cincimino v. Italy*), № 68884/13, 28 квітня 2016 року
«Чольгечен та інші проти Туреччини» (*Çölgeçen and Others v. Turkey*), №№ 50124/07 та 7 інших, 12 грудня 2017 року

—Ш—

«Шіошвілі та інші проти Росії» (*Shioshvili and Others v. Russia*), № 19356/07, 20 грудня 2016 року
«Шнайдер проти Німеччини» (*Schneider v. Germany*), № 17080/07, 15 вересня 2011 року

—Я—

«Я.І. проти Росії» (*Y.I. v. Russia*), № 68868/14, 25 лютого 2020 року
«Янсен проти Норвегії» (*Jansen v. Norway*), № 2822/16, 06 вересня 2018 року